

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

ЗБІРНИК ТЕЗ

*XXVI щорічної звітної наукової конференції
науково-педагогічних працівників,
докторантів та аспірантів*

**УПРАВЛІНСЬКІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
ЯК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

*присвячена 30-річчю
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

**м. Хмельницький
12 березня 2022 року**

**Хмельницька обласна рада
Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова**

**Управлінські та правові
засади забезпечення розвитку України
як європейської держави**

**збірник тез
XXVI щорічної звітної наукової конференції
науково-педагогічних працівників,
докторантів та аспірантів**

***присвячена 30-річчю
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова
(12 березня 2022 року)***

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
2022**

УДК 351.862.4-043.86 (477)+340.13

У 67

*Рекомендовано до друку вченою радою
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
(протокол № 11 від 25.02.2022 року)*

У 67 Збірник тез XXVI щорічної звітної наукової конференції науково- педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова : Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави (м. Хмельницький, 12 березня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. 181 с.

ISBN 978-617-7572-52-6

У збірнику представлені тези доповідей, які були подані на XXVI щорічну звітну наукову конференцію науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави», присвячена 30-річчю Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, що відбулась у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова 12 березня 2022 року. Наукове видання розраховане на наукових та науково- педагогічних працівників закладів вищої освіти та наукових установ, здобувачів вищої освіти, аспірантів та докторантів, практичних працівників і широкий читацький загал.

Організаційний комітет XXVI щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» не завжди поділяє думку учасників конференції. Основний матеріал доповідей подано в авторській редакції. Повну відповідальність за достовірність та якість поданого матеріалу несуть учасники конференції, їхні наукові керівники, рецензенти та структурні підрозділи університету, які рекомендували ці матеріали до друку.

УДК 351.862.4-043.86 (477)+340.13

© Колектив авторів, 2022
© Хмельницький університет
управління та права імені Леоніда
Юзькова, 2022

ISBN 978-617-7572-52-6

**Шановні науково-педагогічні працівники,
аспіранти та докторанти Хмельницького
університету управління та права
імені Леоніда Юзькова!**

Щиро вітаю всіх з початком роботи XXVI щорічної звітної наукової конференції «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави», яка цього року присвячена 30-річчю нашого Університету! З моменту свого заснування та протягом цих років Університет займає лідируючі позиції з підготовки фахівців в галузі освіти та наукових досліджень.

Ми пишаємося здобутками й традиціями нашого навчального закладу, чия історія тісно пов'язана зі становленням і розвитком юридичної та управлінської освіти Хмельниччини. Так, за роки діяльності університету загалом організовано та проведено 291 науковий захід у тому числі 172 науково-практичні конференції з них 57 міжнародних, 76 всеукраїнських, 39 університетських. За вказаний період науково-педагогічними працівниками підготовлено 186 монографічних видань, з них 98 одноосібних та 88 колективних. В Університеті також активно проводилась робота з підготовки наукової та навчальної літератури. Було розроблено понад 320 підручників та навчальних посібників, опубліковано 3422 наукових статей.

Впевнений, що сьогоднішня конференція стане черговим науковим майданчиком, де у цікавій та плідній дискусії будуть напрацьовані нові підходи для пошуку механізмів подальшої взаємодії заради сталого розвитку територій, регіонів, розбудови нашої держави.

Бажаю учасникам конференції натхнення, нових ідей, творчої роботи, взаємного збагачення новими знаннями та успішного втілення всіх задумів!

З повагою

ректор університету

Олег ОМЕЛЬЧУК

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Місінкевич Леонід Леонідович,
*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РЕПРЕСОВАНЕ ДИСИДЕНСТВО

(до 50-річчя «великого погрому» проти українського дисиденства)

Сьогодні навіть важко собі уявити, скільки трагічних сторінок перегорнув у своїй історії український народ. Криваві заграви Жовтня сімнадцятого, що розв'язали жакхливу, братовбивчу війну, потворне обличчя колективізації, неосяжна імперія ГУЛАГу, масові депортації наших земляків на рубежі 40 – 50-х років. Скалічені долі, непоправні втрати в культурі, викривлена суспільна свідомість – ось та ціна, яку змушена сплатити Україна за своє перебування в «братній сім'ї народів».

Разом з тим, було б невірним вважати, що український народ сліпо і беззаперечно скорився нав'язаному йому режиму. Принципову позицію зайняла українська інтелігенція, яка послідовно боролась проти політики русифікації України, відстоювала непересічні духовні цінності, успадковані від минулих поколінь. Не залишилась осторонь цих нагальних проблем і молодь. Помітне політичне пожвавлення спостерігалось і в середовищі українського робітництва та селянства. Від економічних вимог вони поступово переходили до вимог політичних.

Характерно, що в документах 1960–1980-х років тогочасного вищого політичного керівництва СРСР та УРСР колишніх радянських спецслужб український національний рух невинувато пов'язувався з діяльністю «купки відщепенців», які протиставили себе суспільству. Аналіз досліджуваних матеріалів засвідчує протилежне. Український національний рух досліджуваного періоду відображається в самих різних проявах – від послідовної боротьби за розширення сфери вжитку рідної мови до створення нелегальних організацій, зорієнтованих на здобуття державної незалежності України.

Необхідно відзначити, що представники української інтелігенції не лише ділились наболілим, а й послідовно ставили ці питання перед вищими органами державної влади державного управління УРСР та СРСР. Характерним у цьому відношенні став лист сина Івана Франка – Тараса, надісланий в газету «Правда» 6 вересня 1956 року. У листі автор висловив щире стурбованість зростанням кількості російських шкіл у великих промислових та культурних центрах України, невинуватим корегуванням шкільних програм з української мови та літератури, спланованими депортаціями українського народу шляхом здійснення оргнабору. «...Дружба народів – підкреслював Т. І. Франко, – повинна бути дієвою, а не декларативною. Єдиною міцною основою дружби народів є рівноправність народів. В СРСР не може бути народів «обраних» і «народів другого гатунку». Всі народи рівні і рівноцінні. Всі вони повинні розвивати культуру всебічно» [1, арк. 73–74].

4 вересня 1956 року, виступаючи в Дрогобичі на урочистому засіданні, присвяченому 100-річчю з дня народження І. Я. Франка, Андрій Малишко дорікав партійному керівництву, яке на його думку, не розуміло питань української культури і вважало, що «шматок хліба і свиняча шкіра на чоботи селянина важливіше культури і мови» [2, арк. 65].

Сьогодні важко уявити, яких принижень зазнав А. С. Малишко за «націоналістичний випад» з боку першого секретаря ЦК Компартії України О. І. Кириченка, забажавшого вжити найсуворіших заходів до вільнодумця. Лише підтримка знаних братів по перу М. Бажана, П. Козланюка, А. Шияна, П. Воронька, Д. Косарика дозволила йому уникнути серйозних наслідків.

Реальні підходи до розв'язання мовних питань були викладені на республіканській конференції з питань культури української мови, яка відбулася 11–15 лютого 1963 року в Київському державному університеті. Учасники конференції рекомендували надати українській мові статус державної, створити авторитетне і представницьке Товариство захисту української мови, здійснити першочергові заходи по українізації освіти [3, с. 23–24].

Своєрідним показником зневажливого ставлення до української культури та затиску української мови можна вважати різного роду заяви, листи, що надходили до вищого політичного керівництва республіки, уряду, органів державного управління. До прикладу, 20 травня 1968 року до партійних органів звернулися нащадки видатних діячів української культури – лікар Поліна Довженко, літературознавець Зоя Коцюбинська-Юхименко, артистка Леся Кропивницька, вчителька Віра Нечуй-Левицька, музикознавець Остап Лисенко, кандидат технічних наук Назар Тобілевич, кандидат філологічних наук Тарас Франко, які вбачали у розширенні сфери вжитку української мови реальний шлях до національно-культурного відродження України [4, арк. 73–74].

Ці приклади засвідчували, що в українському суспільстві було чимало свідомих сил здатних активно стимулювати національні процеси, кинути виклик безпам'ятству, бездуховності, нігілізму до власної культурної спадщини. До цієї когорти належав видатний український письменник і громадський діяч О. Т. Гончар. Силою свого таланту він пробуджував в народі історичну пам'ять, прищеплював повагу до першовитоків української національної культури. Його роман «Собор» став гнівним звинуваченням пануючого нігілізму до духовних скарбів народу.

Справжніми осередками вільномудства стали Київський, Львівський, Дніпропетровський університети, Львівський сільськогосподарський інститут, Львівський політехнічний інститут, Львівський лісотехнічний інститут, Луцький державний педагогічний інститут, Івано-Франківський педагогічний інститут, Житомирський сільськогосподарський інститут тощо. Спеціальні доповідні записки кадебешників свідчили про наявність в них усталеного ядра з числа «націоналістично настроєних осіб», навколо якого групувалися викладачі та студенти.

Першим таким осередком, де розгорнулась діяльність шістдесятників, став Клуб творчої молоді у Києві, який виник у 1960 році під егідою міському комсомолу. Найактивнішими учасниками були Лесь Танюк (керівник), Іван Драч, Микола Віграновський, Михайлина Коцюбинська, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Алла Горська та інші. Свою діяльність Клуб розпочав з відродження вертепів та організації різноманітних мистецьких гуртків. З часом їх привабила пошукова робота жертв сталінських репресій. В діяльності Клубу все виразніше відстежувалося націоналістичне спрямування. Через два роки у Львові з'явився аналогічний клуб – «Пролісок», члени якого були брати Михайло і Богдан Горині, Михайло Косів (голова клубу), Ірина та Ігор Калинці, Михайло Осадчий та інші. Активна співпраця велась з Київським осередком та висловлювались пропозиції скористатися досвідом оунівського підпілля [5, с. 510].

Хвиля арештів, яка прокотилася у серпні – вересні 1965 року була спрямована проти нового покоління української інтелігенції Києва, Львова та інших міст. Були арештовані Іван Світличний, брати Горині, Михайло Косів та інші. Арештованим не були пред'явлено суттєвих звинувачень, а лише поширювалися чутки про викриття антирадянської націоналістичної організації. На захист заарештованих виступили представники української інтелігенції – депутат Верховної Ради СРСР Михайло Стельмах, депутати Верховної Ради УРСР Андрій Малишко та Георгій Майборода, авіаконструктор Олег Антонов, кінорежисер Сергій Параджанов та інші [5, с. 515].

Подією виняткового значення, що отримала широкий розголос, стала демонстрація протесту київських інакодумців 4 вересня 1965 року в кінотеатрі «Україна» на прем'єрі фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків». Іван Дзюба у виступі дав

високу оцінку фільму і заявив: «...Поряд з тим як ми відзначаємо знаменуподію, зараз стогнуть і плачуть матері України за своїми синами. ...зараз ідуть арешти української інтелігенції, масові арешти молоді пройшли в Львові та Києві. Зараз повторюється 37 рік. Закликаю не допустити цієї ганьби. Ганьба уряду!». Івана Дзюбу підтримали із залу Вячеслав Чорновіл, Василь Стус, Юрій Бадзьо, Михайлина Коцюбинська, Микола Роженко [3, с. 107].

10 листопада 1965 року голова Спілки письменників України Олесь Гончар у розмові з першим секретарем ЦК КПУ П. Шелестом виступив на захист І. Дзюби та І. Світличного і висловив прохання створити можливості для їх нормальної творчої праці. Одночасно в листопаді 1965 року відомі діячі науки С. Параджанов, О. Антонов, В. Кирейко, Л. Костенко, І. Драч, Л. Серпилін також звернулися з листом до ЦК Компартії України, в якому висловили занепокоєння хвилею арештів серед української інтелігенції [3, с. 425–426].

Аналізуючи документальні матеріали досліджуваного періоду, можна перекоонатися, що в середовищі творчої інтелігенції поступово складалося коло осіб, яке розглядалося владними структурами як «політично неблагонадійні». Дієвим профілакуванням «політично неблагонадійних» займалися партійні та громадські організації, які прикриваючись ідеями інтернаціоналізму, безжалісно випікали національні почуття з суспільної свідомості мас. Сплановані вищим політичним керівництвом республіки заходи нагадували традиційні «чистки», вигадані більшовицькою партією для боротьби з проявами інакодумства.

В Україні започаткувався «самвидав». Через твори самвидаву народні маси мали можливість дослухалися до свідомого українства. Рух за демократію набирив обертів. У грудні 1965 року побачила світ праця Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація». 13 грудня 1965 року при митному догляді на залізничній станції Чоп наукового працівника Пряшівського університету М. Мушинки, аспіранта-заочника Київського державного університету ім. Т. Шевченка були виявлені матеріалу «самвидаву», які він мав вивезти за межі СРСР [3, с. 426].

За цих обставини 18 грудня 1965 року оперативно була сформована комісія в Інституті історії партії при ЦК КПУ, філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, якій доручалось зробити аналіз самвидаву, поширеного в республіці.

Організатори «самвидаву» постійно шукали можливість виходу з України матеріалів для публікації. Так, 3 липня 1967 року при митному догляді на залізничній станції Чоп у громадянки Чехословаччини З. Генік-Березовської були виявлені матеріали самвидаву та фотографії політв'язнів, які вона намагалася нелегально вивезти з СРСР. Аналогічне вилучення матеріалів самвидаву мало місце 31 січня 1968 року в наукових співробітників Інституту мовознавства Чехословацької академії наук Є. Покорної та В. Червеної, яким матеріали були передані Зіновією Франко [3, с. 438, 443].

Упродовж другої половини 1960-х років правоохоронні органи пильно відстежували за діяльністю дисидентів республіки. На початку 1970-х років голова КДБ УРСР Віталій Нікітченко звернув увагу вищого політичного керівництва республіки на

зростаючу кількість осіб, які займаються виготовленням і розповсюдженням ворожих за змістом листівок, анонімних листів, позацензурних творів та масштабами виготовлення й розповсюдження самвидаву в республіці. Особлива увага приділялась налагодженню українськими дисидентами відповідних каналів для їх нелегального переправлення за кордон, а також встановлення ними регулярних зв'язків для отримання необхідної «антирадянської літератури» із зарубіжних країн.

До цієї роботи активно долучився уродженець с. Ілляшівка Староконстантинівського району Хмельницької області Кузьма Іванович Матвіюк. На той час, він після закінчення факультету механізації Української академії сільськогосподарських наук працював викладачем Уманського технікуму механізації сільського господарства. Весною 1970 року К. І. Матвіюк отримав від Євгена Сверстюка машинописний примірник роботи Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація».

Прочитавши роботу, він вирішив поділитися самвидавським твором з викладачами технікуму та добрими друзями Надією Віталіївною Суровцевою колишньою співробітницею уряду УНР та Катериною Львівною Оліцькою – колишньою есеркою [6, с. 11]. Ці дві старі жінки, які пройшли революцію, громадянську війну, становлення радянської влади, які були репресовані і відбули по тридцять років таборів на Колімі підштовхнули Матвіюка К. І. до активізації самвидавської роботи. Саме їхні бажання «мати копію» цієї роботи сприяли розтеражуванню праці Івана Дзюби. Машинописний текст був відзнятий на плівку уманчанином Віктором Скуратівським. В магазинах міста був скуплений весь контрастний фото папір. І розпочалась робота з виготовлення фотокопій. У друкуванні фотокопій активну допомогу надав студент Уманського сільськогосподарського інституту Богдан Черномаз, який проживав на одній квартирі з Матвіюком. Було видруковано чотири копії книги «Інтернаціоналізм чи русифікація» [6, с. 85].

На підставі матеріалів, поданих головою КДБ УРСР Віталієм Нікітченко, ЦК Компартії України 28 липня 1971 року ухвалив постанову «Про заходи по протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів». З цього часу розпочалась розробка спецоперації під кодовою назвою «Блок», заходи якої були направлені на нейтралізацію найактивніших «націоналістичних елементів» в Українській РСР, причетних до нелегального розповсюдження «антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів» самвидаву.

На підставі проведених оперативно-розшукових заходів у справі «Блок» в поле зору органів держбезпеки потрапило певне коло осіб з Києва, Львова, Одеси, інших міст України і було встановлено їх зв'язок з дисидентами Москви, окремими «єврейськими націоналістами» і «кримськотатарськими автономістами» з метою створення в СРСР масового опозиційного руху.

Для початку арештів, каральна система чекала лише вдалого моменту. І момент такий настав. 4 січня на прикордонній станції Чоп був затриманий Ярослав Добош – громадянин Бельгії, студент Лювенського католицького університету, українець за походженням, член «Спілки української молоді», який перебував в Україні під виглядом туриста. У Києві та Львові він мав зустрічі з дисидентами – літературознавцем Зіновією Франко та Іваном Світличним, обоє були об'єктами справи «Блок». У затриманого були вилучені вісім фотоплівок, на яких було відзнято «Словник рим української мови» Святослава Караванського (на той час ув'язненого) для видрукування повноцінної книги. Крім того виявлено фото засудженого Валентина Мороза та об'єкта справи «Блок» Василя Стуса.

Затримання на кордоні Ярослава Добоша, який вивозив заборонений самвидав, дало підстави КГБ в подальшому оцінювати дисидентський рух в Україні в тісному зв'язку із закордонними націоналістичними центрами. Радянська пропаганда відтепер отримала змогу представляти дисидентів як «націоналістичних наймитів» та «запроданців капіталістичного Заходу» [7].

8 січня 1972 року голова КДБ при Раді Міністрів УРСР В. Федорчук повідомив першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста про проведення обшуків у причетних до справ осіб. 12 січня 1972 року Україною прокотилася хвиля арештів української інтелігенції. Розпочалась масштабна операція «Блок». Того дня у Києві були заарештовані: поет Василь Стус, літературний критик Іван Світличний, філософ Євген Сверстюк, математик і публіцист Леонід Плющ, багатолітній в'язень сталінських таборів Данило Шумук, лікар Микола Плахотнюк, інженер-економіст Зіновій Антонюк, мистець-реставратор, інженер-механік Олесь Сергієнко, поет-шістдесятник Іван Коваленко; у Львові: – публіцист і літературний критик В'ячеслав Чорновіл, журналіст Михайло Осадчий, релігійний діяч Іван Гель, митець-килимар Стефанія Шабатура, поетеса Ірина Стасів-Калинець [8, с. 26].

20 січня був заарештований священик Василь Романюк (згодом патріарх УПЦ КП Володимир); 20 лютого – поет Микола Холодний; 21 лютого – інженер Василь Долішній (на Івано-Франківщині); 18 квітня – літературознавець Іван Дзюба, 11 травня психіатр Семен Глужман, 18 травня – філолог Надія Світлична (в Києві); 21 червня – інженери Анатолій Здоровий та Ігор Кравців (в Харкові); 6 липня – філософи Василь Лісовий і Євген Пронюк (у Києві); 13 липня – викладачі Кузьма Матвіюк та Богдан Чорномаз (в Умані); 11 серпня – поет Ігор Калинець (у Львові); 17 листопада – поетеса Ірина Сенік (у Бориславі), 9 грудня – лікар Лідія Гук (у Скадовську). 25 травня у Львові наклав на себе руки видавець самвидаву інженер Мар'ян Гатала [9].

Про свій арешт Кузьма Матвіюк згадує, що «...13 липня 1972 року група працівників Черкаського КДБ прибула в Умань на мою квартиру і почала обшук. Вони пред'явили ордер на обшук і арешт Богдана Чорномаза, з яким ми разом наймали квартиру. Весь обшук полягав в тому, що працівники КДБ перегортали мої книжки і перечитували все написане мною. «Крамольне» вони відкладали вбік, під кінець обшуку вписали все відкладене до протоколу і забрали з собою. ... Обшук закінчився під кінець дня. Оскільки ордер на обшук і арешт у них був на Богдана Чорномаза, то мені сказали, що я повинен проїхати з ними в Черкаси, де їм потрібно «дещо в'яснити». І лише пізно ввечері в управлінні КДБ мені показали ордер на мій арешт» [6, с. 99–100].

У спогадах про Івана Світличного, його дружина Надія Світлична зазначала, що «до квартири Івана Світличного постукали вранці. Семеро – «шмональники» та поняті – вчинили обшук: переглядали кожен папірець, книжку, зошит. ... вилучили багато книжок, машинописів, магнітофонних стрічок з унікальними записами Василя Симоненка, Василя Стуса, Бориса Мамайсури та інших. Обшук тривав майже добу – без перерви. Хотілося кричати криком, вити раненим звіром. Я мусила тримати себе в руках...» [8, с. 30–31].

Улітку й восени 1972 відбулися судові процеси. Майже всіх заарештованих засудили за статтею 62 Кримінального кодексу УРСР. До спецпсихлікарні потрапили Микола Плахотнюк, Леонід Плющ, Василь Рубан та Борис Ковгар.

Арешти тривали й у 1973-1974 роках. 17 грудня 1973 року в Києві був заарештований кінорежисер Сергій Параджанов.

Загалом по Україні 1972 року заарештовано 100 осіб. За даними Людмили Алексєєвої, у 1972-1974 роках за участь в українському національно-демократичному русі було заарештовано більше 122 осіб. За даними Харківської правозахисної групи, у

1972 – 1974 роках в Україні заарештували 193 особи, у тому числі за антирадянську пропаганду – 100 осіб, за релігійні переконання – 27 осіб [8, с. 28].

Дисидентському рухові не вдалося мобілізувати під свої гасла значну кількість населення України. У наступні роки після проведення операції «Блок» розвиток дисидентства відбувається в умовах підпілля. Розрізнені опозиційні групи, які виникали не мали зв'язків як між собою, так із ув'язненими дисидентами. Інформація, яка просочувалася із таборів на свободу була тим каталізатором, що мав започатковувати організацію міжнародних кампаній на підтримку українських дисидентів.

Лише горбачовська «перебудова» дозволила започаткувати дисидентам та колишнім політичним в'язням створення громадських об'єднань. Одним із перших на теренах СРСР у 1987 р. виникло товариство «Меморіал» з ініціативної групи в одинадцять осіб, яка проводила кампанію збору підписів у підтримку спорудження пам'ятника жертвам сталінських репресій [10, с. 13]. В Україні перші так звані неформальні об'єднання виникли у серпні 1987 р. в м. Києві. Тут був започаткований Український культурологічний клуб. У м. Львові 19 жовтня того ж року було засноване Товариство Лева. Ці неформальні об'єднання розвивалися в рамках чинного законодавства, а основними питаннями діяльності стали пекучі проблеми розвитку суспільства.

Література:

1. Центральний державний архів громадських організацій України (далі ЦДАГО). Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4587. Арк. 73–74.
2. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4262. Арк. 65.
3. Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.) . К.: Рідний край. 2000. 616 с.
4. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 127. Арк. 73–74.
5. Грицак Я. Нариси історії України. Формування модерної нації XIX – XX століття. «Преса України». Київ. 2019. 653 с.
6. Матвіюк К. І. І ми цей шлях пройшли (спогади, свідчення, оцінки подій) / Харківська правозахисна група. Харків : Права людини, 2010. 500 с.
7. Історія з грифом «Секретно»: Операція «Блок». URL: <https://tsn.ua/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-operaciya-blok-diya-persha.html>.
8. Герасимюк О. Розстрільний календар. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 432 с.
9. Україна Incognito Операція «Блок». URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/operacziya-blok.html>.
10. Ненси Адлер. Трудное возвращение Судьбы советских политзаключенных в 1950–1990-е годы. Москва: Звенья, 2005. 318 с.

Стеньгач Надія Олександрівна,
кандидатка історичних наук, доцентка,
професорка кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

СХІДНІ МОТИВИ В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ ДОБИ ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Офіційна історіографія стверджує, що південь України почав активно заселятися тільки з кінця XVIII століття, що саме тоді тут заснували найбільші сучасні міста, а до того ці землі ніби були безлюдним «диким полем». Парадоксально, край відомий ще з античних часів, про який розповідає давньогрецький історик Геродот, перераховуючи чимало народів, що тут проживали; край уславлених скіфів, сарматів, печенігів, половців чомусь раптово перетворився на «безлюдне дике поле». Насправді таке твердження є історіографічним міфом, вигаданим у Російській імперії для обґрунтування завоювань XVIII ст. і подекуди фізичного знищення місцевого населення. Імперські історики твердили, ніби тут не було практично нікого, а міста в цьому краї заснувала Катерина II. При цьому замовчувалося або ж не приділялося уваги тому, що «засновувалися» вони здебільшого на тому ж місці, де міста уже існували. Отже, йдеться скоріше не про заснування міста на голому місці, а про перебудову й перейменування.

Здавна південь сучасної України був частиною Великого степу – величезної території від Монголії до Угорщини. Упродовж віків тут проживали різні кочові народи; спочатку іраномовні: згадувані в першому розділі киммерійці, скіфи, сармати. Після Великого переселення народів у IV–V ст. їм на зміну приходять тюркомовні народи. Предками більшості тюркських народів є народ, який так і називали тюрками і який проживав на теренах сучасної Монголії. Так, у X столітті панівним народом у Північному Причорномор'ї були тюркомовні печеніги, але у другій половині XI – на початку XII ст. їх витіснили й асимілювали інші тюрки, що прийшли зі сходу, – кипчаки-половці. У середині XIII століття Кипчацький степ завоювали монголи, й він увійшов до складу величезної Монгольської імперії [1, с. 72–73].

У російській історіографії офіційного характеру набула концепція «монголо-татарського іґа». Саме слово «іґа» використано у «Київському синопсисі», творі кінця XVII століття авторства ректора Києво-Могилянської колегії Інокентія Гізеля, яке він запозичив із польських джерел. «Синопсис» являв собою короткий виклад історії Русі і вважається першим підручником з історії. Концепція ж «іґа» набула поширення у XVIII–XIX ст. і мала за мету виправдати «відставання» Росії від Європи. Словосполучення ж монголо-татари як термін набуло поширення вже за радянських часів. Якщо слідувати концепції «монголо-татарського іґа», яке, по суті, є історіографічним міфом, Золота Орда являла собою голий степ, по якому кочували дикі ватаги. Насправді ж монголи вміли не тільки брати приступом міста, але і будувати їх. Нові міста у монгольський період виникали і на півдні сучасної України. Певного економічного розквіту цей регіон набув наприкінці XIII століття, коли тут володарював темник Ногай. Під його владою перебувала західна частина Орди. Ногай сприяв розвитку торгівлі на підпорядкованих йому землях, будував нові міста і розвивав уже існуючі. За його правління виникли міські поселення на місці сучасних Миколаєва, Очакова, Каховки [2, с. 102–110]. В цей час у Причорномор'ї розвинули діяльність італійські купці, передусім генуезці. Вони тісно контактували з монголами. Ті надавали генуезцям можливість утворювати тут торговельні факторії. Так, велика колонія під назвою Лерічі виникла в межах сучасного Очаков. Під владою італійців опинилося й місто Монкастро – давньогрецька Тіра, сучасний Білгород-Дністровський, тюркська назва якого Аккерман. У другій половині XIV ст. монгольські держави зазнали кризи, розпалися й самі стали жертвою центральноазійського завойовника Тимура (Тамерлана). У 1390-х

роках він здійснив серію походів на Золоту Орду, бажаючи підірвати її економіку. Тимур завдав значних руйнувань ординським містам, включно зі столицею Золотої Орди Сараєм. Саме послаблення Орди внаслідок походів Тимура сприяло вивільненню руських князівств з-під залежності від неї. І все ж окремі міста, що виникли у монгольський період, продовжили своє існування. Серед них є кілька сучасних великих українських міст. Зокрема, це Черкаси, відомі саме з XIV століття Походження назви пов'язане з етнонімом «черкеси», як тоді називали всі народи Північного Кавказу. Нижче Черкас по течії Дніпра стоїть українське місто Кременчук. У писемних джерелах воно відоме з XVI ст., але скоріше за все місто виникло раніше. Назва ж «Кременчук» тюркського походження й означає «маленька фортеця». Так, частка «кремен» походить від тюркського «кермен» – «фортеця». Вона була дуже поширеною в назвах татарських міст. Зокрема, місто Каховка у татарську добу називалося Іслам-кермен – «фортеця ісламу». Третім за кількістю населення українським містом є Дніпро. Вважається, що це місто засноване у XVIII столітті Катериною II. Насправді воно існувало і раніше й називалося Кодак. Назва Кодак має тюркське походження й означає «селище на горі» (Від «кай» – селище і «даг» – гора). Його виникнення сягає монгольської доби [2, с. 129–134]. Серед великих українських міст, що виникли за монгольської доби, можна назвати й Одесу. Офіційно вважається, ніби Одеса заснована Катериною II після підкорення цих земель унаслідок російсько- турецьких воєн. Однак насправді тут уже існувало місто під назвою Хаджи-бей [4, с. 29–57]. Явищем, характерним для широкого простору майже всього Великого Степу було козацтво. Слово «козак» тюркського походження й означає вільну військову людину. Першими в історичних джерелах ще з XIII ст. згадуються татарські козаки. Чимало в козацькому побуті, військовому і політичному устрої, традиціях запозичене від степовиків. Отаман, осавул, кіш, курінь, паланка, бунчук, сагайдак, кобза, люлька, шаровари – все це слова тюркського походження або ж прийшли до нас за посередництва тюрків. Організація козацького війська, його поділ на десятки, сотні, тисячі взяті з організації монгольської армії. Це стосується і зброї – шаблі (хоча слід зазначити, що головною ударною силою у козаків стала вогнепальна зброя – мушкет, рушниця, а шабля як різновид холодної зброї перейняла на себе культову сакральність меча – священної зброї воїнів-індоєвропейців), так і військового спорядження (аркан, канчук, кобур, сагайдак), військової термінології, побутової лексики, зачіски (оселедець), одягу [3, с. 505]. Запорожці носили широкі шаровари із золотим галуном замість опушки (шаровари – типовий татарський винахід [4, с. 190–230]).

Таким чином, можемо підсумувати, що внаслідок свого географічного розташування Україна стала перехрестям для західної і східної цивілізацій, а її історія увібрала риси обох традицій.

Література:

1. Давня історія України. Т. 2. К.: Либідь, 1995. 219 с.
2. Черкас Б. Західні володіння Улусу Джучи: політична історія, територіально-адміністративний устрій, економіка, міста. (XIII–XIV ст.) / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2014. 387 с.
3. Фігурний Ю. Східні впливи у мілітарній історії українського козацтва: передумови виникнення та їхня трансформація. *Східні традиції державотворення.. Науковий збірник на честь 150-ї річниці від дня народин Агатангела Кримського*. Київ. Видавництво ТОВ «Прометей». 2020. С. 502–508.
4. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. Том 1. Київ. Наукова думка. 1990. 540 с.

Тополь Юрій Олексійович,
*кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРАВОСВІДОМІСТЬ І ПРАВОВА КУЛЬТУРА

Функціонування в суспільстві права пов'язане з його усвідомленим сприйняттям на рівні індивіда, соціальних груп і населення в цілому. Як справедливо підкреслює відомий теоретик в галузі права Кудрявцев В.М.: «Поведінка особистості обумовлюється не самими правовими нормами і приписам, що в них містяться, а уявленнями про ці норми і приписи, тобто правосвідомістю особистості [1, с.181]. В силу цього правосвідомість є умовою реалізації права.

З правосвідомістю органічно пов'язана і правова культура. Правова культура суспільства різноманітна у своїх проявах. До найбільш важливих з них можна віднести відношення суспільства, держави, індивідів до права, а також високу правову активність всіх суб'єктів права.

На жаль, на сьогоднішній день в правовій літературі відзначається невисокий рівень правосвідомості і правової культури українського суспільства. Про це свідчить високий рівень правопорушень і деформований стан правосвідомості особи, суспільства в цілому, а саме, - правовий нігілізм. Правовий нігілізм – це деформований стан правосвідомості особи, який характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій. Це невіра в здатність права бути дієвим регулятором суспільних відносин, в його спроможність забезпечити порядок на основі принципу справедливості, це повне заперечення його позитивного значення.

Конкретні прояви правового нігілізму, його індикатори в сучасному суспільстві:

1. Відсутність у значної частини населення країни почуття особистої причетності до правового порядку в державі, розуміння того, що загальний правопорядок – це правомірна поведінка кожного з нас. На жаль, приклади зневажливого відношення до норм і стандартів правомірної поведінки нерідко демонструють ті, хто творить право, а в реальному житті всією своєю поведінкою демонструє зневажливе відношення до нього.

2. Повага до посади, а не до закону, пристосування до виконання вказівок керівників різного рангу, бажання догодити чиновнику, а не готовність і бажання діяти у відповідності з вимогами правових норм. Бажання догодити тому хто при владі породжує ситуацію підлестливості і надмірної запопадливості. А останнє – надмірна запопадливість страшніше саботажу. Саме в цьому джерело втрат нашого суспільства на його шляху до нових соціальних цінностей.

3. Ігнорування принципу правової порядності щодо правотворчої і правозастосовчої діяльності. Що під цим треба розуміти? Це - зворотня дія законів та інших нормативно-правових актів, безкінечні зміни і доповнення до діючого законодавства, що роблять його непередбаченим і нестабільним.

4. Нерозуміння або небажання розуміти, що правотворча діяльність припускає опору на теорію, методологію цього виду діяльності. Уже багато років у Верховній раді України лежить без обговорення проект закону «Про нормативно-правові акти». Саме в цьому правовому документі мають бути сформульовані методологія, методика підготовки і оформлення законів і підзаконних актів.

5. Зловживання принципом: «Дозволено все те, що прямо не заборонено законом». Дія цього принципу розрахована на високий рівень загальної і правової культури населення, а у нас ним скористались негідники і шахраї.

6. Низький рівень правової культури населення, відсутність у громадян досвіду правового спілкування та конструктивного розв'язання конфліктів. Причинами низького рівня правової культури є зміна системи соціальних цінностей і орієнтирів, духовних і матеріальних основ суспільства. Замість них утверджуються нові: меркантилізм, культ

грошей, легкої наживи, ідеальне витісняється матеріальним, змінюються критерії престижу особистості, її соціальної ролі, визнання.

7. Юридично безграмотні та недієві нормативні акти. Органи влади, приймаючи досить непогані за змістом нормативно-правові акти, не визначають механізм їх реалізації або створюють численні прогалини, що призводять до зловживання правом його суб'єктами. Фактично деякі закони не діють доти, доки відповідні міністерства та відомства не видають купу підзаконних актів до нього. Аналогія закону і аналогія права через їх застосування некомпетентними особами – суб'єктами правозастосовної діяльності – створює ще більшу плутанину та нівелює правове значення даних інструментів усунення прогалин у праві.

8. Відповідно до ст.8 Конституції України, вона має найвищу юридичну силу, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі і повинні відповідати їй. Норми Конституції є нормами прямої дії. Даний принцип є основоположним у праві. Проте маніпуляції та спроби постійного «вдосконалення» основного закону країни мають негативний ефект, оскільки Конституція України є тим базисом, стовбуром, навколо якого повинна будуватися система законодавства України. Ігнорування положень основного закону створює усі підстави для існування такого явища як конституційний нігілізм. Чи можна говорити про яку-небудь повагу до права, до закону, якого навіть конституційні норми прямої дії не виконуються, ігноруються, є інструментом політичних махінацій.

9. Конформістський тип поведінки, коли багато хто діє в рамках закону не причини знання права, глибокого внутрішнього переконання у його необхідності, а підлаштовуючись під поведінку інших; або коли їх правомірна поведінка зумовлена тільки страхом перед можливим покаранням. Тобто, зовні поведінка людини правомірна, а по суті вона по відношенню до правових приписів – нігіліст.

10. Дії, виходячи з міркувань практичної доцільності, а не відповідно до принципів права і його норм. Принцип, яким керуються дуже часто наступний: «Роби як треба, не знаєш як треба, роби по закону» є воляючим проявом правового нігілізму, коли право вважають якоюсь примхою, незначною перешкодою для досягнення власних цілей.

11. Причинами зневажливого ставлення до закону, як свідчать результати соціологічних досліджень, також є:

- падіння рівня життя людей, коли пересічний громадянин ставить перед собою питання: «Що ж це за закони, якщо вони не ведуть до кращого життя?»;
- зневіра громадян у можливість побудови правової держави, коли права і свободи людини, зафіксовані в Конституції, не гарантовані державою і мають нерідко декларативний характер;
- перерозподіл власності шляхом прихватизації, але зовні все по закону;
- нестабільність, невисока якість і суперечливість діючого законодавства;
- криза влади, її номенклатурно-клановий, олігархічний характер, нерідко злиття управлінських, комерційних і кримінальних структур;
- корумпованість правоохоронних органів, яка, на жаль, не подолана і руйнує стан законності і правопорядку в країні.

Подолання явищ, що сприяють існуванню правового нігілізму, як антидоту правосвідомості і правової культури – першочергова умова формування в Україні правової, демократичної, соціальної держави, держави для людей.

Література:

1. Кудрявцев В. Н. Закон, поступок, ответственность. М., 1986. С.181.

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Бригінець Олександр Олексійович,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПОДАТКОВА БЕЗПЕКА ЯК ПРОВІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Податкова безпека держави має оптимально поєднувати податкові інтереси держави та індивідуальні, корпоративні інтереси платників податків. Проблеми забезпечення податкової безпеки держави багато в чому зводяться до забезпечення держави таким обсягом податкових надходжень, який є оптимально необхідним згідно з вимогами проголошеної економічної доктрини. Вважаємо, на податкову безпеку держави впливають численні податкові, необґрунтовані, пільги. Разом з тим, податкова безпека держави передбачає оптимізацію рівня оподаткування, адже надмірне підвищення норми оподаткування веде до збільшення тіньової економіки, згорання легального бізнесу, масового ухилення від сплати податків, а відтак – до скорочення податкової бази.

У той же час, вивчення сутності бюджетної безпеки науковцями, практиками, експертами в контексті соціально-економічного розвитку держави сфокусоване на проблемах збалансування доходів і видатків державного, місцевих бюджетів, законності та доцільності використання бюджетних коштів, забезпечення пріоритетів національної системи безпеки. Серед основних проблем бюджетної безпеки виділяється необхідність чіткого розмежування функцій державного та місцевих бюджетів, впорядкування системи взаємозаліків, встановлення процедури обґрунтування пріоритетів бюджетних витрат та їх норм, запобігання випадкам нецільового використання фінансових ресурсів та ін. Значний вплив на ефективність бюджетної політики спричиняє податкова система держави. Податкова політика має бути спрямована в руслі стимулювання ділової активності підприємницького сектору економіки, забезпечення сталого її зростання. Так, Податковий кодекс України, передбачає регулювання податкового навантаження – податкові канікули та стимули для залучення інвестицій в науково-технічний та інноваційний розвиток виробничих процесів, формування нових робочих місць та нарощення обсягів виробництва для перспективних підприємницьких структур тощо. Важливим критерієм ефективної бюджетної політики є рівень виконання бюджетів.

Вплив держави на рівень фінансової безпеки відбувається через бюджетне і податкове регулювання, саме тому важливим показником, який характеризує бюджетний процес країни є відношення обсягу бюджету до ВВП, зокрема, через зведений бюджет України перерозподілялось 24-35% ВВП.

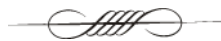
Податкова безпека як об'єктивне явище, характеризує можливість збереження суб'єктами податкової системи результатів своєї діяльності, усвідомлюючи ними, що ці результати формуються під впливом зовнішніх та внутрішніх загроз та підлягають ризикам. Основна роль держави полягає у мінімізації податкових ризиків шляхом уникнення ситуацій, що фактично створюють загрози податковій безпеці суб'єктів господарювання, особистості та національної економіки зокрема. При цьому, суб'єкти господарювання, як найбільше джерело податкових платежів, ведучи господарську діяльність, враховують відносно себе можливість існування небезпек і загроз, функціонують до тих пір, доки можуть кількісно виміряти і співвіднести втрати від

виникнення ризику із результатами господарської діяльності. За невизначеності розміру податкових ризиків господарюючі суб'єкти або згортають власний бізнес, або переходять в тінь, що є відповіддю на неефективність податкової політики держави. За таких умов виникає зворотній ризик недоотримання державою податкових платежів до бюджетів різних рівнів.

Як показує позитивний досвід інших держав, ліберальна податкова політика, забезпечення захисту прав власності і верховенство права дозволять повернути довіру внутрішнього інвестора і нададуть такий необхідний капітал для розвитку української економіки. Поступове відкриття української економіки, її інтеграція у світові процеси і структури вимагатимуть тривалого часу і повинні здійснюватись поетапно, в міру визрівання відповідних передумов. Найважливіше те, що прямі іноземні інвестиції можуть бути джерелом не лише капіталу, але також нових технологій, навиків менеджменту і системи маркетингу. Ці ресурси, в свою чергу, стимулюють конкуренцію, новачі, акумуляцію капіталу і завдяки цьому створюють робочі місця та економічне зростання.

Література:

1. Іщенко В. В. Податкова складова фінансової безпеки держави. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. № 37. С. 35–40.
2. Темовеева І. Ю. Налоговая безопасность государства, бизнеса и общества: концепция і методология : автореф. дис. ... док. эк. наук. : 12.00.14. М., 2011. 53 с.
3. Баранецька О. Національні інтереси України в сфері фіскальної безпеки. *Наука молода*. 2008. № 9. С. 83–87.
4. Полонська Ю. М. Організаційне забезпечення системи підтримки прийняття управлінських рішень у податковому плануванні за критерієм податкової безпеки. *Комунальне господарство міст*. 2011. № 100. С. 277–284.
5. Тихонов Д. Н. Основы налоговой безопасности. М. : Аналитика-Пресс, 2002. 224 с.

Ivanova Roksolana Yuriivna,

Ph.D., Associate Professor,

*Associate Professor of Department of Internal and European Law of Leonid Yuzkov
Khmelnitskyi University of Management and Law*

LEGAL REGULATION OF COOPERATION BETWEEN INTERNATIONAL ORGANIZATIONS AND PUBLIC AUTHORITIES

Today, Ukraine continues to implement active measures to reform public authorities, local governments, the energy system, the economic climate, the law enforcement system, social protection systems for vulnerable groups and more. The state aims to form a stable and perfect national financial system, as this is one of the main conditions for the effective development of the national economy and the creation of preconditions for the well-being of the population. However, building an effective national financial system is impossible without its interaction with the world economy, which is characterized by the process of globalization. In addition, such modernization and reform requires significant funding, which is usually lacking in Ukraine. That is why Ukraine's cooperation with international organizations in the field of public finance comes to the fore.

International financial organizations are becoming increasingly important in international economic and financial relations, as through their network is a significant share of global investment, there is a purchase and sale of currency to finance export-import operations and more. In addition, given the globalization process in the world and the needs of developing countries, MFIs today play a key role in implementing reforms in major areas of public life, helping to minimize possible crises in national financial systems.

As pointed out by Kulbida MV At the present stage of development of international economic relations, MFIs play a key role, as they provide not only financial, analytical and technical assistance to individual countries, but also act as regulators of the world economy [1, p. 149]. The activity of these organizations is especially important for countries that are transitioning to market relations and are ready to use both the management experience of MFIs and their own capabilities [2, p. 154].

Interaction with MFIs is also an integral part of the foreign policy of our country, as well as an important factor in the financial and economic development of Ukraine. Such cooperation has an impact on public financial activities, especially the formation, distribution and use of monetary resources, as well as the organization of money circulation and financial control.

What is meant by «international financial organization»? To address this issue, we should turn to the achievements of international science. Administrative and financial law. MFIs are organizations of international public law established by several states, which provide financial resources to MFI member states under the conditions specified in their constituent instruments [3]. In the international steam literature, the MFI is also understood as an organization that is endowed by its members with the competence to operate in the monetary and financial sphere and which to some extent is involved in the functioning of the international financial system [4, p. 77].

According to Shibaeva EA, international organizations, including financial, in contrast to the states have a derivative (secondary) nature, as created by states to achieve specific goals. Accordingly, according to the author, if the legal personality of the state due to its inherent sovereignty is not limited by the scope of powers or the subject of legal regulation, the legal personality of international organizations is determined by the tasks and objectives set by the state in the founding act [5, p. 87]. For international financial organizations, such goals are, for example, promoting the development of international cooperation in the financial sphere, promoting currency stability, maintaining the balance of external balances of payments, etc. [6, p. 99].

The main prerequisites for strengthening the impact of MFIs on the economies of the world, including Ukraine, were the deepening of international economic integration, globalization of economic and financial markets, global informatization, strengthening supranational regulation of political, economic and social processes.

References:

1. Кульбіда М. В. Перспективи співробітництва України із Світовим банком. *Стратегії розвитку України*. 2015. № 2. С. 149–154.
2. Бідник Н. Б. Співпраця України з міжнародними фінансовими організаціями як чинник економічного розвитку держави. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. № 19. С. 153–157.
3. Міжнародні фінансові організації. Словник законодавчих термінів. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.6287>.
4. Шумилов В. М. Международное финансовое право: понятие, предмет, система. *Внешнеэкономический бюллетень*. 2005. № 6. С. 67–79.

5. Шибаева Е. А. Правовой статус межправительственных организаций: Юрид. лит., 1972. 192 с.

6. Вайцеховська О. Діяльність міжнародних фінансових організацій та національний фінансовий суверенітет держав-членів: теоретико-правові аспекти. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 1. С. 98–103.

Владовська Катерина Петрівна,
*старша викладачка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового
права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОЗНАКИ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Адміністративно-правова реформа публічної служби, обрання кращої моделі її побудови та функціонування, вдосконалення нормативно-правової бази, якою врегульовується питання здійснення публічної служби в органах державної влади та місцевого самоврядування, залишають актуальними питання визначення правової природи, ознак, видів та змісту публічної служби в Україні та світі. Без точного визначення поняття публічної служби не можна прийти до правильних висновків прикладного характеру, які б дозволили удосконалити існуючу модель побудови публічної служби в Україні. А існуючі спроби такого вдосконалення навряд можна назвати успішними. Так, попри те, що від часу відновлення незалежності України до нашого часу (одних тільки судових реформ було проведено три – 2002, 2010 та 2016 року, діє вже третій Закон України «Про державну службу», переопрацювання структури та повноважень центральних органів виконавчої влади відбувається постійно після призначення нового складу Кабінету Міністрів України, в той же час реформування системи місцевих органів виконавчої влади не здійснено до цього часу, попри те, що їх статус та повноваження не відповідають статусу та повноваженням органів місцевого самоврядування, які вони отримали в результаті децентралізації та створення об'єднаних територіальних громад. Одним із актуальних питань, що цікавить науковців-адміністративістів є питання правової природи публічної служби. Попри те, що в ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України існує визначення публічної служби [1], питання визначення публічної служби, яке найбільш повно розкривало б правову природу публічної служби залишається відкритим.

В адміністративно-правовій доктрині публічна служба визначається по різному. Зокрема, вона визначається як врегульована виключно Конституцією та законами України професійна публічна діяльність осіб, які заміщують посади в державних органах й органах місцевого самоврядування щодо реалізації завдань і функцій держави та органів місцевого самоврядування» [2, с. 9]; як вид служби, який: об'єктивується в професійній діяльності фізичних осіб (публічних службовців), що фінансується за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів і здійснюється на посадах у державних органах та органах місцевого самоврядування, на які вони призначаються (обираються); виявляється у виконанні та практичній реалізації публічної влади [3, с. 54]; як реалізація народом влади через виконання завдань і функцій держави, спрямованих на забезпечення публічних інтересів особами на постійній професійній відплатній основі за рахунок бюджетних коштів в органах виконавчої влади, апаратах всіх гілок органів влади, органах місцевого самоврядування на підставі адміністративно-правового акта призначення на посаду [4]; як правовий і соціальний інститут служби в державних і недержавних суб'єктах публічної влади (державних органах, органах місцевого

самоврядування та інших органах, що здійснюють функції держави або місцевого самоврядування), працівники яких наділені публічно-правовим статусом [5, с. 45]. Таким чином, публічна служба визначається і як специфічна діяльність, і як правовий інститут, і як один із видів служби (поряд із військовою, правоохоронною, тощо), однак ключовим у визначенні є те, що в межах публічної служби відбувається реалізація завдань та функцій публічного характеру, тобто таких які стосуються не прав та інтересів конкретної особи, а прав та інтересів спільноти – населення держави, адміністративно-територіальної одиниці, певної соціальної групи або територіальної громади. При цьому, така реалізація здійснюється на засадах фінансування відповідної діяльності за кошти державного чи місцевого бюджету особами, які здійснюють відповідну діяльність на професійній основі.

Якщо говорити про ознаки публічної служби, то в адміністративно-правовій доктрині виділяють такі її специфічні риси: особи, які служать в органах влади чи місцевого самоврядування, маючи владні повноваження за посадою задля виконання завдань і функцій держави, спрямованих на забезпечення публічного інтересу, не тотожні у своєму статусі особам, котрі працюють у таких органах, маючи права і обов'язки, не пов'язані зі здійсненням публічного управління; публічною службою є служба в органах виконавчої влади, апараті всіх гілок органів влади, органах місцевого самоврядування»; постійність служби (призначення особи на посаду без обмеження строку повноважень такої); професійний характер здійснення повноважень за посадою на платній основі (за рахунок бюджетних коштів) [4]; особливий порядок призначення на посаду, що має форму адміністративного акта, який видається суб'єктом владних повноважень на підставі проведення конкурсного відбору чи шляхом проведення виборів; фінансування здійснення публічної служби за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів [6, с. 68].

Таким чином, можемо погодитися із тим, що поняття «публічна служба» у своєму сутнісному наповненні є ширшим, ніж термін «державна служба»: якщо до основних елементів публічної служби можна віднести службу на політичних посадах, адміністративну, спеціалізовану та громадську служби, то державна служба об'єднує лише адміністративну та спеціалізовану [7, с. 60]. Таким чином, розглядаючи поняття публічної служби можна визначити його як специфічну діяльність політичних та адміністративних суб'єктів, в межах якої відбувається реалізація завдань та функцій публічного характеру, тобто таких які стосуються прав та інтересів спільноти – населення держави, адміністративно-територіальної одиниці, певної соціальної групи або територіальної громади, яка здійснюється на засадах фінансування відповідної діяльності за кошти державного чи місцевого бюджету особами, які здійснюють відповідну діяльність на професійній основі.

Література:

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
2. Цуркан М. І. Правове регулювання публічної служби в Україні. Особливості судового розгляду спорів : монографія. Харків : Право, 2010. 216 с.
3. Комірчий П. О. Адміністративно-правові засади публічної служби у правоохоронній сфері. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; міжнародне приватне право. К., 2020. 611 с.
4. Попова О. В. Поняття та ознаки публічної служби в Україні. *Форум права*. 2011. № 4. С. 583 – 587.
5. Малиновський В. Я. Публічна служба в Україні: підручник. К.: Кондор, 2018. 312 с.
6. Булгаков О. С. Юрисдикція адміністративного суду щодо вирішення справ у сфері публічної служби. Дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.07 – адміністративне право і

процес; фінансове право; міжнародне приватне право. Запоріжжя, 2018. 204 с.

7. Стельмахук Л. С. Співвідношення понять «публічна служба» та «державна служба». *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. № 1. С. 52–62.

Бойченко Іван Васильович,
*аспірант Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ДИСКРЕЦІЯ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ У ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ ЯК ЕЛЕМЕНТ ВИЗНАЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО СПОСОБУ СУДОВОГО ЗАХИСТУ

Питання застосування дискреції при реалізації публічної влади є одним з елементів гострого актуального наукового інтересу, яке, не зважаючи на його прикладне правозастосовне значення, все ж не знаходить свого нормативного закріплення. З одного боку, це зумовлено взагалі відсутністю загального рамкового закону про реалізацію повноважень у сфері публічного управління, яке б врегулювало базові питання адміністративної процедури, а з іншого – надзвичайною складністю досягнення компромісного узгодженого розуміння як у теоретичному, і тим більше у практичному аспекті.

Використання складних неконкретизованих нормативних конструкцій містить у собі небезпеку порушення вимог щодо правової визначеності через неналежну «якість закону», в розумінні дотримання принципу верховенства права.

Концепція застосування критерію «якості закону» як елементу правової визначеності для забезпечення верховенства права, що розкривається у практиці Європейського суду з прав людини, серед іншого ґрунтується на підході, за яким абсолютна точність формулювань недосяжна і в жодному випадку не може передбачити всі непередбачувані обставини, через що необхідно уникати надмірної жорсткості у формулюваннях та відповідати обставинам, що змінюються, означає, що багато законів неминуче мають більшою або меншою мірою нечіткі формулювання. Тлумачення та застосування таких актів залежить від практики (рішення «Санді Таймс» проти Сполучено Королівства від 26.04.1979 року, п. 49; рішення «Олссон проти Швеції» від 25.03.1988 року, п. 61). Якщо вона не сформульована з точністю, достатньою для того, щоб надати змогу громадянину регулювати свою поведінку: він має бути спроможним – якщо потрібно, після відповідної консультації – передбачити такою мірою, наскільки це є розумним за даних обставин, наслідки, які можуть впливати з його дій (рішення «Фельдек проти Словаччини» від 12.07.2001 року, п. 56). Водночас, ступінь чіткості закону, значною мірою залежить від змісту даного документа, сфери, на яку поширюється цей закон, а також кількості та статусу тих, кому закон адресований. Ступінь чіткості, який треба забезпечувати при формулюванні конституційних положень, з огляду на загальний характер, може бути нижчим, ніж в інших законах (рішення «Реквеньї проти Угорщини» від 20.05.1999 року, п. 34-35).

Водночас, все ж для констатації максимального забезпечення гарантій прав особи в цій ситуації, згідно з підходами ЄСПЛ, в таких випадках повинні бути визначені та вивчені інші фактори, що впливають на якість правового регулювання та адекватність юридичного захисту від свавілля.

Дискреція в цьому аспекті є одним зі «слабких» місць визначеності, оскільки відносить рівень прийняття остаточного рішення з сфери нормативної визначеності до адміністративного розсуду. Натомість, суди у своїй щоденній діяльності, стикаючись із дослідженням природи повноважень і визначення меж їхньої реалізації для оцінки

правомірності рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, стали тими, хто імплементував результати теоретичних дискусій у певні практичні правозастосовні узагальнення.

Пункти 49–50 постанови Великої Палати Верховного Суду від 15.09.2021 року у справі № 640/33771/20 фактично, підсумовуючи багаторічні апробації дає визначення дискреційних повноважень як сукупності прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають їм можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох альтернативних варіантів управлінських рішень, кожен із яких є законним.

Суб'єкти владних повноважень застосовують надані їм в межах закону повноваження на власний розсуд, без необхідності узгодження у будь-якій формі своїх дій з іншими суб'єктами (дискреційні повноваження). Втручання в дискреційні повноваження суб'єкта влади виходить за межі завдань адміністративного судочинства. Натомість, у земельних правовідносинах однією з основних «ліній оборони» при оскарженні рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень є аргумент щодо дискреційності повноважень при здійсненні управління земельним фондом державної чи комунальної власності.

Однак, першочергово слід звернути увагу на те, що навіть ч. 3 ст. 326 та ч. 2 ст. 327 ЦК України, регулюючи право державної та комунальної власності на засадах рівності підходів і гарантій, водночас, говорить про управління цією власністю, яке здійснюється державними органами, а у випадках, передбачених законом, може здійснюватися іншими суб'єктами, а також – безпосередньо територіальна громада та утворені нею органи місцевого самоврядування.

Аналізуючи у аспекті дотримання гарантій Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у діяльності органів публічної влади, Європейський Суд з прав людини усталено підкреслює особливу важливість принципу «належного урядування». Він передбачає, що у разі, коли йдеться про питання загального інтересу, зокрема, якщо справа впливає на такі основоположні права людини, як майнові права, державні органи повинні діяти вчасно та в належний і якомога послідовніший спосіб (див. рішення у справах «Баєлер проти Італії» [БП] (Bayeler v. Italy [GC]), заява № 33202/96, п. 120; «Онер'їлдіз проти Туреччини» [БП] (Oneryildiz v. Turkey [GC]), заява № 48939/99, п. 128; «Magadat.com S.r.l. проти Молдови» (Magadat.com S.r.l. v. Moldova), заява № 21151/04, п. 72, від 08.04.2008 року і «Москаль проти Польщі» (Moskal v. Poland), заява № 10373/05, п. 51, від 15.09.2009 року). Зокрема, на державні органи покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість та якість їхніх дій, мінімізують ризик помилок (див., наприклад, рішення у справах «Лелас проти Хорватії» (Lelas v. Croatia), заява № 55555/08, п. 74, від 20.05.2010 року, і «Тошкуце та інші проти Румунії» (Toscuta and Others v. Romania), заява № 36900/03, п. 37, від 25.11.2008 року) і сприятимуть юридичній визначеності у цивільних правовідносинах, які зачіпають майнові інтереси (див. зазначені вище рішення у справах «Онер'їлдіз проти Туреччини» [БП] (Oneryildiz v. Turkey [GC]), заява № 48939/99, п. 128; «Баєлер проти Італії» [БП] (Bayeler v. Italy [GC]), заява № 33202/96, п. 119) (п. 70 рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України», заява № 29979/04 від 20.10.2011 року).

Повноваження державних органів не можуть визнаватися дискреційними за наявності лише одного правомірного та законно обґрунтованого варіанта поведінки суб'єкта владних повноважень (п. 49 постанови Великої Палати Верховного Суду від 15.09.2021 року у справі № 640/33771/20). Натомість, саме таких випадків є переважна більшість у проаналізованій судовій практиці, та помилково обґрунтовуються як дискреційні відповідачами-суб'єктами владних повноважень при спробі виправдати свою протиправну бездіяльність щодо забезпечення реалізації права особи на отримання

земельної власності (як один з «законних», на їхню думку, варіантів реалізації компетенції, оскільки вони є власниками публічного майна).

Натомість, аналіз нормативних алгоритмів ЗК України стверджує протилежне. Так, наприклад, у п.п. 31-32 постанови Верховного Суду від 11.09.2019 року у справі № 819/570/18 було закріплено усталену на сьогодні правозастосовну позицію, за якою повноваження щодо надання особі дозволу на розробку проєкту землеустрою не є дискреційними, оскільки ч. 6 ст. 118 ЗК України визначає умови, за яких орган відмовляє у наданні дозволу. Якщо такі умови відсутні, орган повинен надати дозвіл. Ці повноваження та порядок їх реалізації передбачають лише один вид правомірної поведінки відповідного органу – надати дозвіл або не надати (відмовити). За законом у цього органу немає вибору між декількома можливими правомірними рішеннями. А це, своєю чергою «революційно» відобразилося на підвищенні ефективності захисту прав та інтересів особи у цій категорії спорів від свавілля управителів земельним фондом.

Слід також відзначити, що встановлення судом протиправної бездіяльності при реалізації компетенції навіть у випадках та сферах, де свобода розсуду публічної адміністрації є визнаною, встановленою та об'єктивно широкою, не може служити абсолютним виправданням для ігнорування законним вимог особи на майно. Яскравим прикладом стало рішення ЄСПЛ у справі «Релігійна громада Свідків Єгови Тернівського району міста Кривого Рогу проти України» від 03.09.2019 року (заява № 21477/10) (п.п. 67–70). Упродовж кількох років та результативних судових проваджень у національних судах, що підтверджували протиправну бездіяльність уповноваженого органу, особа так і не змогла отримати рішення про набуття земельної ділянки під її будинком, якою вона відкрито користується протягом тривалого часу, в оренду та отримати дозвіл звести на ній нову будівлю з посиланням на дискреційність відповідного рішення. Це послужило фактичною підставою для встановлення Судом, що мало місце втручання у «майно» громади-заявниці у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції (див., *mutatis mutandis*, рішення у справах «Аллан Якобсон проти Швеції (№ 1)» (*Allan Jacobsson v. Sweden* (no. 1), від 25 жовтня 1989 року, пункт 54, Серія А, № 163, та «Хеллборг проти Швеції» (*Hellborg v. Sweden*), заява № 47473/99, пункт 45, від 28 лютого 2006 року).

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Гринько Світлана Дмитрівна,

*докторка юридичних наук, професорка, заслужена юристка України,
завідувачка кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ НА ПІДСТАВІ ВИНИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ 1797 РОКУ¹

Звернення до історичних витоків правових інститутів, категорій має важливе значення для формування сучасної правової науки та джерел права будь-якої держави. Українська держава вирізняється поміж інших європейських держав тим, що у різні історичні періоди вона територіально перебувала у складі інших держав. Відповідно законодавчі акти інших держав поширювали свою дію на території сучасної України. Зокрема територія Східної Галичини стала місцем апробації австрійського Цивільного кодексом (далі – ЦК) 1797 року, відомого як Галицький цивільний кодекс. Особливу увагу в кодифікованому акті приділено окремому виду зобов'язань як *зобов'язанням на підставі вини*.

Поняття цих зобов'язань визначено через поняття вини у правовому розумінні – довільна дія чи бездіяльність, внаслідок яких порушуються зобов'язання та службові обов'язки відносно інших осіб (ст. 411 ЦК Східної Галичини). У такому розумінні вбачається ідея про наявність протиправної поведінки особи, яка вчинила дію чи бездіяльність. Разом з цим законодавець акцентує увагу на характері такої дії чи бездіяльності – «довільна». Вважалося, що бездіяльність породжувала виникнення зобов'язання тоді, коли закон або договір зобов'язував кого-небудь вчиняти чи не вчиняти що-небудь (ст. 431 ЦК Східної Галичини). При цьому застосовувався принцип: *«Нікому не дозволяється виправдовуватися тим, що він не знав закон або наслідки власних дій»* (ст. 434 ЦК Східної Галичини).

Слід звернути увагу на те, що надалі у кодексі зазначено, що будь-яка вина виникає на підставі пороку свідомості чи волі, чого не можливо було уникнути. Порок свідомості мав місце тоді, коли те, що повинні знати та помічати, ми не знаємо чи не помічаємо. Порок волі – якщо хто-небудь, усвідомлюючи свій обов'язок, намірено від неї ухиляється (ст. 420 ЦК Східної Галичини). Разом з цим виділено форми вини: 1) омана та необережність, якщо порок походить від свідомості; 2) злий умисел, якщо порок походить від волі (ст. 421 ЦК Східної Галичини). Водночас найбільша необережність вважалася пороком волі ніж свідомості, тому прирівнювалася до злого умислу (ст. 425 ЦК Східної Галичини).

Формам вини надавали значення у цивільному праві як обставини для більшого чи меншого засудження поведінки завдавала шкоди, а також підстави для застосування заходів самозахисту (ст. 422 ЦК Східної Галичини). У кодексі було закріплено *презумпцію вини завдавача шкоди* (ст. 441 ЦК Східної Галичини).

Виділено *обставини за яких зобов'язання на підставі вини не виникають: випадок*, тобто подія, яка не настає внаслідок довільної дії чи бездіяльності, яку неможливо передбачити чи уникнути настання, що не є виною (ст. 412 ЦК Східної Галичини), *вина потерпілого* (ст. 430 ЦК Східної Галичини), *крайня необхідність*

¹ Цивільний кодекс Східної Галичини 1797 року – далі ЦК Східної Галичини (Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. / пер. с лат. А. Гужвы; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. М. : Статут; Одесса, 2013. 536 с.

(ст. 440 ЦК Східної Галичини). Водночас у кодексі наголошено на тому, що не слід відносити до випадку завдання шкоди (дією чи бездіяльністю) у разі, коли особа за власною волею приведе себе у стан, за яким буде позбавлена свободи дії, наприклад, сп'яніє чи буде перебувати у стані сильного душевного хвилювання та переживання (ст. 413 ЦК Східної Галичини). До підстав звільнення від відповідальності відносили випадок і вину потерпілого тому, що вважалося, що випадок, як і вина потерпілого, шкодить лише власнику, якщо тільки для цього випадку не буде підставою будь-яка незаконна дія чи інше не буде встановлено договором або законом (ст. 426 ЦК Східної Галичини). Водночас, якщо мала місце вина потерпілого та завдавача шкоди, то кожен із них приймав на себе половину шкоди (ст. 430 ЦК Східної Галичини).

Заслугують на увагу виділені в кодексі два види вини: публічна та приватна. *Публічна вина* мала місце тоді, коли внаслідок довільної дії чи бездіяльності порушуються права громадянського суспільства загалом, а *приватна вина* – окремих громадян (ст. 414 ЦК Східної Галичини). Крім того вони різняться між собою за правовими наслідками для завдавача шкоди. Публічна вина завжди спричиняла публічне покарання, а приватна – породжувала зобов'язання щодо усунення порушення та відшкодування завданої шкоди. Якщо в одному діянні поєднано публічну та приватну вину, то мало бути публічне покарання та відшкодування (ст. 415 ЦК Східної Галичини).

Слід звернути увагу також на те, що публічна вина застосовувалася у двох розуміннях і мала дві назви: державний або інший цивільний *проступок* (за наявності незначного порушення громадського порядку чи відмови від виконання громадського обов'язку) та *злочин* (якщо суспільний мир і безпека порушуються будь-яким майбутнім або скоєним злочином, передбаченим кримінальним законом) (ст. 416 ЦК Східної Галичини). Законодавець у публічно-правових законах, фінансових, податкових і подібних, розрізняв державні та цивільні проступки, за вчинення яких встановлював покарання кримінальний закон (ст. 417 ЦК Східної Галичини).

Для застосування норм цивільного права вимагалось подання позову про приватне відшкодування та компенсацію завданої шкоди, а також не залежало від судового рішення за кримінальною справою чи невиконання договору (ст. 418 ЦК Східної Галичини). Виділено два способи відшкодування: 1) відновлення речі до попереднього стану; 2) відшкодування ціни, сплаченої потерпілим за річ. Разом з цим виділено поняття «сатисфакція» для позначення відшкодування упущеної вигоди та усунення незаконної дії чи правопорушення (ст. 419 ЦК Східної Галичини).

У кодифікованому акті було врегульовано відносини, пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої дітьми, душевно хворими людьми, тваринами (ст.ст. 456, 457, 458 ЦК Східної Галичини). У випадках спільного завдання шкоди декількома особами за наявності їх злого умислу виникало солідарне зобов'язання. Водночас за наявності у співучасників різного ступеня вини виникало часткове зобов'язання (ст. 460 ЦК Східної Галичини).

Важливими також були норми щодо складу спадщини. Покарання внаслідок вини поширювалося лише на завдавача шкоди та не переходило до його спадкоємців, тобто обов'язок відшкодування шкоди не включався до складу спадщини. Водночас право на відшкодування шкоди переходило до спадкоємців потерпілої особи (ст. 461 ЦК Східної Галичини).

Вищезазначене дозволяє виділити такі *ознаки зобов'язань на підставі вини*: 1) *породжуються правопорушенням*; 2) *обов'язковими умовами виникнення є протиправна дія чи бездіяльність, а також приватна вина незалежно від форми і ступеня*; 3) *діяла презумпція вини завдавача шкоди*; 4) *зобов'язання не виникають за обставин: випадку, вини потерпілого (за відсутності вини завдавача шкоди),*

самозахисту, зокрема крайньої необхідності; 5) спільний злий умисел декількох завдавачів шкоди породжував солідарне зобов'язання, а різний ступінь їх вини – часткове; 6) обов'язок відшкодування шкоди не включався до складу спадщини, а право на відшкодування шкоди переходило до спадкоємців потерпілої особи.

Ватрас Володимир Антонович,
*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова*

ДОГОВІР ЯК ДЖЕРЕЛО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ІНДИВІДУАЛЬНИЙ РЕГУЛЯТОР ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Відповідно до ст. 6 Цивільного кодексу України, сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства; мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами; можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд [1]. Положення частин 2 і 3 ст. 6 Цивільного кодексу України фактично передбачають можливість визнання договору і одностороннього правочину джерелом цивільного права у вище викладених випадках [2, с. 171].

Як зазначає В. Г. Олюха, договір є однією з найефективніших правових конструкцій забезпечення функціонування ринкової економіки як нормативного, так і позанормативного регулювання суспільних відносин, який дає можливість сторонам самостійно, за узгодженою між ними волею, конкретизувати правові моделі своїх взаємовідносин у межах встановлених законодавством. Вчений пропонує визначати цивільно-правовий договір як правочин двох чи більше сторін у визначеній законодавством формі, який спрямований на встановлення, зміну, припинення цивільних прав та обов'язків [3, с. 14, 42–43]. Можемо погодитися із науковцем в частині відзначення договору як правочину, що спрямований на встановлення, зміну або припинення прав та обов'язків його учасників.

Н. М. Пархоменко, розглядаючи категорію договору у системі права України зазначає, що загальним для всіх галузей права є визначення договору як правової категорії, що означає угоду сторін, яка спрямована на встановлення, зміну чи припинення правових відносин. Водночас договір певного виду є правовим інститутом, що належить до конкретної галузі права, а договір як галузева наукова категорія охоплює всі договори даної галузі. Крім того, науковець зазначає на тому, що договір є не тільки угода (правочин) та правовий інститут, а й джерело права (однак зазначене стосується на її думку лише нормативно-правового договору) [4, с. 13, 23]. Не можемо погодитися із науковцем в частині визначення договору як джерела права лише у сенсі нормативно-правового регулювання, яке здійснюється нормативно-правовими договорами, оскільки держава, визнаючи юридичні наслідки за індивідуальними договорами, надаючи їм правовий, в тому числі судовий захист, визнає їх джерелами права, що обов'язкове не тільки для сторін договору, а й для відповідних органів державної влади, місцевого самоврядування, інших публічних суб'єктів (передусім нотаріусів), які зобов'язані сприяти сторонам договору (через здійснення відповідних посвідчувальних, реєстраційних та інших юридично значимих дій), а також для інших осіб, які з одного боку можуть оспорити дійсність договору за наявності відповідних підстав, з іншого – зобов'язані не допускати порушень правового режиму, встановленого договором, якщо він не порушує їх прав.

С. М. Бєрвєно визначає цивільно-правовий договір як правомірний правочин (правомірну угоду) взаємоузгодженої волі двох і більше сторін, спрямованої на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, у формі зобов'язального правовідношення та на врегулювання відносин між цими сторонами шляхом закріплення цих прав та обов'язків, як правило, у формі відповідних умов договору, у визначеній законом формі [5, с. 45–46]. Можемо погодитися із науковцем щодо визначення договору не тільки як спрямованого на врегулювання відносин між його сторонами правочину, а й в частині наявності у його умовах узгодження інтересів обох сторін.

Таким чином, договір – це завжди правочин (угода) між сторонами, який направлений на виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків приватного або публічного характеру; результат узгодження інтересів обох сторін, який є обов'язковим як для сторін, так і для інших осіб.

Як вірно зазначає Р. А. Майданик, передбачена ст. 6 Цивільного кодексу України нормативність цивільно-правового договору полягає в законодавчому закріпленні права сторін у договорі відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. При цьому сторони не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в них прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або суті відносин між сторонами. Тому цивільно-правовий договір буде джерелом цивільного права тоді, коли він на законних підставах регулює відносини інакше, ніж це передбачено в актах цивільного законодавства [6, с. 59].

Таким чином, договір як джерело цивільного права, має такі особливості: є юридичним фактом, що породжує, змінює або припиняє права та обов'язки сторін; здійснює вплив на наявні цивільні права та обов'язки сторін; є результатом погоджених інтересів сторін (угодою, правочином), змістом договірної зв'язку є виконання дій, що приводять до досягнення мети учасників договору, задоволення їх інтересів; передбачає правовий режим поведінки осіб у рамках зв'язку, що виник, визначає вимоги до порядку і послідовності здійснення необхідних дій його суб'єктами; відносна автономність регулювання взаємовідносин між сторонами, що домовляються, в рамках закону; універсальність, тобто можливість врегульовувати широке коло типових суспільних відносин; законодавче забезпечення договорів, що надає їм юридичної сили; є автономним, піднормативним регулятором, яким здійснюється індивідуальна регламентація суспільних відносин їх сторін, за наявності відповідної вказівки у законодавстві на можливість такого регулювання або у разі відсутності відповідного регулювання з боку інших джерел права (саморегулювання) [4, с. 15–16; 5, с. 46; 7, с. 105–106].

Література:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
2. Панченко С. В. Джерела цивільного договірної права. Дис. ...докт.філ. спец. 081 Право. Хмельницький, 2021. 241 с.
3. Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2003. 174 с.
4. Пархоменко Н. М. Договір у системі права. Дис. ... канд.юр.наук. спец.

12.00.01. Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень. К., 1998. 195 с.

5. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова та ін.; за ред. О.В. Дзери. К. : Юрінком Інтер, 2008. 896 с.

6. Майданик Р. Вчення про джерела цивільного права. *Право України*. 2017. № 6. С. 53–63.

7. Сібільов М. Цивільно-правовий договір в механізмі правового регулювання суспільних відносин в сфері приватного права. *Юридичний вісник*. 2002. № 3. С. 105–109.

Бондаренко-Зелінська Надія Леонтіївна,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

професорка кафедри цивільного права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ДО ПИТАННЯ ПРО НАДАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

В сучасних умовах все більше комунікації відбувається дистанційно, переважно за допомогою онлайн засобів. Поширенню діджиталізації суспільної комунікації посприяли карантинно-обмежувальні заходи, обумовлені світовою пандемією COVID-19, а особливої актуальності це питання набуло в умовах потенційної військової загрози. Це орієнтує на необхідність створення не разових інструментів для вирішення питання, а включення в існуючий механізм правового регулювання засобів забезпечення стабільної взаємодії між вітчизняними та зарубіжними органами влади. В таких умовах поряд з іншими особливості актуальності набуває питання забезпечення можливості надання міжнародної правової допомоги в умовах обмеженої мобільності.

Більшістю дослідників це питання розглядається виключно в контексті забезпечення взаємодії національних судів, як між собою, так і з учасниками процесу. При цьому в порядку цивільного судочинства можуть вирішуватись і спори обтяжені іноземним елементом, що обумовлює необхідність співпраці вітчизняних судів з компетентними органами (в тому числі судовими) іноземних держав в порядку надання міжнародної правової допомоги. Адже юрисдикція національних судів поширюється тільки на територію України, а у спорах з іноземним елементом доволі часто виникає потреба у вчиненні процесуальних дій за кордоном.

В межах цієї доповіді зупинимось на одному з аспектів міжнародної правової допомоги – комунікації в рамках міжнародної правової допомоги в цивільних справах, зокрема шляхом судових доручень.

Аналіз вітчизняної та іноземної спеціальної літератури свідчить про те, що проблема виконання судових доручень в рамках міжнародної правової допомоги залишається недостатньо дослідженою в юридичній доктрині. А питання забезпечення ефективної взаємодії між судами різних країн в умовах пандемії, зважаючи на новизну проблеми, взагалі не отримало ґрунтовного дослідження.

Наразі цивільним процесуальним законодавством України не тільки не вирішено це питання, а навіть не конкретизовано порядку офлайн звернення судів України до іноземних судів з дорученням про виконання окремих процесуальних дій.

В Розділі XI ЦПК України [2] визначено лише загальний алгоритм дій національних судів: у випадку існування міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суди мають дотримуватись порядку визначеного таким договором, а у разі відсутності відповідного міжнародного

правового договору – надсилати судові доручення Міністерству юстиції України, яке надсилає доручення Міністерству закордонних справ України для передачі дипломатичними каналами.

Водночас правило щодо дій у разі відсутності двостороннього міжнародного договору про правову допомогу, застосовується лише в тому випадку, якщо відповідна іноземна країна не є учасницею Конвенції з питань цивільного процесу 1954 року [3], Конвенції про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 року [4] або Конвенції про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970 року [5].

Як роз'яснили Міністерство юстиції України та державна судова адміністрація в наказі №1092/5/54 від 17.06.2008 року «Про затвердження Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень» (далі – Інструкція № 1092/5/54) [6] у відносинах з державами, які є учасниками Конвенції 1954 року, положення цього багатостороннього міжнародного договору застосовуються у повному обсязі з урахуванням такого: статті 1-7 Конвенції 1954 року не застосовуються у відносинах з державами, які одночасно є учасниками Конвенції 1965 року; статті 8-16 Конвенції 1954 року не застосовуються у відносинах з державами, які одночасно є учасниками Конвенції 1970 року.

В цій же інструкції доволі детально окреслено вимоги щодо того, в якій формі оформляються та порядок офлайн передачі судових доручень про надання міжнародної правової допомоги.

Водночас давність прийняття цих актів свідчить про те, що ними не враховано сучасних реалій правозастосовчої практики.

Очевидно, що якщо в внутрішньодержавних відносинах набула поширення практика онлайн взаємодії, було б нерозумно не використовувати такі засоби у випадку необхідності оперативного співробітництва з іноземними суб'єктами.

На користь цього твердження свідчить і той факт, що і до пандемії, при виконанні судових доручень в порядку міжнародної правової допомог суди усіх країн користувалися благами онлайн комунікації. Так інформацію про найменування та адресу Центральних органів іноземних держав, визначених відповідно до Конвенцій 1954 року, 1965 року та 1970 року розміщено на офіційному веб-сайті Гаазької Конференції www.hcch.net². На цьому ж сайті суди можна отримати і інші корисні дані, як от: розмір оплати та реквізити для перерахування коштів, у разі якщо запитувана держава за вручення документів вимагає оплату тощо.

Звісно, отримати інформацію з сайту і передати онлайн юридично значиму інформацію не тотожні речі. Але в Україні онлайн документообіг вже став звичним явищем, і такі інструменти, як електронна ідентифікація та/або кваліфікаційний електронний підпис чи печатка, наразі вже широко використовуються. Тому перехід на он-лайн взаємодію в рамках надання міжнародної правової допомоги вбачається цілком можливим.

Інше питання на якому рівні судові доручення повинні отримувати обов'язкову електронну форму?

Як і будь-який процесуальний документ судові доручення про надання правової допомоги та процесуальні та інші документи, що додаються до нього, засвідчуються підписом судді, який складає доручення, та скріплюються гербовою печаткою суду.

² Веб-сайті Гаазької Конференції. URL : <https://www.hcch.net/en/states/hcch-members>

Тобто, на перший погляд суд цілком може перевести відповідний свій акт в електронну форму, засвідчивши його кваліфікаційним цифровим підписом і печаткою і переслати його в органи юстиції для подальшої передачі закордонному адресату.

Утім зважаючи на ті проблеми, що призвели до відкладення початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи у всіх судах України [7], дозволяє спрогнозувати, що запровадження електронного порядку виконання судових доручень на рівні судів технічно надзвичайно ускладнено.

На нашу думку, он-лайн взаємодія при наданні міжнародної правової допомоги може бути впроваджена на рівні Міністерства юстиції як Центрального органу, через який по суті проходять майже усі судові доручення адресовані органам іноземних держав.

Створити і технічно забезпечити окремий відділ, який би переводив документи судів в електронний формат цілком реально забезпечити в умовах сьогодення. І це набагато простіше зробити, ніж охопити всі суди та інші органи України. Якщо ж в такому відділі працюватиме мінімальна кількість осіб, кваліфікаційний цифровий підпис яких засвідчуватиме достовірність актів суду, це не тільки спростить для іноземних контрагентів перевірку достовірності документів, що надходять, а й полегшить задачу забезпечення кібербезпеки при передачі доручень в рамках міжнародної правової допомоги.

Більше того, такий механізм вбачається придатним і для оперативного з'ясування судами змісту іноземного права.

Підсумовуючи слід констатувати, що виклики сьогодення стимулюють процес діджиталізації не тільки судочинства, а й всієї системи державних органів. Тому запропонована ідея видається нам перспективною не тільки тому, що не потребує внесення змін до процесуальних кодексів, а й оскільки вона видається здатною сприяти ефективній комунікації між судами різних держав як в умовах пандемії, так і після її завершення. Такі новації узгоджуються і з загальною тенденцією цифрової трансформації суспільства.

Література:

1. Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанови КМ України від 20 травня 2020 р. № 392. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-%D0%BF#Text>.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8148>.
3. Конвенції з питань цивільного процесу від 01.03.1954 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_083#Text.
4. Конвенції про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах від 15.11.1965 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_890#Text.
5. Конвенції про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах від 18.03.1970 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_922#Text.
6. Про затвердження Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень: наказ Мінюсту, ДСА від 17.06.2008 року №1092/5/54. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0573-08#Text>.
7. Діджиталізація правосуддя в Україні: підсумки обговорення URL : <https://yur-gazeta.com/golovna/didzhitalizaciya-pravosuddya-v-ukrayini-pidsumki-obgovorenniya.html>

Бориславська Марина В'ячеславівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова

ДО ПИТАННЯ ПРО ВКЛЮЧЕННЯ НАГОРОД ТА ПРАВ НА НИХ ДО СКЛАДУ СПАДЩИНИ

Згідно законодавства у склад спадщини включаються усі права і обов'язки, якими володів спадкодавець на момент відкриття спадщини та які не припинилися в результаті його смерті (ст.1218 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ). Проте, перелік таких складових спадщини (прав та обов'язків), врегульованих у кн. 6 ЦКУ «Спадкове право», є невичерпним. І регулярно в науковій літературі та у практичній площині ставиться питання про те, чи відносяться інші, незгадані у ЦКУ права та обов'язки до спадщини. Подібне питання піднімається і щодо нагород та прав на них [1, с. 7; 2, с. 54–55]. Найбільш популярною є позиція, що нагороди і права на них, як і права, що випливають із факту нагородження особи, не включаються у склад спадщини [1, с. 7]. Відповідно до ч. 1 ст. 18 Закону України «Про державні нагороди України» після смерті нагородженого, якщо він має спадкоємців, нагорода залишається у сім'ї померлого [3]. Дана норма свідчить про фактичне ототожнення членів сім'ї нагородженого з його спадкоємцями, що у свою чергу не відповідає чинному законодавству. Як наслідок цього при розгляді спорів між родичами можна спостерігати неможливість судів застосувати положенні ч. 1 ст. 18 закону України «Про державні нагороди України» однозначно та безспірно. Ситуацію спрощує те, що у судовій практиці зазвичай спостерігається ситуація, коли коло членів сім'ї та спадкоємців співпадає [4; 5].

Більше того, слід погодитися з висновком, зробленим на підставі аналізу законодавства, що до сім'ї померлого переходить не право власності на державну чи іншу нагороду, а право зберігання такої нагороди. За висновком Л. В. Лещенка, це право є одним із елементів фактичного стану нагородження. Умови та порядок здійснення зберігання нагороди у сім'ї померлого повинно відповідати до законодавству України про нагороди [1, с. 7].

Непоодинокими є судові спори про те, хто саме має право зберігати нагороди. Спір, зазвичай, викликається положенням ч. 2-3 ст. 18 Закону України «Про державні нагороди України», згідно якого за згодою між собою спадкоємці можуть передати державні нагороди на тимчасове чи постійне зберігання до музеїв. Передання державних нагород до музеїв здійснюється на підставі рішення Комісії державних нагород та геральдики та за наявності відповідного клопотання музею. Нюанс полягає у тому, що державні нагороди, передані музею на *постійне зберігання*, в подальшому спадкоємцям померлого не повертаються [3]. Отже, передаючи нагороди на зберігання до музею та складаючи відповідну заяву, спадкоємці навіть не здогадуються, яке принципове значення мають слова, які вони пишуть у такій заяві – «постійне зберігання» чи «тимчасове зберігання».

У наш час спадкоємці нагороджених осіб (зазвичай, нагородження стало наслідком героїчних вчинків під час Великої Вітчизняної війни) усвідомлюють прихований зміст відповідної норми закону тільки тоді, коли намагаються повернути нагороди із музейного зберігання на зберігання у сім'ю. Досить часто і самі музейні установи, і суди відмовляють їм в цьому. Так, позивач А. подав позов до Ізмаїльського історичного музею про витребування майна (орденів діда позивача) із чужого незаконного володіння. Суд з'ясував, що дід позивача передав свої нагороди у Ізмаїльський історичний музей у 1969 році на постійне зберігання. Після смерті діда його спадкоємець А. звернулася до музею щодо повернення орденів. Відповідач їй відмовив, мотивуючи тим, що вказані нагороди ввійшли у державну частину музейного фонду.

Позивач пояснила, що звернулася до суду у зв'язку з тим, що раніше вказані ордени виставлялися на стендах. Отже, члени їх родини мали можливість у будь-який час подивитися на нагороди (батька, діда), проте, у останні роки нагороди були сховані, а на неодноразові звернення продемонструвати нагороди родичам нагородженого директор музею відмовляла, й тільки після звернення до суду нагороди були виставлені у залах музею. Позивач вазала, що її сім'я бажає повернути нагороди у родину як пам'ять про діда. Постановляючи рішення, суд відмовив у задоволенні позову до Ізмаїльського історичного музею про витребування майна із чужого незаконного володіння, обґрунтовуючи його тим, що за законодавством спірні державні нагороди передавалися до музею на *постійне* (курсив автора – М. Б.) зберігання, а, отже, нагороди не підлягають поверненню спадкоємцям померлого [4].

Якщо ж при переданні нагород на зберігання у музей не вказувалося, що ордени та медалі передаються на умовах постійності, ситуація розвивається по-іншому. Так, позивач подав до суду позов до Національного військово-історичного музею України з вимогою про повернення державних нагород. У суді позивач пояснила, що після смерті батька вона у 1979 році передала відповідачу усі його урядові нагороди, медалі і значки з документами, зокрема: 3 ордени Слави, орден Великої Вітчизняної Війни, орден Червоної Зірки», медалі «За відвагу», «Бойові заслуги» та інші 16 медалей, 4 значки, з орденськими книжками та посвідченнями (всього 33 експонати). За це їй було видано Лист Подяки. Передання здійснювалася без вказівки виду зберігання (тимчасове або постійне) на основі акту комісії Івано-Франківського міськвійськомату. Інформація про нагороди була занесена до книги обліку основного фонду музею; на момент подання позову є в наявності відповідно до наданого позивачкою переліку. Бажаючи зберігати нагороди батька як сімейну реліквію, у 2011 році вона звернулася до музею щодо їх повернення. Проте їй було відмовлено з поясненням, що передані на зберігання в музей музейні колекції і предмети стали державною власністю, віднесені до державної частини Музейного фонду, отже поверненню не підлягають. Позивачка звернулася до суду із позовом. Суд встановив, що нагороди були передані на *тимчасове* (курсив автора – М. Б.) зберігання, тому повинні бути повернені позивачу [5].

При відсутності у нагородженого померлого спадкоємців державні нагороди та документи про нагородження передаються на зберігання державі (ч. 4 ст. 18 Закон України «Про державні нагороди України»).

Отже, проведений аналіз дозволив підтвердити, що до складу спадщини входять не самі нагороди, а виключно право на їх зберігання.

Література:

1. Лещенко Л. В. Склад спадщини за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03. Х. 2015. 193 с.
2. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підруч. К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ. 2009. 264 с.
3. Про державні нагороди України : Закон України від 16 березня 2000 р. № 1549-III. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14>.
4. Рішення Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 08 грудня 2016 року. Справа № 500/1031/16-ц. Провадження № 2/500/1581/16. Дата набрання законної сили: 30.03.2017. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63373976>.

5. Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 26 жовтня 2011 року. Справа № 0907/2-2342/2011 року. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19718981>.

Гаврік Роман Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЗДІЙСНЕННЯ ВИКОНАВЧОГО НАПISУ НОТАРІУСОМ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ СІМЕЙНОГО ПРАВА ТА ІНТЕРЕСУ

У ст. 18 Сімейного Кодексу (далі – СК) України визначені як способи захисту сімейних прав та інтересів наступні дії суду та інших юрисдикційних органів: встановлення правовідношення; примусове виконання добровільно невиконаного обов'язку; припинення правовідношення, а також його анулювання; припинення дій, які порушують сімейні права; відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права; відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено СК України або договором. зміна правовідношення; визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. Вказаний перелік способів захисту сімейних прав не є вичерпним, тому можливим є застосування й інших способів захисту сімейних прав та інтересів, про що прямо зазначається у ч. 2 ст. 18 СК України: «суд застосовує способи захисту, які встановлені законом або домовленістю (договором) сторін» [1].

Як зазначає С. Я. Фурса, нотаріус вправі вчиняти виконавчий напис надоговорах, що регулюють сімейні відносини, тобто здійснювати правозахисну діяльність. Аналогічною функцією наділений суд, який також встановлює прав та обов'язки суб'єктів сімейних відносин, але у тих випадках, коли такі права та обов'язки мають безспірний характер. СК України рекомендує звертатися до нотаріусів за вчиненням виконавчих написів у таких випадках: укладення договору подружжя про надання утримання одному з них (ст. 78 СК України), при застосуванні аліментних зобов'язань у шлюбному договорі (ст. 99 СК України), у договорах між подружжям або батьками про розмір аліментів на дитину (ст. ст. 109, 189 СК України). На думку науковця, виконавчий напис вчиняється лише щодо нотаріально посвідчених договорів, вчиняється у разі невиконання одним із подружжя свого обов'язку за договором, яке є підтвердженим, а отже має безспірний характер [2, с. 79–80]. Як орган захисту розглядають нотаріуса і З. В. Ромовська [3, с. 60; 4, с. 41], І. В. Апопій [5, с. 34], В. П. Мироненко [6, с. 93–94] та М. С. Долинська [7, с. 165]. В той же час, не зазначають нотаріусів серед органів захисту сімейних прав та інтересів С. О. Муратова [8, с. 62], О. О. Рузакова [9, с. 38–42], Л. М. Пчелінцева [10, с. 70].

В той же час, виникає питання чи виконавчий напис нотаріуса на сімейному договорі є самостійним способом захисту сімейних прав та інтересів. Як зазначають Л. Є. Гузь та А. В. Гузь, стягнення аліментів по нотаріальному напису відноситься до такого способу захисту сімейних прав та інтересів як примусове виконання добровільно невиконаного обов'язку [11, с. 69]. Як зазначають В. І. Борисова та І. В. Жилінкова, нотаріус робить на борговому документі виконавчий напис, який є підставою для примусового стягнення заборгованості [12, с. 67].

М. М. Дякович серед способів охорони і захисту сімейних прав та інтересів у процесі вчинення нотаріусом нотаріальних дій, виділяє зокрема й підтвердження боржником у нотаріально посвідченому документі обов'язку виконати зобов'язання в натурі (яке вказується у договорі, на який проставляється виконавчий напис нотаріуса) [14, с. 92], тобто виконавчий напис розглядається як прояв такого способу захисту сімейних прав та інтересів як підтвердження боржником обов'язку виконати зобов'язання.

З іншого боку, А. Г. Серветник розглядає виконавчий напис нотаріуса як самостійний спосіб захисту. На її думку, виконавчий напис нотаріуса – це нотаріальний акт, що містить розпорядження нотаріуса про стягнення з боржника грошової заборгованості або витребування від нього майна, вчинений в межах окремого нотаріального провадження, на підставі підтвердження безспірності вимог кредитора та який володіє силою виконавчого документа. Як правова категорія виконавчий напис може постати: як спосіб захисту порушеного цивільного права нотаріусом; як розпорядження нотаріуса про стягнення заборгованості чи витребування майна; як нотаріальний акт-документ, що має виконавчу силу, та як окрема нотаріальна дія [13, с. 91]. Можемо погодитися із науковцем, що здійснення виконавчого напису є самостійним способом захисту сімейних прав та інтересів.

Література:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (із змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
2. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. За заг. ред. С. Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2008. 1248 с.
3. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
4. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Правова єдність, 2006. 432 с.
5. Апопій І. В. Сімейне право: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 360 с.
6. Мироненко В. П., Пилипенко С. А. Сімейне право України: підручник. За заг. ред. В. П. Мироненко. К.: Правова єдність, 2008. 477 с.
7. Долинська М. С. Деякі аспекти охорони та захисту нотаріусом цивільних прав та законних інтересів учасників нотаріального процесу. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 4. С. 163-166. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewBy FileId/714114.pdf>.
8. Муратова С. А. Семейное право: учебник. М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2009. 367 с.
9. Рузакова О. А. Семейное право: учебник. М.: Эксмо, 2010. 208 с.
10. Пчелинцева Л. М. Семейное право России: учебник. М.: Норма, 2009. 720 с.
11. Гузь Л. Є., Гузь А. В. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Х.: Фактор, 2011. 576 с.
12. Сімейне право України: підручник. Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2011. 264 с.
13. Серветник А. Г. Виконавчий напис нотаріуса як спосіб реалізації нотаріальної форми захисту цивільних прав. Дис. ... докт.філ. спец. 081 Право. К., 2020. 242 с.
14. Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: цивільно-правовий аспект. Дис. ... докт.юр.наук. спец. 12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Львів, 2015. 458 с.

Сердечна Ірина Леонідівна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Сімейні правовідносини є основною категорією у сімейному праві. Науковцями запропоновано чимало підходів до розуміння цього поняття, однак єдності у їх поглядах немає, дослідимо деякі з них.

Теоретичну основу правовідносин, їх поняття, сутність та структуру розробили представники теорії права, їх погляди мають важливе значення і для науки сімейного права. Зокрема, в теорії права сформувався наступні концепції розуміння сутності правовідносин. По-перше, правовідносини визначають як суспільні відносини, врегульовані нормами права [16, с. 51]. Р. О. Халфіна вказує на те, що в процесі правового регулювання норма права може надати існуючому суспільному відношенню правову форму. Цю точку зору підтримують й інші автори [9, с. 383; 14, с. 72; 3, с. 465; 7, с. 5]. По-друге, в теорії права висловлюється й інша позиція щодо визначення правовідносин як правового зв'язку, що характеризується наявністю взаємних прав та обов'язків. Так, С. С. Алексєєв визначає правовідносини, як виникаючий на основі норм права індивідуалізований суспільний зв'язок між особами, що характеризується наявністю суб'єктивних юридичних прав та обов'язків і гарантується примусовою силою держави [1, с. 82]. Л. С. Явіч поділяє таку ж точку зору і вказує на те, що правовідносини є специфічною формою взаємодії суб'єктів права [18, с. 17]. Існує й третя позиція, прихильниками якої виступають В. В. Лазарєв [13, с. 31, с. 20] та В. С. Нерсєсянц [12, с. 503], які вказують на правовідношення як на особливу форму соціальної взаємодії, учасники якого мають взаємні права та обов'язки для учасників.

Запроваджена вченими-теоретиками дискусія отримала своє продовження і в галузі сімейного права. Значний внесок у розвиток теорії сімейних правовідносин зробили В. А. Ватрас, Я. Р. Веберс, Є. М. Ворожейкін, В. С. Гопанчук, І. В. Жилінкова, Г. К. Матвєєв, Р. П. Мананкова, З. В. Ромовська, В. О. Рясенцев, Я. М. Шевченко, Ю. С. Червоний та інші науковці.

В теорії сімейного права поширеним є розуміння сімейних правовідносин як суспільних відносин врегульованих нормами права. На думку І. О. Дзери «сімейні правовідносини» – це як суспільні відносини врегульовані нормами права, які мають специфічний суб'єктний склад, тривалий характер, невідчужуваність прав і обов'язків та інші особливості [5, с. 34]. І. В. Жилінкова визначає сімейні правовідносини як відносини, які складаються між членами сім'ї, а також особами, які хоча і не є членами сім'ї в повному розумінні, але пов'язані між собою певними сімейними правами та обов'язками (наприклад, відносини між батьком, який не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини і дитиною). На думку І. М. Кузнецової, «сімейні відносини – це відносини між членами сім'ї, врегульовані нормами права» [8, с. 10]. С. О. Муратова визначає «сімейні правовідносини» як суспільні відносини, врегульовані нормами сімейного права, що виникають зі шлюбу, споріднення, усиновлення чи іншої форми влаштування дітей позбавлених батьківського піклування [10, с. 23]. Сімейні правовідносини, переконані О. П. Сергєєв, Ю. К. Толстой – це відносини що підпадають під сімейно-правове регулювання між членами сім'ї та родичами в соціологічному її розумінні, а також між родичами першої і другої ступенів споріднення [6]. Н. Ю. Тарсамаєва розглядає сімейні правовідносини як суспільні відносини врегульовані нормами сімейного права, що виникають із шлюбу, споріднення, усиновлення чи іншої форми влаштування дітей, що

залишилися без батьківського піклування [11, с. 22].

Таким чином ми з'ясували, що чимало авторів є прихильниками концепції розуміння правовідносин, як суспільних відносин, врегульованих нормами права. Однак, ми не можемо у повній мірі погодитись із цим розумінням, не дослідивши іншої точки зору.

Альтернативною є позиція представ науки сімейного права, які розглядають сімейні правовідносини як особливий правовий зв'язок. Зокрема О. А. Красавчиков підкреслював, що сімейні відносини – це особливі сімейні зв'язки, які значно відрізняються від усіх інших особистих немайнових та майнових відносин, що врегульовані правом. Сімейні відносини утворюють особливий самостійний предмет правового регулювання [15, с. 8]. Я. М. Шевченко, яка притримується позиції, щодо визначення сімейних правовідносин як правового зв'язку, підставою виникнення якого служить правове регулювання, визначення тощо [17, с. 9]. В. А. Ватрас вказує на те, що сімейні правовідносини – це конкретний сімейно-правовий зв'язок, який базується на шлюбі, родинності, усиновленні та інших підставах, передбачених у законі, що виникає між його суб'єктами, які наділені суб'єктивними правами і юридичними обов'язками, передбаченими нормами сімейного права [2, с. 111]. А. В. Вишнякова, яка визначає сімейні правовідносини як суспільні зв'язки (тобто права та обов'язки), врегульовані нормами права [4, с. 27].

Отже, сімейні правовідносини є складною категорією, яка в своїй основі містить загальнотеоретичні підходи до розуміння поняття «правовідносин», при цьому відображає свою специфіку зважаючи на складові елементи.

Література:

1. Алексеев С. С. Общая теория права. В двух томах. Т. II. М.: Юрид, лит. 1982. 360 с.
2. Ватрас В. А. Про сутність сімейних правовідносин. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. С. 111–118.
3. Венгеров А. Б. Теория государства и права. Учебник для юрид. вузов. М.: Новый Юрист, 1998. 624 с.
4. Вишнякова А. В. Семейное право: курс лекцій. Отв. ред. В.М. Хинчук. М.: Юридическая фирма «Контракт», Волтерс Клувер, 2010. 256 с.
5. Сімейне право України: підручник. Т.В. Боднар, В.С. Гопанчук, О.В. Дзера [та ін.] ; за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзера. К. : Юрінком Інтер, 2016. 520 с.
6. Гражданское право : учеб.: в 3 т. Т.3. отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. М. : Проспект, 2009. 278 с.
7. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. М.: Издательство АН СССР, 1958. 186 с.
8. Кузнецова И. М. Семейное право. Учебник. М.: Юристь, 1999. 118 с.
9. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: Учебник. М. : Юристь, 2002. 512 с.
10. Муратова С. А. Семейное право: Схемы, комментарии Учебное пособие. М.: Новый юрист, 1998. 160 с.
11. Муратова С. А., Тарсамаева Н. Ю. Семейное право: учебное пособие. М.: Новый Юрист, 1999. 272 с.
12. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства. Учебн. для юрид. вузов и фа культ. М. : Издат. группа НОРМА-ИНФА. М. 1999. 552 с.
13. Общая теория права и государства: учебник под ред. В. В. Лазарева. М.: Юрист, 1994. 360 с.

14. Погребной И. М. Теория права: Учебное пособие. 3-е изд., испр. и доп. Харьков: Государственное специализированное издательство «Основа», 2003. 128 с.
15. Советское гражданское право: учебник. Т. 1 3-е изд. Под ред. О. А. Красавчикова. М.: Юрид. лит. 1985. 544 с.
16. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. М.: «Юрид. лит.», 1974. 351 с.
17. Шевченко Я. М. Сім'я і сімейні правовідносини в Сімейному кодексі України. Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України: матеріали круглого столу (25 травня 2006 р., м.Київ). Х.: Ксилон, 2007. 212 с.
18. Явич Л. С. Право и общественные отношения (Основные аспекты содержания и формы советского права): монография. М.: Юрид. лит., 1971. 323 с.

Чорна Жанна Леонтіївна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри
цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРАВочИН, ЩО ПОРУШУЄ ПУБЛІЧНИЙ ПОРЯДОК: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

Відповідно до ч.1 ст. 228 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] правочин вважається таким, що порушує публічний порядок, якщо він був спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним.

Слід зазначити, що термін «публічний порядок» традиційно вважається одним із найбільш невизначених у законодавстві. ЦК України також не містить такого поняття.

Разом з тим, відповідно до ч.1 ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право» [2] норма права іноземної держави не застосовується у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основами правопорядку (публічним порядком) України. У таких випадках застосовується право, яке має найбільш тісний зв'язок з правовідносинами, а якщо таке право визначити або застосувати неможливо, застосовується право України.

Верховний Суд України висловив таку правову позицію щодо цього питання. Цивільний кодекс України правочин, що порушує публічний порядок, виділяє як окремий вид нікчемних правочинів. Це пов'язане зі змістом самої протиправної дії та небезпеки її для інтересів держави і суспільства, а також значимості порушених інтересів, внаслідок вчинення такого правочину. Разом з тим, категорія публічного порядку застосовується не до будь-яких правовідносин у державі, а лише щодо суттєвих основ правопорядку [3].

Нерозробленим також є дане поняття і в цивілістичних доктринах. Зокрема, американський цивіліст Г. Ласк зазначає, таке розпливчате правове поняття надає праву гнучкості [4, с. 173].

Французький цивіліст Р. Саватьє стверджував, що абсолютна недійсність договору встановлюється нормами про публічний порядок для захисту інтересів суспільства [5, с. 279].

Німецькі вчені К. Цвайгерт та Х. Кетц зазначають, що всі правопорядки визнають недійсним договір, якщо він суперечить закону або моральним засадам (die guten Sitten, bonnes moeurs) чи публічному порядку (ordre public; public policy) [6, с. 79–80].

Що стосується українських науковців, то, наприклад, Т. М. Карнаух під публічним порядком розуміє систему публічно-правових відносин, які мають імперативний характер і визначають основи суспільного ладу держави [7, с.106].

Серед науковців правочини, спрямовані на зазначені порушення публічного порядку розглядаються як антисоціальні, антипублічні [8, с. 11; 9, с. 69].

Зокрема, В. І. Жеков, пише, що правочин є таким, який порушує публічний порядок, якщо він спрямований на порушення публічно-правових нормативних актів держави, які визначають основи державного ладу, політичної системи та економічної безпеки держави, і кваліфікований як злочин чи адміністративне правопорушення, у встановленому законом порядку. У зв'язку з цим, ст. 228 ЦК України повинна підлягати ширшому тлумаченню, а термін «публічний порядок» – як оцінний критерій, закріплений у публічно-правових нормативних актах держави [8, с. 16].

М. М. Сибільов звертає увагу на те, що такі правочини порушують виключно публічно- правові норми, які одночасно становлять правопорушення у вигляді злочину чи адміністративно-правового делікту [10, с. 17].

Правочинами, що порушують публічний порядок, на думку Верховного Суду України є правочини, що посягають на суспільні, економічні та соціальні основи держави, зокрема, правочини, спрямовані на: використання всупереч закону комунальної, державної або приватної власності; незаконне відчуження або незаконне володіння, користування, розпорядження об'єктами права власності українського народу — землею як основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, її надрами, іншими природними ресурсами (ст. 14 Конституції України); правочини щодо відчуження викраденого майна; правочини, що порушують правовий режим вилучених з обігу або обмежених в обігу об'єктів цивільного права, тощо. Усі інші правочини, спрямовані на порушення інших об'єктів права, передбачені іншими нормами публічного права, не вважаються такими, що порушують публічний порядок [3].

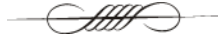
Отже, поняття правочину, що порушує публічний порядок, яке міститься в ч.1 ст.228 ЦК України, потребує уточнення.

Література:

1. Цивільний кодекс України від 16.01. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06. 2005 р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.
3. Українське право. Судова практика. 19.05. 2016 р. URL: <http://ukrainepravo.com/vsu>.
4. Ласк Г. Гражданское право США (право торгового оборота) / под ред. Е.А. Флейшиц. М.: Изд-во иностр. лит., 1961. 774 с.
5. Саватье Р. Теория обязательств. Юридический и экономический очерк: пер. с фр. М.: Прогресс, 1972. 440 с.
6. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сферечастного права: пер. с нем.: В 2 т. М.: Междунар. отношения, 1998. Т. 1. 512 с.
7. Карнаух Т. М. Оспорювані та нікчемні правочини суб'єктів господарювання: окремі аспекти законодавчого регулювання та правозастосування. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2012. Т. 129. С. 104–109.
8. Жеков В. І. Правочини, які порушують публічний порядок за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2006. 24 с.

9. Дзера О. В. Цивільно-правова конфіскація в контексті змін ст. 228 ЦК України. *Право України*. 2011. № 5. С. 69–76.

10. Сібільов М. М. Загальна характеристика нікчемних правочинів (договорів). *Економіка. Фінанси. Право*. 2007. № 5. С. 16–22.

Якимчук Світлана Олексіївна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ТРИВАЛИЙ РОЗГЛЯД СПРАВИ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ПРИТЯГНЕННЯ СУДДІДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.

Відповідно до звіту місцевих загальних судів про розгляд судових справ за 2021 рік, який опубліковано на сайті «Судової влади України» на кінець року у судах України залишилися нерозглянутими 580152 справи, з них 106298 справ не були розглянуті понад рік [1].

Тривалий розгляд справи може зумовлюватись різними об'єктивними та суб'єктивними обставинами. Інколи самі сторони зацікавлені в затягуванні розгляду справи. Однак все частіше трапляється порушення процесуальних строків розгляду справи самими суддями, які такими діями, а точніше бездіяльністю не тільки викликають сумнів в неупередженості або об'єктивності судді, а й підривають авторитет суду та правосуддя в цілому.

Приклад тривалого розгляду цивільної справи розглянемо на основі однієї із справ аналізуючи в даному випадку тільки процесуальні строки розгляду без посилання на саму справу. А подібних справ, враховуючи статистичні дані судів загальної юрисдикції тисячі.

Отже, як вбачається з матеріалів справи суддею 21 травня 2019 року було постановлено ухвалу про відкриття провадження у справі, якою було призначено попереднє судове засідання на 24 червня 2019 року (справа розглядається у загальному позовному провадженні). 7 листопада 2019 року було об'єднано первісний позов та зустрічний в одне провадження. Після цього 12 березня 2020 року було зобов'язано третю особу, яка не заявляє самостійних вимог – орган опіки та піклування надати висновок по справі стосовно способів участі одного з батьків у вихованні дитини. І лише 21 вересня 2020 року визнається явка представника органу опіки та піклування обов'язковою. Справа знову відкладається на 16 жовтня 2020 року. 1 березня 2021 року постановлено наступну ухвалу про відмову у задоволенні заяви відповідача – позивача про закриття справи в зв'язку з тим, що предметом позову є визначення способів участі у вихованні дитини, які вже були визначені рішенням суду 2016 року.

Наступна ухвала суду від 4 квітня 2021 року про витребування доказів. 11 червня 2021 року було задоволено клопотання позивача про призначення судово – психологічної експертизи. Цією ж ухвалою було зупинено провадження у справі на час проведення експертизи. Ухвалою від 14 вересня 2021 року провадження у справі відновлено та призначено судове засідання на 13 жовтня 2021 року, яке не відбулось без поважних причин на те (суддя відклав на невизначену дату). 2 листопада 2021 року одна із сторін відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 36 ЦПК України подала заяву про відвід у зв'язку із тривалим не розглядом справи і виникненням сумнівів в неупередженості та об'єктивності судді. Заяву про відвід не було задоволено. 2 грудня 2021 року знову провадження у справі зупиняється на час проведення психологічної експертизи, яка не була проведена в червні 2021 року. Станом на 14 лютого 2022 року справа перебуває у

підготовчому провадженні.

Відповідно до ч. 3 ст. 189 ЦПК України підготовче провадження має бути проведено протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більш ніж на 30 днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду [2].

Стаття 210 ЦПК України передбачає, що суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через 60 днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку [2].

Строк проведення підготовчого провадження в даній справі сплинув 21 липня 2019 року. Ухвала про продовження строку проведення підготовчого провадження не більше, ніж на 30 днів відсутня у матеріалах справи.

Згідно з пунктом 7 частини другої статті 129 Конституції України основними засадами судочинства є розумні строки розгляду справи судом [3]. Частиною сьомою статті 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що суддя зобов'язаний справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства [4].

У Постанові Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 року № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» зазначено, що недотримання строків розгляду цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення порушує конституційне право на судовий захист, гарантований статтею 55 Конституції України, і негативно впливає на ефективність правосуддя та на авторитет судової влади [5].

У пункті 7 вказаної Постанови Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначено, що судді повинні усвідомлювати особисту відповідальність за розгляд справ у встановлені законом строки, за якість розгляду справ, не допускати фактів зволікання, вживати всіх необхідних заходів з метою неухильного дотримання процесуальних строків. Строки розгляду справи не можуть вважатися розумними, якщо їх порушено через зайнятість судді в іншому процесі, призначення судових засідань із великими інтервалами, затягування з передачею справи з одного суду до іншого у встановлених законом випадках, безпідставне задоволення необґрунтованих клопотань учасників процесу, щоспричинило відкладення розгляду справи на тривалий час, відкладення справи через її неналежну підготовку до судового розгляду, невжиття заходів щодо недопущення недобросовісної поведінки учасників справи тощо, оскільки наведені причини свідчать про низький рівень організації судочинства та безвідповідальне ставлення до виконання своїх обов'язків [5].

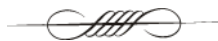
Підсумовуючи вищевикладене, суддя тривалим розглядом, а фактично не розглядом цивільної справи порушив передбачені нормами ЦПК України строки розгляду справи, що в свою чергу потягло порушення прав сторін на справедливий суд, які гарантовані ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а тому є всі підстави вважати, що він є упередженим і необ'єктивним у розгляді цивільної справи [6].

Отже, в діях судді вбачаються ознаки складу дисциплінарного проступку, передбаченого пунктом 2 частини 1 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус

суддів» (безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень) [4]. А тому тривалий розгляд справи є підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

Література:

1. Звіт місцевих загальних судів про розгляд судових справ. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/IV_kvartal_21.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#top>.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
5. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : Постанова Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 року № 11. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text>.
6. Про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція від 04.11.1950 року, ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

Грицишина Лариса Валеріївна,

*асистентка кафедри цивільного права та процесу,
заступниця декана юридичного факультету Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова*

ЩОДО ПИТАННЯ РЕЄСТРАЦІЇ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБІВ НОТАРІУСАМИ

Підстави і порядок припинення шлюбу визначені Сімейним кодексом України (далі – СК України). Згідно ч. 2 ст. 104 СК України, шлюб припиняється внаслідок його розірвання. Відповідно до приписів статті 105 СК України розірвання шлюбу можливе через органи державної реєстрації актів цивільного стану за заявою подружжя, яке не має дітей, незважаючи на наявність майнового спору між ними (ст. 106 СК України) та за заявою одного з подружжя, у випадках встановлених законом (ст. 107 СК України), або через суд в порядку, визначеному статтями 109-110 СК України [1]. Таким чином, з аналізу вищенаведених норм вбачається, що наразі монополярним правом на розірвання шлюбу за допомогою уповноважених на це органів володіє держава.

Якщо проаналізувати статистику судових справ про розірвання шлюбу за останні роки, то можна чітко простежити тенденцію до збільшення таких позовів. При цьому, процес розірвання шлюбу через суд залишається складним і заплутаним, нерідко є досить емоційно затратним для сторін, оскільки, зазвичай, особи, які приймають участь у таких справах, вперше у своєму житті потрапили до суду, вперше бачать суддю, який роз'яснює їх права та обов'язки. Така атмосфера є новим явищем у житті сторін,

відповідно, вона неабияк впливає на їх психоемоційне сприйняття. Тим паче, що люди не кожного дня в такій ситуації розказують про свої проблеми та причини звернення до суду [2]. Крім того, з огляду на сучасний стан судової системи (брак суддів та понаднормове навантаження на діючих суддів), розірвання шлюбу в судовому порядку є ще й досить тривалим в часі, що не сприяє захисту особистих та майнових прав кожного з подружжя та наносить значної шкоди інтересам їх дітей.

Саме тому на теперішній час актуальності набули пропозиції розширення компетенції щодо розірвання шлюбів адміністративних органів, щоб збільшити частку розірвання шлюбів в адміністративній площині, оскільки це б сприяло найповнішому захисту прав та інтересів учасників сімейних правовідносин.

Однією з таких, на нашу думку, може стати процедура реєстрації розірвання шлюбу нотаріусами. В такому порядку було б за доцільне розривати шлюби подружжя, яке виявило взаємну згоду на розлучення, але мають неповнолітніх дітей. При цьому, необхідною умовою розірвання шлюбу в нотаріальному порядку має бути укладення угоди з усіх питань, що стосуються інтересів дітей (питання про місце проживання неповнолітніх дітей, про сплату аліментів на неповнолітніх дітей і непрацездатного чоловіка (дружини), які потребують допомоги, про порядок спілкування окремо проживаючого батька і його кровних родичів з дітьми та про право користування неповнолітніх дітей і непрацездатного чоловіка житловим приміщенням). До заяви про розлучення подружжя має бути зобов'язане докласти його текст, засвідчений в нотаріальному порядку. Разом з тим, якщо один із подружжя не може особисто подати заяву про розірвання шлюбу, таку заяву, нотаріально засвідчену або прирівняну до неї, міг би подати другий з подружжя.

Внаслідок такого нововведення, процедура розірвання шлюбу була б відділена від майнового спору між подружжям (що на теперішній час досить часто поєднується в одному позові), що б спростило сам процес розлучення.

Перші кроки в напрямку законодавчого закріплення процедури реєстрації розірвання шлюбу в нотаріальному порядку вже зроблено шляхом подання законопроекту № 5644 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення регулювання нотаріальної діяльності» [3], з аналізу якого вбачається, зокрема, запровадження можливості реєстрації розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя, яке має дітей, складання нотаріусом актового запису про розірвання шлюбу тощо. Проте, зосередження такої повноти повноважень в руках нотаріусів має й ряд ризиків, настання яких можливе у випадку недобросовісності останніх. Так, наприклад, один з подружжя, маючи злочинний умисел на виведення із спільної сумісної власності нерухомого чи вартісного рухомого майна, може за домовленістю з недобросовісним нотаріусом, засвідчити заяву іншого з подружжя на розірвання шлюбу в нотаріальному порядку, отримати актовий запис про розірвання шлюбу і, таким чином, відчужувати майно без згоди іншого з подружжя, уникаючи необхідності виконання вимог ст. 65 СК України.

Зазначене вимагає встановлення в законі гарантій добросовісності та спрямування дій нотаріуса на забезпечення найповнішого захисту прав кожного з подружжя.

Разом з тим, необхідно визнати, що розірвання шлюбу в адміністративному (в тому числі і нотаріальному порядку) порядку є позитивним нововведенням, а наслідком прийняття вищезазначеного закону, стане впровадження ефективних механізмів, спрямованих на забезпечення дотримання прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також інтересів держави, в тому числі доступність базових нотаріальних дій для соціально незахищених верств населення, розвантаження судової гілки влади, скорочення кількості державних службовців та витрат державного бюджету, додаткове спрямування коштів до місцевих бюджетів.

Література:

1. Сімейний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
2. Назаренко М. В., Мальцев Д. О. Роль судді у розгляді сімейних спорів. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/rol-suddi-u-rozglyadi-simejnyh-sporiv/>. 03.09.21р.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення регулювання нотаріальної діяльності: проект Закону (№ 5644 від 10.06.2021). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72191.
4. Судебно-юридическая газета. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/205039-ukladati-shlyub-do-notariusu-m>.

Бабійчук Володимир Миколайович,
*аспірант Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

«ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ТА СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ ВОЛОДІЛЕЦЬ ДЖЕРЕЛА ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДІЯЛЬНОСТІ АТРАКЦІОНІВ»

Діяльність більшості сучасних атракціонів є джерелом підвищеної небезпеки. А як проголошено ч. 2 ст. 1187 ЦК України «обов'язок по відшкодуванню шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки покладається на його володільця [1].

Як відзначав І. М. Трепцін, в теорії цивільного права рідко яке питання піддається більш широкій обробці, та рідко яке питання водночас викликало і викликає більше розбіжностей і суперечок, ніж питання про володіння [2, с. 132]. Тому дослідження процесу становлення правової категорії «володільця» та «володільця джерела підвищеної небезпеки» є досить актуальним на сьогодні.

Одним з найвизначніших джерел в історії вітчизняного законодавства, в тому числі і цивільного, є Руська Правда, що складена в Київській державі у XI – XII ст. В Розділі «Про челядь» ст. 22 визначала, що «коли челядник (холоп) сховається, і на торгу сповістять про його втечу чи пропажу і через три дні його не знайдуть, то після третього дня новий господар вважає його своїм челядником, а попередньому власнику холопа сплачує 3 гривні продажі» [3]. Тобто, стаття визначала правову категорію власника і володільця речі в сучасному їх розумінні (адже люди з класу «челядь» вважались на той час майном). Оскільки, в термін до трьох днів, новий господар челядника був лише володільцем, а вже по спливу трьох денного строку вважався його новим власником.

Зазнало українське цивільне законодавство в процесі свого становлення та розвитку значного впливу і від Візантійської імперії. Два найвизначніші джерела цивілістики Візантійської імперії це «Синтагми» Матфія Властиря 1335 року та «Шестикнижжя» Константина Арменопула 1345 року.

«Синтагми» Матфія Властиря в абзаці четвертому Глави 4 містили положення про володільця: «Той, хто викрав річ або відібрав силою, якщо не поверне її, не твердо продає її, тому що у разі, якщо знайдеться володільця цієї речі, має право відібрати її від того, хто її купив, без зобов'язання сплати даної за неї ціни» [4]. Вказана норма виділяє двох сучасних суб'єктів інституту володіння: добросовісний володільця (особа, яка купила річ, що була до того вкрадена) та володільця (особа, що впізнала власну, викрадену раніше, річ).

«Шестикнижжя» Арменопула детально проаналізувала український цивіліст С. Д. (Русу) Гринько. Вчена відзначала, що фундамент формування правової системи України становить римське право не лише завдяки непрямій рецепції (через

Шестикнижжя Арменопула), але й прямій (безпосередньо через постанови Риму) [5, с. 83]. Так, Шестикнижжя містить норму, що «на відміну від деліктних позовів, наслідуючи ідеї римських юристів, позов про повернення хазяїну речі та позов до того, хто управляв справами, переходить завжди до спадкоємців і проти спадкоємців» [5, с. 86]. Тобто можемо виділити двох суб'єктів інституту володіння: власника (хазяїна речі) та користувача (той, хто управляє). Також вчена зауважувала, що «відповідальним за шкоду, завдану тваринами і звірами (собакою, вовком, левом) вважався їх володілець» [5, с. 90]. Отже Шестикнижжям Арменопула чітко визначався суб'єктом відповідальності в деліктних зобов'язаннях – володілець джерела завдання шкоди.

В XVI ст. переважна частина земель сучасної України перебувала під владою Великого князівства Литовського, відповідно для цивільних відносин того часу основоположним джерелом були Литовські Статути [6, с. 131]. Володіння (держання) могло за певних умов трансформуватися у право власності (при володінні нерухомим майном понад десять років і в інших випадках, передбачених законодавством) [7, с. 96–97]. У право володіння чужим майном за Литовськими статутами входило право користування. Володілець маєтку мав право ним користуватися, отримувати з нього прибутки, але без дозволу власника не мав права розпоряджатися [7, с. 96–97].

То ж робимо висновок, що у Литовських статутах були присутні норми, що регулювали інститут володіння окремо від інституту права власності та виокремлювали, хоча і без визначення поняття, такого суб'єкта цивільних відносин як володілець.

Переважна більшість земель сучасної України в 1649 році перебувала під владою Російської імперії з відносною автономією та державними правами. Основоположним джерелом для цивільної доктрини того часу було Соборне уложення 1649 року [8]. Глави 16 – 20 Соборного уложення регулювали питання власності. Ст. 5 Глави XVI виділяє два основних статуси власників – поміщик та вотчинник [8]. Можемо пояснити такий поділ саме предметним володінням, поміщик – володілець помістя, а вотчинник – володілець вотчини (земельної ділянки). Водночас, ст. 12 чітко описує інститут володіння: «А які усяких чинів люди володіють маєтками за додатковими записами, а государю вони про ті маєтки не били чолом, і в Помісному наказі ті маєтки за ними не справлені, і ті у них маєтки віднімати, і віддавати в роздачу чолобитникам тому, що вони тими маєтками володіють за додатковими записами без государевого указу» [8]. Тобто, описується статус володільця.

Однією з найвизначніших пам'яток вітчизняної цивілістики, що відображає стан розвитку цивільного права часів Гетьманщини є український кодекс під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року. В документі не дається окремо визначення понять «володіння» чи «володілець». Та все ж спостереження над розділом 14, а саме артикулами 6 та 7 дають підстави стверджувати, що володіння могло виступати і як окремий інститут [9, с. 32].

Артикул 6 Глави 14 документу має назву «Про незапис маєтків і нічого хто сам чим не володіє». Пункт 1 артикулу 6 визначає, що «ніхто нікому не вправі уступати, того чого у своєму володінні не має» [9, с. 250]. Тобто норми кодексу чітко відокремлюють не тільки інститут володіння, але й суб'єкта володіння – володільця («никто... чего в своем владении не имеет»), тобто особу, у володінні якої перебуває певна річ.

Артикул 7 гл. 14 передбачає право добросовісного володільця («каким бы ни есть образом, только б не насильно и не противно правам вступил») на захист свого володіння в юрисдикційній («может правильно спорить») та неюрисдикційній формах («не попускает») [10, с. 27]. Тобто, якщо особа отримала у володіння майно не використовуючи при цьому насильство та не порушуючи чужі права, то вона визнавалась володільцем цього майна.

Вищеописані норми підтверджують той факт, що в «Правах, за якими судиться малоросійський народ» вже було передбачено такого суб'єкта цивільних правовідносин як «володілець».

Як писав Р. О. Стефанчук, для Галичини вісімнадцяте століття ознаменувалося не лише переходом під владу Австрійської імперії, а й початком проведення перших заходів щодо об'єднання цивільного права на австрійських землях [11, с. 43]. Результатом такого об'єднання стала поява Галицького цивільного кодексу або Цивільного кодексу для Східної Галичини 1797 (далі – ГЦК) року, який ще називають «першою кодифікацією приватного права в Європі» [12, с. 9].

Варто відзначити, що володіння в кодексі, розглядається як фактичний стан, а не як право. Водночас, проведено межу між триманням (*detentio*) і саме володінням, що підлягає захисту (*possessio*) [13, с. 87]. Водночас ГЦК давав уже чітке визначення поняттю «володілець». Так § 30 гл. II ч. II ГЦК регламентував, що володілець (*possessor*) є той, хто утримує річ з наміром володіти для себе (*cum animo sibi habendi*) [13, с. 87]. Із вказаного визначення розуміємо, що володілець мав значно обмеженіші в процесуальні права ніж сьогодні, адже передбачалось право лише утримувати річ «для себе». Тобто відкритим залишається питання щодо можливості використання речі в своїй діяльності.

Для України 1807 рік ознаменувався кодифікацією українського правника Федора Давидовича, що мала назву «Собрание гражданских законов, действующих в Малороссии» 1807 р. або «Зібрання малоросійських прав» (далі – ЗМП), що залишила свій відбиток на розвитку не тільки інституту володіння, а й загалом на українське цивільне право.

Зібрання не містить визначення поняття «володілець», однак містить уже поділ правомочностей права власності на володіння, користування та розпорядження. А «через указівку на законних і незаконних володільців і відповідну різницю у їх правомочностях (спроможності захиститись правом), розуміємо, що вже тоді автор кодифікації доволі вірно передає сутність законного права володіння як юридично забезпечену можливість даного суб'єкта фактично утримувати річ і панувати над нею, передавати її будь – якій іншій особі із повним збереженням права власності (кн.ІІІ, гл. XIV, § 4, п.п.8,9; § 29, п.46)» [14]. Отже передбачався і такий суб'єкт цивільних правовідносин як «володілець», тобто особа яка фактично утримує майно і панує над ним.

В законодавстві, що діяло на території України, категорію володільця саме джерела підвищеної небезпеки можна віднайти в нормативно – правових актах часів Російської Імперії кінця ХІХ століття. А саме в нормах, що стали прототипами радянських кодексів, зокрема в Зводі законів цивільних, Загальному статуті російських залізниць, Статуті про промисловість і ін. [15, с. 13].

Згідно ст. 683 Зводу законів цивільних (в ред. Закону від 4 червня 1912 р.) володільці залізничних і пароплавних підприємств були відповідальними за шкоду, завдану життю чи здоров'ю громадян, якщо вони не могли довести, що нещастя мало місце: не з вини управління підприємством і його агентів або внаслідок впливу непереборної сили. Статтею 688 Зводу законів цивільних передбачалась відповідальність за завдання шкоди володільцям «диких і інших небезпечних тварин», але при цьому володілець дикої тварини відповідав на засадах вини [16]. Як бачимо, ще в ті часи утвердилось два види відповідальності володільця: заснованої на вині (як аналог відповідальності за шкоду завдану потенційно безпечними атракціонами) та відповідальність незалежно від вини (як аналог відповідальності за шкоду завдану атракціонами, що є джерелом підвищеної небезпеки).

В подальшому проект книги п'ятої Цивільного Уложення Російської Імперії став своєрідним підсумком розвитку дореволюційної цивілістики. Статті 2621 та 2622 Уложення встановлювали ряд випадків «підвищеної» відповідальності володільця. Так, ст. 2621 регламентувала, що підвищена відповідальність повинна покладатися на володільців джерел підвищеної небезпеки за заподіяння смерті або тілесне ушкодження внаслідок небезпек, пов'язаних із залізничним рухом. А статтею 2622 передбачалась аналогічна відповідальність за завдання шкоди життю або здоров'ю на фабриці, заводі

або гірському промислі, внаслідок дій машин або інших знарядь або внаслідок будь-яких небезпечних для життя і здоров'я умов даного виробництва, а також при завданні шкоди на особливо небезпечних будівельних заходах, як-то: спорудження тунелів, мостів, портів тощо [17].

Згодом, в радянський період історії, проект Цивільного Уложення Російської Імперії був використаний при розробці Цивільного Кодексу РРФСР 1922 року, в результаті рецепції якого з'явився Цивільний кодекс Української РСР 1963 року [18]. В ЦК УРСР окремі спеціальні делікти, пов'язані з «підвищеною» відповідальністю були включені до ст. 450, яка вказувала, що організації і громадяни, діяльність яких пов'язана з підвищеною небезпекою для оточення (транспортні організації, промислові підприємства, будови, власники автомобілів та ін.), зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого [18].

В цивілістичній літературі, послідовне застосування терміну «володілець джерела підвищеної небезпеки» для опису особи, яка зобов'язана відшкодувати відповідну шкоду, до середини 1980-х рр. привело до чіткого його смислового наповнення: «під володільцем джерела підвищеної небезпеки розуміли організацію або громадянина, що здійснюють експлуатацію джерела підвищеної небезпеки в силу належного їм права власності, права оперативного управління або з інших підстав (за договором оренди, за дорученням на керування транспортним засобом, в силу розпорядження компетентних органів про передачу організації в тимчасове користування джерела підвищеної небезпеки тощо)» [19, с. 132].

На законодавчому рівні цей термін з'явився лише в п. 2 ст. 128 Основ цивільного законодавства СРСР 1991 року, у вигляді норми, з якої можна було його виділити: «шкода, завдана в результаті взаємодії джерел підвищеної небезпеки їх володільцями, відшкодовується на загальних підставах» [20]. Поруч з цим, щодо розуміння терміну «володіння» М. В. Самойлова, зазначала, що в цивільному законодавстві радянського часу термін «володіння» мав два значення: 1) одна із правомочностей власника; 2) одна із правомочностей носія іншого суб'єктивного права, причому в другому випадку Цивільний кодекс або прямо називає її, або має її на увазі. Незаконне ж володіння вона не вважала правом, а лише неправомірним станом [21].

Верховний суд України висловив свою позицію у постанові Пленуму № 6 від 27.03.1992 року «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди». Так, абзацом 2 ст. 4 визначено, що під володільцем джерела підвищеної небезпеки розуміється юридична особа або громадянин, що здійснюють експлуатацію джерела підвищеної небезпеки в силу права власності, повного господарського відання, оперативного управління або з інших підстав (договору оренди, довіреності тощо) [22].

Тобто з'явилися нові підстави для експлуатації джерела підвищеної небезпеки – право господарського відання та довіреність, що, природно, відповідало оновленій системі обмежених речових прав, представленої на той період в Цивільному кодексі УРСР.

Результатом тривалого історичного шляху правової категорії «володілець» стало законодавче закріплення в ч. 2 ст. 1187 ЦК України норми, згідно якої шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку [1].

Вказана норма досить ґрунтовно описує володільця джерела підвищеної небезпеки, як суб'єкта відповідальності. Водночас, на нашу думку, ця норма не є досконалою та повинна стати лише основою для визначення нового суб'єкта відповідальності в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, а саме: організатора атракціону.

Література:

1. Цивільний кодекс України: офіційний текст, *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40-44, ст.356, редакція від 16.08.2020 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Дата звернення 02.11.2020 року)
2. Гражданское право : записки по лекциям. Ч. 1. Общая часть и вещное право И. Н. Трепицын. Изд. студентов IV и III курсов юр. ф-та Императорского Варшавского ун-та. Варшава : Тип. «Рус. О-ва», 1912. 206 с.
3. Руська правда. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склали та підготували до друку проф. С. Юшков. Видавництво Української академії наук. Київ. 1935. URL : <http://litopys.org.ua/yushkov/ys.htm>
4. Blastares M. Syntagma Canonibus (continuuatio) Patrologiae cursus completus ; Series Graeca posterior J. –P. Migne. Paris: Lutetia Parisiorum; Migne, 1865. T. 145. Col. 9–212.
5. Гринько (Русу) С. Д. Рецепція інституту деліктних зобов'язань римського права в Шестикнижжі Арменопула. Університетські наукові записки. Хмельницький. 2011. №1 (37). С. 82–91.
6. Історія держави і права України : підручник. В.М. Іванов К. : КУП НАНУ, 2013. 892 с.
7. Юхо И.А. Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. / И.А. Юхо. Минск, 1978. 144 с.
8. Чистяков О.И., Маньков А.Г. Российское законодательство X – XX веков. Том 3. Акты Земских соборов. *Юридическая литература*. 1985. URL : <http://padaread.com/?book=33413&pg=140>
9. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 / Упорядник та автор нарису К. А. Вислобоков; за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ, 1997. 547 с.
10. Блажківська О. Є. Новели, речового, зобов'язального та спадкового права в Правах, за якими судиться малоросійський народ. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. № 1. 2014. С. 25-30.
11. Стефанчук Р.О., Блажківська О. Є. Історичні аспекти створення Галицького цивільного кодексу 1797 року. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4 (37). С. 42–48.
12. Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. = Codex civilis pro Galicia Orientali MDCCXCVII / пер. с лат. А. Гужвы ; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. М. : Статут ; Одесса, 2013. 536 с.
13. Гужва А.М. Галицький цивільний кодекс 1797 р. як взірєць рецепції римського права. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. Випуск 27. Одеса. 2017 р. 185 с.
14. Журбелюк Г. Сторінки розвитку політико-правової культури України. До 200-річчя «Зібрання малоросійських прав». *Київська старовина*. 2007. № 1. С. 44–58 URL : <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/664/Storinky%20rozvytku.doc>.
15. Францифоров А.Ю., Францифоров Ю.В. Понятие общих условий возникновения обязательств вследствие причинения вреда. *Юрист*. № 5. 2001. С. 10–13.
16. Законы гражданские: (Свод законов, т. X, ч. I изд. 1914 г., по прод. 1914 г.) со включением узаконений, последовавших в порядке 87 ст. осн. зак. и разъяснений Правительствующего Сената с 1866 г. по 1 октября 1915 г. сост. В.Л. Исаченко. Изд. неофиц. Петроград : Юридический книжный склад «Право», 1916 г. 1085 с. URL : http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?window_volume_contents&volume=100013.
17. Герценберг В.Э. Обязательственное право. Книга V Гражданского Уложения: Проект, внесенный 14 октября 1913 г. в Государственную думу, с предисловием и предметным указателем. В.Э. Герценберг и И.С. Перетерский. СПб.: Издание Юридического книжного склада «Право», 1914. VIII, 247 с.

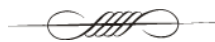
18. Цивільний кодекс Української РСР. Кодекс втратив чинність на підставі Кодексу № 435-IV (435-15) від 16.01.2003, ВВР, 2003, NN 40 –44, ст.356. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text>.

19. Соломин С.К., Соломина Н.Г. Понятие владельца источника повышенной опасности. *Закон*. 2015. № 10. с. 132–137.

20. Основы Гражданского Законодательства Союза ССР и республик (Ведомости Верховного Совета (ВВС), 1991, № 26, ст. 733) (втратив чинність). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2211400-91#Text>.

21. *Самойлова М.В.* Законное владение в Советском гражданском праве. *Правоведение*. 1965. № 4. С. 64–71.

22. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди. Постанова Пленуму Верховного суду України № 6 від 27.03.1992 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>.

Салюк Петро Іванович,
*аспірант Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

СУДОВИЙ ЗАХИСТ СІМЕЙНИХ ПРАВ БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ НІМЕЧЧИНИ ТА ФРАНЦІЇ

Відповідно до ст. 18 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України) кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу. Аналіз тексту СК України дозволяє вказати, що суд здійснює захист прав батьків та дітей у таких формах: визначення походження дитини за спільною заявою попереднього чоловіка та чоловіка у повторному шлюбі (ст. 124), визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі (ст. ст. 125, 128), встановлення факту батьківства (ст. 130), визнання материнства (ст. 131), встановлення факту материнства (ст. 132), вирішення спору про виключення запису про батька, матері з актового запису про народження дитини (ст. ст. 136, 140), вирішення спору щодо прізвища дитини (ст. 145), її імені (ст. 146), щодо зміни прізвища дитини (ст. ст. 148, 149), вирішення спору за позовом дитини про захист її права на належне виховання (ст. 152), вирішення спору за позовом батьків про захист прав та інтересів дитини (ст. ст. 154, 156), в тому числі спору про участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї (ст. 159), спору щодо місця проживання дитини (ст. 161), позбавлення батьківських прав (ст. 164) та прийняття у зв'язку із цим рішення про можливість подальшого проживання батьків, позбавлених батьківських прав в одному житловому приміщенні (ст. 167), про надання таким батькам права на побачення з дитиною (ст. 168), про поновлення батьківських прав (ст. 169), про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав (ст. 170), про стягнення аліментів на дитину (ст. 181), про стягнення додаткових витрат на дитину (ст. 185), про звільнення від обов'язку утримувати дитину (ст. 188), про зміну розміру аліментів (ст. 192), про стягнення аліментів та інших коштів на дитину, яка перебуває у закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому закладі (ст. 193), про стягнення аліментів за минулий час та заборгованості за аліментами (ст. 194), про стягнення пені за прострочення сплати аліментів, оплати додаткових витрат на дитину (ст. 196), про звільнення від сплати заборгованості за аліментами (ст. 197), про стягнення аліментів на повнолітніх дітей (ст. 199), про стягнення аліментів на непрацездатних батьків (ст. 204) [1].

Аналіз французького та німецького законодавства дозволяє визначити власні особливості судового захисту сімейних прав батьків та дітей.

Зокрема, відповідно до ст. 373-2-6 Французького цивільного кодексу, член суду великої інстанції, призначений для розгляду сімейних справ, вирішує питання, які надходять на розгляд у рамках спору про здійснення батьківських прав, приділяючи особливу увагу на захисті інтересів неповнолітніх дітей. Зокрема, суддя вправі вжити заходів, що дозволяють забезпечити: неперервність та ефективність підтримки дитиною відносини кожним з її батьків, в тому числі прийняти рішення про заборону вивезення дитини з французької території без дозволу обох батьків. Так, суд вправі прийняти рішення про затвердження угоди батьків про встановлення порядку здійснення батьківських прав і визначення внесків на утримання та виховання дитини (ст. 373-2-7). В випадку недосагнення між батьками згоди з приводу місця проживання дитини, суддя має право постановити тимчасову ухвалу про поперемінне проживання дитини, встановивши тривалість такого проживання на свій розсуд (ст. 373-2-9) [2, с. 180–181]. Також в Кодексі визначено право суду прийняти рішення: про анулювання запису імені дитини в реєстрі актів цивільного стану, якщо прийде до висновку, що ім'я не відповідає інтересам дитини, у випадку необхідності – прийняти рішення про присвоєння дитині іншого імені на власний розсуд (ст. 57); про зміну імені (ст. 60); про вжиття заходів щодо захисту інтересів сім'ї, в тому числі про роздільне проживання подружжя, встановлення того, хто залишається проживати з дитиною у сімейному помешканні (ст. 220-1); зміну прізвища дитини, яка народилася поза шлюбом (ст. 334-3); про встановлення батьківства або материнства (ст. ст. 340, 340-2, 340-3, 340-6); про стягнення матеріальної допомоги на дитину, яка не має права на аліменти (ст. 342); про передачу батьківських прав (ст. 377); про позбавлення батьківських прав (ст. 378) [2, с. 62–63, 101, 157, 159–161, 186–188].

Німецьке цивільне уложення містить такі способи судового захисту сімейних прав батьків та дітей: встановлення батьківства (параграф 1600d), про визначення способу надання утримання дитині (параграф 1612), про стягнення аліментів на дитину за перші три місяці після встановлення батьківства (параграф 1615o), про присвоєння нового прізвища (параграф 1618), про встановлення порядку здійснення «батьківської турботи» (параграф 1628), про поміщення дитини на примусове лікування (параграф 1631b), про повернення дитини, визначення кола спілкування дитини, збереження сімейного піклування (параграф 1632), про дозвіл на здійснення правочинів в інтересах дитини (параграф 1643), про вчинення судових заходів у випадку ризику для блага або майна дитини (параграфи 1666, 1667), про передання одному з батьків дитини при постійному проживанні окремо з іншим із батьків, виключного права на виховання дитини (параграф 1671), про зупинення права здійснювати батьківські права (параграф 1674), про збереження місця проживання дитини у близьких родичів (параграф 1682), про визначення обсягу права на спілкування дитини з батьками (параграф 1684), про здійснення спільного здійснення «батьківської турботи» при роздільному проживанні (параграф 1687) [2, с. 406, 410–411, 415, 417, 420–421, 423, 425–432].

Таким чином, можемо констатувати, що судовий захист сімейних прав батьків та дітей за законодавством Німеччини та Франції має певні відмінності порівняно із законодавством України.

Література:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (із наступними змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/ed20210101#Text>.
2. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона). пер. с франц. В. Захватаев. отв. Ред. А. Довгерт. К.: Истина, 2006. 1008 с.
3. Гражданское уложение Германии. Deutsches Burgerliches Gesetzbuch mit

Einführungsgesetz: Ввод. закон к гражд. уложению; пер. с нем.; науч. ред.: А. Л. Маковский др. М.: Волтерс Клувер, 2006. 816 с.

Соловей Альбіна Олександрівна,
*аспірантка Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ІНОЗЕМНИМИ ГРОМАДЯНАМИ

Відповідно до ст. 283 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України) усиновлення іноземцем в Україні дитини, яка є громадянином України, здійснюється на загальних підставах, встановлених главою 18 цього Кодексу (однак із особливостями, передбаченими цією статтею, яка передбачає зокрема річний термін перебування дитини на обліку у Державній службі України у справах дітей, досягнення дитиною п'ятирічного віку, відсутність ініціативи на усиновлення дитини з боку громадян України, подальше здійснення нагляду за усиновленою дитиною до досягнення нею повноліття, а також окремі особливості, пов'язані із незастосуванням принципу таємниці усиновлення [1]. В той же час, як свідчить зарубіжний досвід здійснення усиновлення дитини іноземними громадянами, можуть виділятися інші особливості порівняно із усиновленням громадянами держави громадянства дитини, яка усиновлюється.

Проаналізуємо зарубіжне цивільне та сімейне законодавство у цій сфері. Параграфи 1741–1772 Німецького цивільного уложення Уложення, які визначають умови здійснення усиновлення дитини взагалі не згадують про іноземців (в аспекті можливості їх бути усиновлювачами та особливостей такого усиновлення) [2, с. 436–448]. Виняток становлять колізійні норми ст. 22 Ввідного закону до Цивільного уложення, в яких зазначено, що до правовідносин з усиновлення застосовується законодавство громадянства усиновителя [2, с. 599]. Цим самим можемо прийти до висновку, що Німецьке цивільне уложення врегульовує лише усиновлення дитини громадянами Німеччини, а усиновлення дитини іноземними громадянами здійснюється за законодавством відповідної держави.

Цивільний кодекс Іспанії міжнародному усиновленню присвячує ст. 9, ч. 5 якої визначає, що міжнародне усиновлення врегульовується положеннями Закону про міжнародне усиновлення (який містить власні умови, які пред'являються до усиновителів, права усиновленої дитини, а також колізійні прив'язки, які застосовуються до порядку здійснення усиновлення та його правових наслідків) [3].

У Французькому цивільному кодексі не уточнюється суб'єктний склад повного або простого усиновлення, однак ст. 370-3 Кодексу передбачає поширення на умови усиновлення законодавства держави усиновителя або законодавства, яке врегульовує правові наслідки шлюбу іноземного подружжя. В будь-якому випадку вимагається згода дитини, яка усиновлюється, на таке усиновлення, а також поширення правових наслідків усиновлення, щодо якого прийняте рішення у Франції саме французького законодавства (передусім положень ст. ст. 355-359 та 363–370-2 Французького цивільного кодексу, якими визначено права усиновленої дитини, які є ідентичними правами дитини щодо рідних батьків, а також відповідні спадкові права та обмеження, пов'язані із укладенням шлюбу із членами сім'ї усиновлювача [4, с. 163–176]. Тобто в даному випадку бачимо часткове поширення на усиновлення дитини іноземними громадянами законодавства Франції (в аспекті правових наслідків усиновлення) та держави громадянства усиновлювача (в аспекті умов та порядку усиновлення).

Цивільний кодекс Угорщини передбачає можливість здійснення міжнародного усиновлення (ст. 4:129), коли дитина переїжджає на постійне проживання в іншу країну внаслідок усиновлення, незалежно від громадянства усиновлювача та незалежно від того, чи змінюється громадянство дитини. За винятком випадків, коли дитина усиновлюється родичем або одним з подружжя, дитина може бути усиновлена на міжнародному рівні, якщо визнається такою, що підходить для усиновлення, або, у випадку передачі на виховання до прийомної сім'ї, за умови, що після передачі на виховання до прийомної сім'ї, якщо має право на усиновлення, не була усиновлена в Угорщині, тому що вжиті заходи для усиновлення дитини не увінчалися успіхом [5, с. 147; 6, с. 183].

Сімейний кодекс Республіки Болгарії передбачає спеціальні правила для міжнародного усиновлення у ст. ст. 110–121. Зокрема, право на усиновлення дитини мають іноземці, за винятком тих, які проживають у державах, які не визнають рішень болгарських судів (ст. 110), а також необхідність отримання дозволу на міжнародне усиновлення від міністра юстиції (ст. 117) [7].

В Республіці Білорусь питання міжнародного усиновлення врегульовується положеннями ст. 233 Кодексу про шлюб та сім'ю Республіки Білорусь. Зокрема, усиновлення на території Республіки Білорусь іноземними громадянами або особами без громадянства дитини, яка є громадянином Республіки Білорусь, а також тієї, яка є іноземним громадянином, здійснюється відповідно до глави 13 цього Кодексу з дотриманням порядку передачі дітей на усиновлення, встановленого Урядом Республіки Білорусь, за умови отримання у кожному окремому випадку письмового дозволу на усиновлення Міністра освіти, а для усиновлювачів, які постійно проживають поза межами Республіки Білорусь – також письмового дозволу компетентного органу держави, в якій вони постійно проживають. Також обов'язковим є отримання згоди дитини на усиновлення, перебування дитини на відповідному обліку протягом річного строку та відсутність ініціативи у громадян Білорусі на усиновлення дитини. У разі, якщо усиновлення здійснюється подружжям, одним із яких є іноземець, а інший – громадянин Республіки Білорусь, потребується лише згода іноземної держави, а умова про річний строк перебування дитини на відповідному обліку не вимагається [8].

Таким чином, можемо констатувати, що зарубіжний досвід здійснення усиновлення дітей іноземними громадянами має свої особливості порівняно із законодавством України.

Література:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (із наступними змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/ed20210101#Text>.
2. Гражданское уложение Германии. Deutsches Burgerliches Gesetzbuch mit Einfuhrungsgesetz: Ввод. закон к гражд. уложению; пер. с нем.; науч. ред.: А. Л. Маковский и др. М.: Волтерс Клувер, 2006. 816 с.
3. Гражданский Кодекс Испании от 24 июля 1889 г. (перевод). URL: <https://pravo.hse.ru/data/2015/11/16/1081085856/Испания%202013%20перевод.pdf>.
4. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона). пер. с франц. В. Захватаев. отв. Ред. А. Довгерт. К.: Истина, 2006. 1008 с.
5. Мосейчук А. І. Поняття та сутність усиновлення дитини іноземцем. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 144–149.
6. Hungarian Civil Code. Wordpress. URL: https://tdziegler.files.wordpress.com/2014/06/civil_code.pdf.
7. Bulgarian Family Code. Адвокатска кантора Кристина Кенарова & Партньори. URL: <https://kenarova.com/law/Family%20Code.pdf>.
8. Кодекс Республики Беларусь о Браке и Семье. Статья 233. *Kodeksy-by.com*. URL: https://kodeksy-by.com/kodeks_rb_o_brake_i_semje/233.htm.

Сусь Юлія Степанівна,
*аспірантка Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ

Дослідження правових аспектів спадкування на теоретичному рівні зумовлене щоденним зростанням ролі приватної власності осіб та порядку переходу її від спадкодавців до спадкоємців, а також необхідності удосконалення правового механізму, який на належному рівні захищає права та інтереси усіх учасників спадкового правовідношення на різних етапах їх формування.

Щодо спадкових правовідносин подружжя як предмету правового регулювання спадкового права, то варто зазначити, що в юридичній доктрині існують різні підходи до розуміння їх сутності, що не сприяє формулюванню єдиного підходу до спадкових справ: складового елементу їх змісту.

Певні аспекти правового регулювання спадкових відносин подружжя були досліджені Т. О. Ариванюк, М. В. Бондаревою, Ю. О. Заікою, І. В. Жилінковою, О. В. Печеним, Є.О. Рябоконею, Є. І. Фурсою, С. Я. Фурсою та іншими.

Так, Є.О. Рябоконею визначає спадкове правовідношення як цивільно-правове відношення, що виникає на підставі норм підгалузі спадкового права, в силу смерті фізичної особи (спадкодавця), та волевиявлення його учасників, яким між останніми встановлюється комплекс прав та обов'язків з приводу універсального та сингулярного спадкового правонаступництва в тих майнових та особистих немайнових правах та обов'язках, які не припиняються зі смертю спадкодавця [1; с. 196]. Також Ю.О. Заїка зазначає, що предметом правового регулювання спадкового права виступають суспільні відносини, що виникають виключно за наявності таких обов'язкових умов як смерть фізичної особи і наявність у неї майнових прав та обов'язків. І головною рисою спадкових правовідносин, яка дозволяє їх відмежувати від інших цивільних правовідносин, є те, що вони виникають у зв'язку з передачею майна від однієї особи до іншої, зумовленою єдиною причиною – смертю власника [2, с. 9, с. 12]. Також пов'язує зі смертю особи виникнення спадкових правовідносин і Омарова У. А. [3, с. 25].

Вищевказане дає можливість фокусу наукової уваги на підході, відповідно до якого спадкові правовідносини виникають лише після смерті спадкодавця, тому О. Є. Кухарев [4, с. 165], Є. О. Рябоконею [1, с. 14] вважають, що останній не може бути віднесений до суб'єктів спадкових правовідносин, оскільки зі смертю він втрачає правоздатність, відповідно, припиняється і його можливість перебувати в будь-яких конкретних правовідносинах.

На противагу даним дослідникам є й прихильники іншої теорії, які визнають суб'єктами спадкових правовідносин і спадкодавця і спадкоємця, хоча і не заперечують загальну тезу про те, що моментом виникнення спадкових правовідносин є виключно смерть. [5, с. 67; 6, с. 15]. Так, наприклад, Піцик Х. З. прийшла до висновку, що хоча під час виникнення спадкового правовідношення спадкодавця уже нема в живих, але він володіє низкою прав та обов'язків [6, с. 15]. Зокрема, серед прав померлого спадкодавця науковець виділяє такі: право спадкодавця на здійснення його волі на спадкування за законом; право спадкодавця на усунення від спадкування негідних спадкоємців; право спадкодавця на перехід усього його майна, яке може спадкуватися відповідно до законодавства, до його спадкоємців; право спадкодавця на збереження за ним прав та обов'язків, що нерозривно пов'язані з його особою; право спадкодавця на одержання спадкоємцями коштів у зв'язку з відшкодуванням йому збитків, моральної шкоди та у зв'язку зі сплатою неустойки (штрафу, пені) [6, с. 15].

Ми погоджуємося з тим, що спадкодавець і спадкоємець не можуть одночасно бути суб'єктами одних і тих самих спадкових правовідносин, хоча б тому, що зі смертю фізична особа перестає існувати як суб'єкт права. А саме в момент смерті спадкодавця спадкоємці і набувають свого статусу.

На нашу думку, це не означає, що спадкові правовідносини виникають лише після смерті спадкодавця і останній за життя не може бути їх суб'єктом.

Смерть фізичної особи – це один із юридичних фактів, у результаті настання якого відбувається виникнення, зміна та припинення цивільних правовідносин. Смерть фізичної особи пов'язана не тільки з особою померлого, а і здійснює вплив на інших суб'єктів права, обумовлює виникнення і зміну прав для інших суб'єктів, пов'язаних з особою померлого, держави тощо [7, с. 105].

В юридичній доктрині вже починається переосмислення ідеї про прямий та опосередкований вплив смерті одного суб'єкта правовідносин на інших суб'єктів правовідносин.

Так, ми підтримуємо позицію Вовк В. М. [8, с. 28] щодо того, що хоча померла особа не існує у світі живих людей, однак остання залишається фіктивним суб'єктом права. І хоча смерть особи є правоприпиняючим фактом саме для цієї особи, але і є правоутворюючим базисом для тих, хто продовжує жити.

Окрім того, у попередніх наших дослідженнях було встановлено, що спадкове право, предметом регулювання якого є спадкові правовідносини, поширює свій нормативний вплив на відносини, що виникають з приводу визначення посттанативної долі майна (майнових прав і обов'язків), а не тільки на порядок та умови такого переходу після настання смерті власника такого майна. Термін «посттанативний» ввів в юридичну доктрину Р. О. Стефанчук, під яким розуміється такий, що виникає внаслідок і в момент смерті фізичної особи [9, с. 547]. Крім того, існує ціла низка спадкових прав, що виникають за життя спадкодавця, а отже і можуть здійснюватися до моменту настання його смерті, як це має місце, зокрема з правом на складення особистого заповіту чи заповіту подружжя.

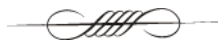
Тому, на нашу думку, спадкові правовідносини, зокрема і спадкові правовідносини подружжя, можуть виникати і до смерті спадкодавця (для таких правовідносин смерть виступатиме правоприпиняючим юридичним фактом). Як наприклад це має місце під час здійснення відповідних спадкових прав, зокрема у момент розпорядження правосуб'єктною особою її правом на визначення посттанативної долі належного їй майна. Саме тому при укладанні заповіту особа, яка висловлює свою волю щодо розпорядження майном на випадок її смерті вже набуває статусу спадкодавця, хоча законодавець називає таку особу «заповідач» (стаття 1235 ЦК України) [12]. Але мають місце випадки, коли особа за життя не хоче складати та залишати після себе розпорядження на випадок смерті – заповіт. Тоді таку особу варто вважати «потенційним спадкодавцем», оскільки після смерті останнього буде мати місце спадкування за законом.

Саме тому ми можемо вести мову про те, що законодавцем штучно було розмежовано найменування однієї і тієї самої особи у даних правовідносинах в залежності від наявності чи відсутності заповіту: заповідач та спадкодавець. Також посилює нашу позицію є те, що після смерті особи, яка склала заповіт (заповідач) її статус та, відповідно, найменування змінюється на «спадкодавець». А у випадку відсутності заповіту особа після смерті у процесуальному правовідношенні також має назву «спадкодавець».

Підсумовуючи вищевикладене слід констатувати, спадкові правовідносини подружжя у повному чи частковому об'ємі можуть виникати та здійснюватися як за життя обох з членів подружжя, так і після смерті одного з них, але ця теза потребує подальшого дослідження та поширення у науковій спільноті.

Література:

1. Рябоконь Є. О. Спадкове правовідношення в цивільному праві: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Є. О. Рябоконь. К., 2002. 229 с.
2. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: Становлення та розвиток: монографія. 2-е вид. К: КНТ, 2007. 288 с.
3. Омарова У. А. Основные институты наследственного права России и степень отражения в них принципа социальной справедливости: автореф. Дисс. ... на соиск. д-ра юрид. Наук. М., 1999. 223 с.
4. Кухарев О. Є. Спадкове право України: Навч. посібник. К. : Алерта, 2013. 328 с.
5. Власов Ю. Н., Калинин В. В. Наследственное право. М.: Юрайт-Издат, 2002. 352 с.
6. Піщик Х. З. Права та обов'язки спадкоємців та спадкодавця при спадкуванні за законом. Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2012. 16 с.
7. Анікіна Г. В. Юридичні наслідки смерті як юридичного факту у цивільному праві. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3 (43). С. 104-112. URL : http://old.univer.km.ua/statti/6.anikina_h.v._yurydychni_naslidky_smerti_yak_yurydychnoho_faktu_u_tsyvil_nomu_pravi_.pdf.
8. Вовк В. М. Смерть та мертве тіло як елемент римського права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 26 – 31. URL : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2009_4/26.pdf.
9. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я. М. Шевченко. К.: КНТ, 2007 626 с.
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 18.12.2016 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Федосєєв Денис Андрійович,
*аспірант Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

«СПАДЩИНА» ЯК ОДНА ІЗ КЛЮЧОВИХ КАТЕГОРІЙ СПАДКОВОГО ПРАВА

Для спадкового права важливе значення відіграє категорія «спадщина». Оскільки саме спадщина є системно утворюючим поняттям, яке знаходиться в центрі спадкових правовідносин.

Варто відмітити, що у чинному Цивільному кодексі України відсутнє визначення спадщини, тобто немає нормативного визначення цього поняття. Проте є такі категорії як «склад спадщини», «відкриття спадщини», «місце відкриття спадщини», «час відкриття спадщини» та інші. Зважаючи на це, пропонуємо визначити 2 (два) підходи до розуміння поняття «спадщина» нормативний (нормативно-правові акти) та науковий або доктринальний (підходи науковців).

У словниках та енциклопедіях можемо знайти наступні дефініції категорії «спадщина»:

- майно і т. ін., що переходить після смерті його власника до іншої особи [1];
- майно (в т. ч. гроші, цінні папери), а також сукупність майнових прав і обов'язків, які належать громадянину й після його смерті переходять до спадкоємців [2];
- майно, а також сукупність прав і обов'язків спадкодавця, які після його смерті

переходять до спадкоємців [3];

- майно, що переходить у порядку спадкоємства від померлого (спадкодавця) до спадкоємців [4, с. 256];

- майно, що переходить в порядку спадкування від померлого (спадкодавця) до спадкоємців [5, с. 319].

Водночас заслуговує на увагу той факт, що навіть серед різних науковців немає єдиного підходу до визначення поняття «спадщина»:

- Д. М. Мейєр під *спадщиною* розуміє сукупність юридичних відносин, що переходять до спадкоємця, мають значний інтерес і пережили припинення цивільної діяльності спадкодавця [6, с. 779–780];

- К. П. Победоносцев розглядає *спадщину* як майно в ідеальному значенні, сукупність всіх прав та обов'язків, які належать особі щодо всіх предметів, які входять в коло юридичної особи, юридичної влади [7, с. 259];

- В. К. Дроніков визначає *спадщину* як певну частину цивільних прав і обов'язків [8, с. 16];

- П. С. Нікітюк вважає, що *спадщина* – не єдиний об'єкт спадкування, а сукупність об'єктів, що переходять до спадкоємців [9, с. 28];

- І. П. Орлов та О. Є. Кухарєв зазначають, що *спадщина* – це сукупність майнових та деяких особистих немайнових прав спадкодавця та його обов'язків, останні з яких не можуть перевищувати розміру прав спадкодавця [10, с. 15];

- Є. І. Фурса дотримується думки, що *спадщина* – це сукупність майнових та деяких особистих немайнових прав спадкодавця та його обов'язків, останні з яких не можуть перевищувати розміру прав спадкодавця [11, с. 7];

- С. Я. Фурса вважає, що *спадщиною* є права спадкодавця, а також конкретне спадкове майна та ті обов'язки спадкодавця, які можуть бути задоволені за рахунок успадкованого майна [12, с. 10–11];

- В. В. Васильченко розглядає *спадщину* як органічний зв'язок активу і пасиву, який виражається в тому, що при перевищенні пасиву над активом погашається не якісь конкретний обов'язок спадкодавця, а всі обов'язки [13, с. 9];

- Є. О. Рябоконт під *спадщиною* розуміє об'єкт спадкового наступництва, є усією сукупністю прав та обов'язків спадкодавця, в яких він перебував на момент своєї смерті, за умови, що вони за своєю правовою природою не є невіддільними від особи їх носія і здатні перейти до інших осіб [14, с. 11].

Проаналізувавши наявні визначення поняття «спадщина», приходимо до наступних висновків:

- вважаємо, що наведені у словниках та енциклопедіях визначення категорії «спадщина» є досить однотипними, так як в їх основі лежить виключно аспект майна як загального об'єкта прав та обов'язків, що переходить до спадкоємців від спадкодавця;

- на нашу думку, не коректно говорити про спадщину як про сукупність юридичних відносин, що переходять до спадкоємця, оскільки саме спадщина виступає центральною «фігурою», є основним та єдиним у своїй суті об'єктом спадкових відносин, відносно якого виникають, змінюються та припиняються такі відносини;

- вважаємо, що суперечливим є розуміння категорії спадщини як тільки майна, тому що цивільне та спадкове право розглядають майно не виключно як об'єкт цивільних прав, а набагато ширше як право власності, тобто правомочності володіти, користуватися та розпоряджатися таким майном.

Таким чином, під спадщиною як однією із ключових категорій спадкового права слід розуміти сукупність майнових та особистих немайнових прав та обов'язків, які в порядку спадкового правонаступництва можуть перейти від спадкодавця до спадкоємця та є віддільними від особи спадкодавця.

Література:

1. Спадщина : словник. URL: <https://www.lingvolive.com/en-us/translate/uk-uk/%D0%A1%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0>.
2. Спадщина : Українська Радянська Енциклопедія. URL: <https://leksika.com.ua/10721208/ure/spadschina>.
3. Спадщина : Юридична енциклопедія. URL: <https://leksika.com.ua/11141122/legal/spadschina>.
4. Юридичні терміни : тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін. ; за ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид. Київ : Либідь, 2004. 320 с.
5. Додонов В. Н., Ермаков В. Д., Крылова М. А. Большой юридический словарь. Москва : Научно-издательский центр «ИНФРАМ», 2001. 623 с. URL: <https://www.Twinkl.com/file/43609/>.
6. Мейер Д. И. Русское гражданское право : в 2 ч. Москва : Статут, 2000. Часть 1 : по испр. и доп. 8-му изд. 1902. 781 с.
7. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Часть II «Права семейные, наследственные, завещательные». Москва : Статут, 2003. 639 с.
8. Дрониов В. К. Наследственное право Украинской ССР / В. К. Дрониов. Киев : Вища школа, 1974. 159 с.
9. Никитюк П. С. Наследственное право и наследственный процесс. Кишинев : Штиица, 1973. 258 с.
10. Орлов І. П., Кухарев О. Є. Правочини в сфері спадкового права : моногр. Київ : Алерта, 2013. 270 с.
11. Фурса Є. І. Спадкові правовідносини у нотаріальній та судовій практиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2004. 20 с.
12. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко, С. Я. Рябовська, О. О. Кармаза та ін. ; за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2007. 1216 с.
13. Васильченко В. В. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування. Харків : Одиссей, 2007. 480 с.
14. Заїка Ю. О. Спадкове право : навч. посіб. / Ю. О. Заїка, Є. О. Рябоконт. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 352 с.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Крушинський Сергій Антонович,
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАННЯ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА НЕДОПУСТИМИМ ДОКАЗОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Кримінальний процесуальний закон одним із процесуальних джерел доказів передбачає висновок експерта (ч. 2 ст. 84 КПК України), який є необхідним у випадку, якщо для з'ясування певних обставин кримінального провадження необхідні спеціальні знання (ч. 1 ст. 242 КПК України). Висновок експерта, як і інші докази, повинен відповідати вимогам допустимості як з точки зору його змісту, так і порядку отримання. Порушення, допущені в процесі призначення і проведення експертизи, можуть спричинити подальшу неможливість його використання як доказу при прийнятті процесуальних рішень. А зважаючи на те, що встановлення окремих обставин, які визначені у ч. 2 ст. 242 КПК України, висновок експерта є єдино можливим засобом доказування, визнання його недопустимим доказом може потягнути непоправні наслідки для достатності доказової бази при вирішенні питання про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Традиційно до правил (критеріїв) допустимості доказів відносять: законне джерело доказів; законний суб'єкт отримання доказів; законний спосіб (порядок) отримання доказів та закріплення їх у матеріалах провадження [1, с. 420]. До цього, мабуть, варто додати ще й правило про «плоди отруйного дерева», яке свідчить про недопустимість доказів, які отримані за допомогою (на підставі) недопустимих доказів. Як слушно підкреслюють науковці, зазначене правило передбачає оцінку не лише кожного засобу доказування автономно, а і всього ланцюга безпосередньо пов'язаних між собою доказів, з яких одні впливають з інших та є похідними від них [2].

Зважаючи на ці правила, окреслимо деякі випадки, коли висновок експерта може бути визнаний недопустимим доказом. Передусім, відзначимо, що фактичні дані, отримані за результатами проведення експертизи, містяться у висновку експерта, який, як зазначалося, є процесуальним джерелом. Тому за критерієм законності джерела доказів відповідні фактичні дані не можуть бути визнані недопустимими.

Оцінюючи критерій законності суб'єкта отримання доказів, варто наголосити, що у разі наявності підстав для проведення експертизи експерт може залучатися сторонами кримінального провадження або слідчим суддею за клопотанням сторони захисту. При цьому важливо, щоб до проведення експертизи був залучений компетентний експерт. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» судовим експертом можуть бути особи, які, крім іншого, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [3]. Тому цілком обґрунтованою є позиція суду, який визнав недопустимим доказом висновок експерта, що не мав потрібної спеціалізації. Суд вирішив, що експерт за спеціалізацією «дослідження металів та сплавів» не має повноваження на проведення експертизи по визначенню ступеню зносу поставленої продукції. У цьому ж кримінальному провадженні недопустимим доказом було визнано інший висновок експерта, оскільки свідоцтво, на підставі якого ним здійснювалась експертна діяльність, було недійсним, що підтверджено листом Міністерства юстиції України [4].

Найбільше потенційних можливостей визнання висновку експерта недопустимим доказом пов'язано із критерієм законності порядку (процедури) отримання фактичних даних. КПК України передбачає низку умов, які повинні бути дотримані під час призначення і проведення експертизи, а також оформлення висновку експерта. Наприклад, одним із обов'язків експерта є проведення повного дослідження. Натомість, в одному із кримінальних проваджень експерт, який проводив будівельно-технічну експертизу, не здійснив дослідження усього об'єкту капітального ремонту, а дослідив лише частину об'єкту, чим грубо порушив п. 1 ч. 5 ст. 69 КПК України. Як наслідок висновок експерта було визнано недопустимим доказом [5].

Підставою для визнання висновку експерта недопустимим доказом може бути й те, що відповідно до вимог ч. 2 ст. 102 КПК України у висновку експерта не зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Так, Апеляційний суд Черкаської області відкинув висновок автотехнічної експертизи, поданий стороною захисту, як недопустимий, оскільки експерт, який проводив експертизу, не був попереджений про кримінальну відповідальність. Проте Верховний Суд не погодився з такою позицією, вказавши на можливість за допомогою інших засобів з'ясувати, чи експерт розуміє наслідки надання завідомо недостовірного висновку, зокрема, шляхом виклику експерта і надання сторонам можливості піддати експерта перехресному допиту [6].

Відповідно до ч. 3 ст. 101 КПК України висновок експерта повинен ґрунтуватися на відомостях, які він сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. З огляду на це, недопустимим доказом суд визнав висновок експерта, в якому не було чітко зазначено, на підставі яких документів експерт дійшов до відповідного висновку. Крім того, в судовому засіданні під час допиту експерт також не зміг роз'яснити свого висновку, щоб спростувати сумніви суду у його допустимості та переконливості [7].

Важливим є й дотримання порядку залучення експерта. Згідно з ч. 1 ст. 243 КПК України експерт залучається за дорученням сторони кримінального провадження. Рішення про залучення експерта стороною обвинувачення, зважаючи на вимоги ч. 3 ст. 110 КПК України повинно прийматися у формі постанови. З огляду на це, захисник в одному із кримінальних проваджень поставив під сумнів допустимість низки висновків експертів, оскільки в матеріалах кримінального провадження були відсутні відповідні постанови про залучення експертів. Проте Верховний Суд, зважаючи на наявність в реєстрі матеріалів досудового розслідування посилань на постанови слідчого про призначення відповідних експертиз, а також наявність посилань у кожному з висновків експерта на дату винесення таких постанов, констатував, що відсутність цих постанов у матеріалах кримінального провадження не ставить під сумнів законність отримання і допустимість зазначених доказів [8].

Внаслідок застосування правила «плодів отруйного дерева» через незаконність отримання певних речей чи документів, які надалі надавалися експерту для дослідження, висновок експерта теж може бути визнаний недопустимим доказом. Наприклад, на дослідження експерту було надано сліди папілярних узорів пальців рук і дві перчатки, вилучені під час огляду місця події, щодо яких і було надано експертні висновки. Однак суд встановив, що протоколи огляду місця події не відповідають вимогам КПК, оскільки вказаний у них час проведення процесуальних дій не відповідає дійсності, один із протоколів не підписаний понятим, вилучені в результаті огляду місця події речові докази, у тому числі сліди папілярних узорів пальців рук і дві перчатки всупереч вимогам ч. 5 ст. 327 КПК не було опечатано. З огляду на це, висновки експертів щодо зазначених речових доказів були визнані недопустимими як такі, що є похідними від недопустимих доказів [9].

В іншому кримінальному провадженні для проведення судово-медичної

експертизи експерту були надані медичні карти стаціонарного хворого. Особа, яка подала касаційну скаргу, звернула увагу на недопустимість висновку експерта, оскільки слідчий і прокурор не зверталися з відповідним клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів (медичних карт стаціонарного хворого) до слідчого судді. Матеріалами кримінального провадження спростовується також те, що зазначені документи були подані слідчому потерпілою. Як наслідок, Верховний Суд погодився з доводами касаційної скарги, оскільки суд апеляційної інстанції не зумів належним чином з'ясувати, яким чином в експерта під час проведення експертного дослідження опинилися медичні карти стаціонарного хворого [10].

Таким чином, аналіз судової практики дає можливість узагальнити правила (критерії) вирішення питання щодо допустимості висновку експерта як доказу:

1) правило про законного (повноважного) суб'єкта проведення експертизи; 2) правило про законний порядок залучення експерта, проведення експертизи та оформлення висновку експерта; 3) правило про «плоди отруйного дерева», за яким допустимість висновку експерта залежить від законності отримання матеріалів, які передаються експерту на дослідження.

Література:

1. Кримінальний процес України: академічний курс. У 3 т. Т. 1: Загальна частина / В. Т. Нор, Н. Р. Бобечко, М. В. Багрій та ін.; за ред. В. Т. Нора, Н. Р. Бобечка. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. 912 с.
2. Дроздов О., Дроздова О., Шульгін С. Доктрина плодів отруєного дерева: міжнародний історичний екскурс та національні реалії. Закон і бізнес. URL: <https://zib.com.ua/ua/142094.html>.
3. Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
4. Постанова Верховного Суду від 20 травня 2020 року (справа № 263/10503/16-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89426654>.
5. Постанова Верховного Суду від 21 жовтня 2021 року (справа № 712/11485/15-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100615262>.
6. Постанова Верховного Суду від 22 січня 2019 року (справа № 697/2272/14-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80035996>.
7. Постанова Верховного Суду від 27 квітня 2020 року (справа № 335/2108/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89034958>.
8. Постанова Верховного Суду від 19 листопада 2019 року (справа № 565/1725/16-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86070577>.
9. Постанова Верховного Суду від 30 жовтня 2018 року (справа № 755/31376/14-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77654051>.
10. Постанова Верховного Суду від 18 серпня 2021 року (справа № 582/445/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99151651>.

Налуцишин Віктор Володимирович,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

УЧАСТЬ ГРОМАДЯН ПО ВІДПРАВЛЕННЮ ПРАВОСУДДЯ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ)

Залучення громадян до відправлення правосуддя є загальносвітовою тенденцією і дозволяє забезпечити дотримання найважливішого принципу правосуддя – колегіальності, а прийнятий за підсумками розгляду кожної кримінальної справи судовий акт, рішення колегіального складу суду стають легітимними, оскільки не лише підтримуються громадськістю, а й виходять безпосередньо від народу.

По праву найвідомішою формою участі громадськості у здійсненні правосуддя є інститутом присяжних засідателів. У досвіді зарубіжних держав традиційно представлено два види суду присяжних: це самостійна колегія присяжних або модель участі присяжних, разом із професійними суддями.

Винесення рішення відповідно до першої згаданої моделі відбувається у кілька етапів. Першим етапом є самостійне засідання колегії присяжних, під час якого розглядається питання наявності факту злочину. За підсумками свого засідання колегія виносить вердикт незалежно від професійного судді. Після завершення роботи колегії присяжних засідателів вже професійний суддя визначає міру покарання. Ця модель характерна здебільшого країн для англо-саксонської і американської правових систем. Зазначену модель називають традиційною.

Континентальна, або європейська модель, що переважає у країнах романо-німецької правової системи, що передбачає систему змішаної роботи судів разом із присяжними засідателями. Рішення про винність підсудного та призначення йому покарання під час розгляду справи виносяться спільно професійними суддями та присяжними засідателями. Дані суди по праву називаються змішаними судами.

Здійснення народовладдя в Україні через інститут присяжних закріплено в Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі України та Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

Зокрема, у Конституції України визначено, що безпосередня участь народу у здійсненні правосуддя через присяжних (ст. 124), декларується здійснення правосуддя за участю присяжних у визначених законом випадках (ст. 127), передбачено, що судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних (ст. 128) [1].

Параграфом 2 Глави 30 «Особливі порядки провадження в суді першої інстанції» КПК України регламентовано провадження в суді присяжних. Суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції. Кримінальні провадження розглядаються за участі двох суддів і трьох присяжних, стосовно обвинуваченого у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі (ст. 384). Нарадою суду присяжних керує головуючий суддя. Усі питання вирішуються простою більшістю голосів. Причому ніхто зі складу суду присяжних не має права утримуватися від голосування, крім випадку, коли вирішується питання про міру покарання, а суддя чи присяжний голосував за виправдання обвинуваченого (ст. 391) [2].

Варто відмітити, що перший досвід функціонування даного інституту в Україні засвідчує численні прорахунки та недоліки у реалізації покладених на нього функцій.

Зокрема, ускладнений механізм формування колегій присяжних, спеціальні перевірки кандидатів, строки їх проведення, кількісний склад списку присяжних, заформалізують функціонування даного інституту.

Крім цього, на наш погляд, спільна участь присяжних і професійних суддів у розгляді питань є доволі сумнівною. Через неминучий вплив авторитету головуючого на журі, така практика не характерна для англо-саксонської моделі.

В англо-саксонській моделі кримінального судочинства у колегію присяжних входить до 12 осіб. Присяжні засідателі є суддями факту та самостійно вирішують питання про винність підсудного. Саме вони повинні оцінювати докази у своїй свідомості. Вони визначають, які докази для них важливі, а які докази слід відкинути. На позицію присяжних, з метою переконати їх у своїй правоті, однозначно намагаються впливати сторона обвинувачення і захист, присяжні особисто сприймають покази свідків, експертів і спеціалістів, і із цього всього у комплексі складається їх внутрішнє переконання.

Грунтуючись на рішенні, прийнятому присяжними, суддя виносить вирок обвинувального чи виправдувального характеру. Оскаржити вирок допускається лише з процесуальним порушенням, але не через його сутність.

На наш, погляд суд присяжних має відповідати двом критеріям: незалежністю від сторонніх впливів і здатністю постановити обґрунтовано законне рішення.

Зазначу, що колегіальний розгляд справ судом присяжних є на сьогоднішній момент єдиною формою участі громадськості у діяльності щодо здійснення правосуддя у кримінальному судочинстві.

Вважаю, що зміна моделі суду присяжних в Україні з європейської (континентальної) на класичну (англо-американську) приведе до позитивних змін у здійсненні правосуддя.

Констатую, що, незважаючи на частково неналежне правове регулювання ідеї реформування інституту присяжних засідателів в Україні, вона є правильною і необхідною, оскільки дозволить реалізувати конституційні права громадян, підтвердити розвиток, як соціальної та правової держави.

Література:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. К.: Алерта, 2019. 112 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами практики Європейського суду з прав людини / А. В. Столітній, Ю. Г. Севрук, О. В. Сапін та ін.; за ред. Столітнього. 2-ге вид., перероб та допов. Харків: Право, 2019. 952 с.

Циганюк Юлія Володимирівна,
докторка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
адвокатка

«ПРОВОКАЦІЯ ЗЛОЧИНУ» ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ НАУКИ

У липні 2021 року Н. Кульчицький визначив, що «від 0,4 до 1,5% – ось такий сумний процент виправдувальних вироків в Україні. Інша, не менш вражаюча, цифра – приблизно 30% людей потрапляють під приціл правоохоронних органів випадково» [1]. Така незначна кількість випадків постановлення виправдувальних вироків дає можливість двоякого тлумачення результатів статистики:

1. Органи досудового розслідування працюють відповідно до вимог КПК України та підстав для постановлення виправдувальних вироків немає.

2. Показники статистики відображають лише офіційні дані постановлення вироків, водночас не враховують інші суб'єктивні фактори (наприклад, коли обвинувачений укладає угоду про примирення чи визнання вини, оскільки це «прискорить» процес або ж по «закону Савченко» особа уже фактично «відбула» під час тримання під вартою максимальну межу покарання, що встановлена у санкції відповідної статті тощо).

Звісно, що можна вести мову і про поєднання цих двох факторів, які в цілому, на думку автора, й формують таку статистику. Але повертаючись до тематики тез, то варто все ж таки акцентувати увагу на «провокацію злочину», яка є підставою для формування у суду думки про те, що необхідним є постановлення виправдувального вироку у кожному окремому кримінальному провадженні.

На сьогодні відсутні будь-які офіційні статистичні дані щодо того скільки виправдувальних вироків постановлено судами України з підстави, що до обвинуваченого під час досудового розслідування застосована провокація з метою спонукання його до активних дій. Відсутні такі зведені дані й у наукових дослідженнях. Але кількість наукових досліджень, які присвячені провокації злочину у кримінальному процесі щороку зростає.

На сьогоднішній день нормативне визначення провокації злочину відсутнє [2, с. 97]. Єдина згадка у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) є у ч. 3 ст. 271: «під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні» [3]. А це зумовлює підставу та перспективу для наукових досліджень у галузі кримінального процесу адже у КПК України відсутні чіткі вимоги до тесту про провокацію.

Згідно О. М. Дроздова, «що ж стосується науки кримінального процесу, то інститут провокації злочину викликає безліч питань: чи може бути провокатором лише співробітник правоохоронного органу, чи забороняється провокація лише тяжких та особливо тяжких злочинів, чи забороняється провокація лише під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину і так далі. Список невирішених наукою кримінального процесу питань можна було б і продовжити. На наш погляд,

головні протиріччя при обговоренні проблем провокаційної діяльності у кримінальному провадженні зумовлені відсутністю поняття і чітких уявлень про правову природу провокації злочину та її наслідки, з одного боку, та відсутність належної правової процедури, яка б визначала межі правомірної дотичної до провокації злочину поведінки відповідних учасників кримінального провадження на боці обвинувачення – з іншого» [4, с. 190].

Продовжуючи тезу про проблемні питання, що потребують і наукової визначеності, у аспекті тлумачення норм національного кримінального процесуального законодавства, зазначимо про те, що не вирішені також і наступні питання: Чи може бути потерпілий агентом органів досудового розслідування? За яких умов (приводів та підстав) визначається конфіденційне співробітництво потерпілого та органів досудового розслідування? Якщо дії потерпілого спрямовані не на розкриття злочину, а на його створення, то які об'єктивні обставини (тести правомірності його дій) можуть на це вказувати? Де та межа поведінки обвинуваченого, який порушує норми поведінки у суспільстві та виправдана певною ініціативою та спонуканням з боку потерпілого? До яких складів злочинів, що передбачені у Кримінальному кодексі України, може бути застосоване поняття «провокація злочину»?... Цей перелік не є вичерпним.

Коротко викладене вище, що засноване на власній адвокатській практиці й науковій діяльності зумовлює висновок про те, що дослідження «провокації злочину» у кримінальній процесуальній науці є окремим предметом наукового дослідження, а розробка наукових позицій з дослідження «провокації злочину» як процесуального інституту мають бути засновані на практиці Європейського суду з прав людини та верховенства права.

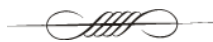
Література:

1. Кульчицький Н. В заручниках у системи. Чому в українських судах не працюють виправдувальні вироки? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/07/3/7299202>.

2. Шульгін С. О. Провокація (підбурювання) особи на вчинення злочину працівниками правоохоронного органу як підстава для закриття кримінального провадження або постановлення виправдувального вироку. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 96–102.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2444>.

4. Дроздов О. М. Непряма провокація вчинення кримінального правопорушення: кримінальний процесуальний аспект. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи*: матеріали круглого столу (м. Львів, 11 червня 2021 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. С. 189–197.

Виговський Дмитро Леонідович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ НА ПРОЦЕСИ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ПСЕВДОЗАКОНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ

Під час здійснення нашого дисертаційного дослідження на тему «Кримінальна субкультура в механізмі злочинності неповнолітніх», неодноразово вказували в апробаціях та наукових статтях по темі дослідження на підвищену потенційну небезпеку зазначеного явища в майбутньому. Дійсно, ми ще в 2004-му році зробили категоричний висновок: мета поширення дорослими злочинцями псевдозаконів кримінальної субкультури серед неповнолітніх є цілком прагматичною [1, с. 23]. Адже акцентування уваги підлітків на найбільш привабливих, для їх віку, рисах характеру «справжнього блатного» (сміливість, зухвалість, гордість, щедрість, жертвовність задля друга чи ідей тощо), змальовування в яскравих фарбах перспектив цікавого й заможного життя в якості «вора» (на відміну від «злидарського й сірого» життя його родичів та знайомих – все це спрямовано на забезпечення своєрідного «кадрового резерву» професійної злочинності, залучення неповнолітніх до злочинної діяльності у виді промислу. При цьому втягування може відбуватись навіть стосовно малолітніх дітей, починаючи з осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, а тому їх делінквентна діяльність не може кваліфікуватись, як безпосередньо злочинна. Втім, таке «покращення» статистичних даних в частині зниження кількості неповнолітніх, що вчинили кримінальне правопорушення, навряд чи може сприйматись позитивно. Адже очевидно: особи, що вчинили суспільно-небезпечне діяння у віці, в якому вони ще не можуть нести юридичну відповідальність, в переважній більшості своїй – вже сформований кадровий «резерв» професійної злочинності. Як зауважив з цього приводу український дослідник проблем злочинності О. М. Костенко, «...звичайно, втягнення однією особою іншої в злочинну діяльність є соціально шкідливим у будь-якому випадку, але підвищену суспільну небезпеку являє собою втягнення в злочинну діяльність неповнолітніх» [2, с. 27]. Зазначене твердження науковця є, на нашу думку, аксіоматичним, тому не вимагає доведення його істинності.

Але в зв'язку з очевидністю підвищеної суспільної небезпечності втягнення в злочинну діяльність неповнолітніх шляхом популяризації серед них псевдозаконів кримінальної субкультури, виникає логічне питання: що, власне, було зроблено для протидії такій популяризації?

Вищезазначене питання є зовсім не риторичним. У своїх дослідженнях ми визначали три механізми поширення серед неповнолітніх псевдозаконів кримінальної субкультури:

1) Персоніфікований механізм. В такому випадку поширювач норм кримінальної субкультури (найчастіше з багатим досвідом злочинної діяльності й перебування в місцях позбавлення волі) починає «виховувати» конкретного неповнолітнього індивіда, схильного до девіантної поведінки;

2) Кримінально-груповий механізм. За допомогою нього кримінальна субкультура своїми нормами і звичаями зміцнює неформальні групи підлітків, штовхає їх на сповідування псевдозаконів кримінальної субкультури, підживлює існування в їх середовищі орієнтації на зловживання алкоголем і наркотичними речовинами, вчинення кримінальних правопорушень, проявів агресії;

3) Криміналізація всього населення. Цей механізм, як і раніше, вважаємо найважливішим в процесі розповсюдження кримінальної субкультури, а тому і найнебезпечнішим [1, с. 27].

Слід зауважити, що «тривожні дзвіночки», що лунали під час початку здійснення нами досліджень у цій сфері (тему поширення кримінальної субкультури серед неповнолітніх ми почали розробляти в дипломній кваліфікаційній роботі, 2001 р.) з часом змінились на справжній «набат». І головною тому причиною став науково-дослідний прогрес, і зокрема – все більш доступний доступ до мережі Інтернет. При всіх позитивних наслідках такої доступності (можливість миттєво взяти корисну інформацію, спілкуватись майже безкоштовно з друзями на інших континентах, використовувати спеціалізовані програми для оплати послуг і переказу коштів тощо), важко переоцінити, наскільки вона ускладнила контроль за поширенням псевдозаконів кримінальної субкультури.

Дійсно, якщо в 1980-х псевдозакони кримінальної субкультури поширювались, в основному, шляхом індивідуального чи групового спілкування раніше засуджених осіб (носіїв такої субкультури) з підлітками (реципієнтами), то вже з початку 1991 року до такого поширення активно долучились засоби масової інформації та друковані видання. Фільми, серіали, що демонструють привабливість псевдозаконів кримінальної субкультури демонструвались по загальнонаціональним каналам, недорого, віддруковані на газетному папері у форматі «rocket book» книжки, де рекламується злочинний спосіб життя і зв'язу професійних злочинців – все це стало доступним для неповнолітніх, що не могло не викликати сплеску цікавості в молоді до теми життя і принципів «злочинців в законі» [4, с. 112].

Однак, на цей період часу, поширення кримінальної субкультури ще не отримало характер епідемічного. Причина цього полягала у відсутності зворотного зв'язку реципієнтів з поширювачами. Іншими словами, підлітки, заражені інтересом до псевдозаконів кримінальної субкультури, могли поширювати звої захоплення серед визначеного кола осіб: друзів, членів формального та неформального мікросередовища (класи школи, групи середньотехнічних навчальних закладів, спортивних секцій, компанії в дворі тощо). Тому сплеск інтересу до кримінальної субкультури хоч і був бурхливим, але до епідемії його прирівняти в 1990-х, на нашу думку, було б неправильно.

Кардинально ситуація змінилась з початку 2000-х років, коли Інтернет став широкоживим і доступним. Наявність різномірних меседжерів (на кшталт ICQ) та чатів, що давали змогу утворювати групи за інтересами, а в подальшому – широке поширення соціальних мереж («Однокласники», «Вконтакте» тощо) давало змогу об'єднуватись раніше незнайомим підліткам, згуртовуватись на ґрунті інтересу до теми «блатних понять», тобто псевдозаконів кримінальної субкультури [5, с. 53].

Але помилковим буде вважати, що цей процес був спонтанним і не контролювався зацікавленими особами. На сьогодні майже ні в кого не залишається сумнівів в тому, що групи і розгалужені організації, пов'язані з сповіданням псевдозаконів кримінальної субкультури куруються представниками організованої злочинності. Зокрема, рух «АУЄ», що набув популярності в Росії й окремих регіонах України, на законодавчому рівні визнаний в РФ екстремістським [6]. Головними аргументами криміналізації участі в утвореннях, що діють під гаслами «АУЄ» стали непоодинокі факти координації діяльності підлітків конкретними «авторитетами» злочинного світу Росії. Втім, навіть питання визначення характеру такого явища, як «АУЄ» видається надто об'ємним, аби розглядати його в контексті теми нашої доповіді, тому до вивчення специфіки вказаного суспільного феномену ми плануємо звернутись в подальших дослідженнях.

Висновки, які можна зробити на основі вищевказаного є вкрай тривожними: відсутність належного контролю за ЗМІ та ресурсами в мережі Інтернет, відсутність загально-соціальної та індивідуально-профілактичної роботи з неповнолітніми, схильними до рецепції псевдозаконів кримінальної субкультури, прогалини у загальному процесі виховання правослужняності неповнолітніх громадян України, призвели до негативних наслідків, значення яких нам ще належить оцінити в майбутньому. І лише термінова активізація всього державного та недержавного інструментарію виховного впливу на неповнолітніх здатна, з часом, покращити ситуацію.

Література:

1. Виговський Д. Л. Кримінальна субкультура в механізмі злочинності неповнолітніх. Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 214 с.
2. Лановенко И. П., Барило Т. С., Бурчак Ф. Г., Костенко А. Н. и др. Борьба с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность. Киев, Наук. думка, 1986. 256 с.
3. Шпак С. В. Криминальная субкультура молодежи в современном российском обществе: тенденции формирования и распространения. Дис. ... канд. юрид. наук : 09.00.11. Краснодар, 2012. 152 с.
4. Гусев М. В. Проблема распространения криминальной субкультуры в России *Вестник Кузбасского государственного технического университета*. 2007. № 5. С. 112–115.
5. Пономарёв С. Б., Румянцев Н. В. Сущностное содержание тюремной субкультуры и пути противодействия ее распространению : монография Белгород: ООО «Эпицентр», 2020. 97 с.
6. BBC News. В России запретили АУЕ («Арестантский уклад един»). URL: <https://www.bbc.com/russian/news-53808013>.

Захарчук Віктор Миколайович,

кандидат юридичних наук, доцент,

*в.о. декана юридичного факультету, доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

СУДОВА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання є заходом, що заохочує до виправлення засуджених осіб, які відбувають покарання. При застосуванні такого заходу відбувається не лише констатування недоцільності подальшого відбування покарання особою, що фактично досягла виправлення або стала на шлях виправлення, але й кримінально-правове заохочення до позитивної поведінки як під час відбування покарання, так і після звільнення від його відбування [1].

Для застосування такого звільнення має бути клопотання засудженого про умовно-дострокове звільнення та спільне подання начальника відповідної установи виконання покарання та голови спостережної комісії органу виконавчої влади або органу у справах неповнолітніх [2]. Аналіз судової практики свідчить, що у тих випадках, коли суди розглядають клопотання засудженого без такого спільного подання, або коли представник установи виконання покарань заперечує проти задоволення клопотання — у задоволенні відповідного клопотання суди відмовляють [3]. Видається, що це цілком

правильно, адже одного лише відбуття засудженим визначеного у ч. 3 ст. 81 КК України строку покарання є недостатньо для того, щоб підтвердити виправлення особи. Крім того, об'єктивну характеристику щодо сумлінної поведінки і ставлення до праці може надати саме адміністрація установи виконання покарань. Наприклад, засуджений Особа_1 звернувся до суду з клопотанням про застосування відносно нього ст. 81 КК України. Однак клопотання не містило відомостей про те, яким чином останній характеризується за період відбування покарання, не містило відомостей про наявність заохочень, їх вид, чи притягувався останній до дисциплінарної відповідальності за порушення режиму відбування покарання, яка частина покарання відбута тощо. За відсутності таких відомостей суд позбавлений можливості призначити клопотання для судового розгляду з прийняттям обґрунтованого та мотивованого рішення за результатами розгляду такого клопотання [4].

Проблемним у судовій практиці є те, що чинне законодавство не містить чіткого визначення поняття «сумлінна поведінка», «сумлінне ставлення до праці» [5]. У судовій практиці про сумлінну поведінку особи може свідчити те, що особа, наприклад, приймає активну участь у програмах виховного впливу на засуджених, із представниками адміністрації установи виконання покарання поводить себе ввічливо, підтримує стосунки із засудженими позитивної соціальної спрямованості тощо [6]. П. В. Хряпінський сумлінне ставлення до праці тлумачить як додержання засудженим вимог режиму відбування покарання, правил внутрішнього розпорядку установи виконання покарань; дотримання дисципліни; виконання вказівок та розпоряджень адміністрації установи виконання покарань; наявність заохочень та відсутність стягнень; участь у органах самодіяльності засуджених; товариському та ввічливому ставленні до інших засуджених [7].

Сумлінне ставлення до праці – це добросовісне та відповідальне відношення до покладених на особу трудових обов'язків; додержання правил трудового розпорядку, вимог трудового законодавства, правил охорони праці та техніки безпеки; бережливе використання певного обладнання, інструментів, матеріалів тощо. При цьому це має бути не епізодична поведінка, а стабільна і тривала (за значний період відбування покарання) [8].

Аналіз судової практики також свідчить, що особа, яка має хоча б одне не погашене стягнення і декілька заохочень не буде звільнена умовно-достроково, якщо буде негативна характеристика установи виконання покарань. Якщо ж стягнення були, але погашені і є позитивна характеристика засудженого, то суди у переважній більшості задовольняють відповідне клопотання засудженого.

Отож, встановлена законом можливість реалізації дострокового звільнення від реального відбування покарання, з одного боку, є засобом заохочення засуджених, які довели, що виправились, а з другого – стимулом для сумлінної поведінки засуджених під час відбування ними покарання. Оцінку того, що особа реально довела своє виправлення, суд має зробити відповідно до подання начальника відповідної установи виконання покарання та голови спостережної комісії органу виконавчої влади або органу у справах неповнолітніх. Свідченням того, що особа дійсно виправилася можуть бути наступні критерії: протягом усього строку відбування покарання засуджена особа характеризується позитивно; не допускала порушень вимог встановленого режиму; відсутні догани; підтримує зв'язки з родичами та особами позитивного соціального спрямування; твердо встала на шлях перевиховання. За наявності таких умов суди виносять рішення про умовно-дострокове звільнення.

Література:

1. Дашченко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років. *Форум права*. 2007. № 1. С. 40–44. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-1/07dovdvt.pdf>.
2. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.04.2002 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-02#Text>.
3. Постанова Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 06 березня 2020 року у справі № 503/1902/20-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/47769805>.
4. Ухвала Жовтотовського міського суду Дніпропетровської області від 15 липня 2016 року у справі № 176/1836/16-к URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/59288659>.
5. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки: монографія. Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2010. 210 с.
6. Ухвала Ковпаківського районного суду м. Суми від 19 вересня 2013 року у справі № 592/9550/13-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/33582924>.
7. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2008. 192 с.
8. Застосування до засуджених умовно-дострокового звільнення: український та зарубіжний досвід: наук.-практ. посіб. за заг. ред. А. О. Галая. К.: Національна академія прокуратури України, 2015. 124 с.

Налуцишин Володимир Вікторович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПОРЯДКУ ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЗА ПРОЄКТОМ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Україна, як і будь-яка передова правова держава, дійшла до стадії чергового реформування і глобальних змін, зокрема, у сфері кримінального права. Саме тому Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 р. було створено Комісію з питань правової реформи, у склад якої увійшла Робоча група з питань розвитку кримінального права. Основним викликом і завданням Робочої групи стало концептуальна зміна чинного Кримінального кодексу України. Метою моєї доповіді є аналіз злочинів проти порядку виконання судового рішення за проєктом нового Кримінального кодексу України (далі – проєкт КК України). Оскільки Робоча група з питань розвитку кримінального права ще в стадії розробки Особливої частини проєкту КК України і постійно вносить зміни в редакцію проєкту, я буду аналізувати його положення станом на 18.01.2022 р..

Злочини проти порядку виконання судового рішення передбачені в розділі 8.3., Книги восьмої. Злочини та проступки проти правосуддя, Особливої частини проєкту КК України. Характерною особливістю даного розділу є те що в ньому передбачені

виключно злочини без вказівки на проступки за аналогією до інших розділів. В даний розділ ввійшли такі злочини:

Стаття 8.3.1. Невиконання або перешкоджання виконанню судового рішення;

Стаття 8.3.2. Дії щодо майна, на яке накладено арешт, або майна, яке описане, підлягає конфіскації чи вилученню;

Стаття 8.3.3. Ухилення від відбування покарання у виді ув'язнення на певний строк;

Стаття 8.3.4. Втеча з місця ув'язнення або з-під варти;

Стаття 8.3.5. Невиконання рішення Європейського суду з прав людини або Міжнародного кримінального суду [1].

Слід зазначити що частина вищезазначених злочинів в певній мірі дублюють чинні норми, які передбачені в Розділі XVIII. Кримінальні правопорушення проти правосуддя. Але і в свою чергу, на мою думку, упущені важливі норми які могли б увійти в якості проступків в межах підрозділу до проєкту КК України. Мова йде про такі суспільно-небезпечні діяння, такі як, ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК України), злісне ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт (ст. 389 2 КК України) та ряд інших [2].

Зокрема, не врегульованим залишається питання притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які порушили пробаційні обов'язки. Членами робочої групи з питань розвитку кримінального права в п. 7, ст. 3.4.9. Правові наслідки пробації зазначено, що особа, яка порушила пробаційні обов'язки, підлягає відповідальності за вчинення проступку, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу. Проте в самій Особливій частині не закріплено норми яка б передбачала відповідальність за вищезазначене діяння. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про пробацію», підставою для застосування пробації є: письмовий запит суду до органу пробації про надання досудової доповіді щодо обвинуваченого; обвинувальний вирок суду, яким особу засуджено до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт; обвинувальний вирок суду, яким особу засуджено до позбавлення волі на певний строк; обвинувальний вирок суду, яким особу засуджено до обмеження волі; обвинувальний вирок суду, яким особу звільнено від відбування покарання з випробуванням; ухвала суду про заміну покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт; ухвала суду про звільнення від відбування покарання вагітної жінки або жінки, яка має дитину віком до трьох років; акт про помилування, яким засудженому замінено покарання або невідбуту частину покарання покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт [3]. На мою думку, з урахуванням того факту, що пробація призначається за вироком чи ухвалою суду, - відповідальність за порушення пробаційних обов'язків варто передбачити в якості проступку проти порядку виконання судового рішення і розмістити в однойменному розділі Особливої частини КК України.

Значною перевагою проєкту КК України є суттєве «розвантаження» її Особливої частини. Велику роль в цьому випадку грає нівелювання конкуренції загальних і спеціальних норм. Зокрема, вважаю за доцільне переглянути необхідність закріплення норм передбачених ст.ст. 4.6.7. та 4.6.18 (Злісне ухилення від сплати коштів на утримання члена сім'ї та Ухилення від утримання члена сім'ї). Оскільки обов'язок щодо утримання та сплати відповідних коштів впливає виключно на підставі рішення суду і в даному випадку законодавець може обмежитися застосуванням ст. 8.3.1. Невиконання або перешкоджання виконанню судового рішення.

Як підсумок варто зазначити, що членами Робочої групи з питань розвитку кримінального права пророблено титанічну роботу з розробки проєкту КК України за концепцією кримінального законодавства провідних держав світу. Попереду ще багато

дискусій між науковцями і практиками перш ніж буде прийнята кінцева редакція проєкту КК України.

Література:

1. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/01/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-01-2022.pdf> (дата звернення: 06.02.2022).
2. Кримінальний кодекс України. 05.04.2001 № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.02.2022).
3. Про пробацію. Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 06.02.2022).

Нікіфорова Тетяна Іванівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

СУДОВА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ СТРОКІВ ДАВНОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У РАЗІ УХИЛЕННЯ ОСОБИ ВІД ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДУ

У судовій практиці виникають проблеми застосування ч. 2 ст. 49 КК. Про це свідчить провадження, матеріали якого були передані на розгляд об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за касаційною скаргою потерпілої щодо неправильного застосування ст. 49 КК України. Таке рішення колегія суддів прийняла у зв'язку з тим, що в практиці ККС ВС існують різні правові позиції щодо тлумачення понять «зупинення» та «відновлення» диференційованих строків, а також підстав застосування недиференційованих строків, передбачених ч. 2 ст. 49 КК. Таких позицій є дві. Різниця між ними полягає в тому, що прихильники першої позиції вважають, що зупинення строків давності є підставою для застосування недиференційованих строків давності після відновлення провадження, а другої – що разом з відновленням провадження відновлюються також диференційовані строки давності, а недиференційовані застосовуються лише тоді, коли провадження відновлюється по завершенню цих строків [1].

Останню позицію у вказаному провадженні відкинула як Друга палата ККС, яка передала матеріали на розгляд об'єднаної палати, так і об'єднана палата ККС ВС та підтримала першу позицію. Об'єднана палата також зазначила, що час, який минув із дня вчинення кримінального правопорушення до дня, коли особа почала ухилятися від слідства або суду, не втрачає свого значення, а зберігається і зараховується до загального (недиференційованого) строку давності, що продовжує спливати [1].

Така правова позиція є обов'язковою для застосування судами при розгляді подібних справ, проте суперечить чинному законодавству. Саме друга позиція, яку

несправедливо відкинув касаційний суд в аналізованому провадженні, є логічним тлумаченням відповідних норм та більш сприятливою для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Проаналізуємо зміст ч. 2 ст. 49 КК. Отже, перебіг давності, тобто строків, передбачених ч. 1 ст. 49 КК, так званих диференційованих строків, оскільки вони різняться залежно від тяжкості кримінального правопорушення, зупиняється, а не анулюється. Далі мова йде про відновлення того самого диференційованого строку, тобто продовження його перебігу із врахуванням часу, що минув до дня ухилення особи від слідства або суду. Третє речення стосується випадків, якщо особа ухиляється від слідства або суду багато років і при цьому не вчиняє повторних злочинів. Тоді законодавець встановив загальний (за новою редакцією окремо для злочинів, окремо для проступків) недиференційований строк, закінчення якого, незалежно від ухилення особи є імперативною підставою звільнення від кримінальної відповідальності. Яке практичне значення такого тлумачення?

В аналізованому провадженні особа вчинила кримінальне правопорушення, а саме кримінальний проступок, передбачений ч. 2 ст. 125 КК, 19 червня 2015 року. Строк давності, згідно п. 2 ч. 1 ст. 49 КК, за таке кримінальне правопорушення становить три роки. Судом встановлено, що особа ухилялася від слідства і суду з 6 червня 2018 року по 17 квітня 2019 року. Ухвалою суду першої інстанції від 5 травня 2020 року особу звільнено від кримінальної відповідальності. Тепер обрахуємо строки давності згідно вищевказаного тлумачення. З дня вчинення кримінального правопорушення до дня ухилення минуло 2 роки 11 місяців 18 днів. Строк давності зупинився 6 червня 2018 року і відновився 17 квітня 2019 року. Тобто до закінчення строку залишилося 12 днів, отже він закінчився 30 квітня 2019 року. Проте об'єднана палата ККС ВС зазначила, що з моменту ухилення від слідства та суду строк давності становить не три роки, а п'ять – загальний недиференційований строк для кримінальних проступків. А отже строк давності закінчився 20 червня 2020 року [1].

З цього прикладу видно, що позиція касаційного суду є менш сприятливою для особи, ніж проаналізована вище позиція. А якщо зважати, що для злочинів загальний недиференційований строк становить 15 років, то за таких обставин у випадку вчинення нетяжких злочинів, для яких встановлено строки давності три та п'ять років, якщо особа ухилятиметься від слідства або суду декілька місяців, строк давності становитиме 15 років, як за особливо тяжкі злочини. Звичайно ухилення від досудового слідства і суду повинно створювати несприятливі наслідки для особи, проте все ж позиція об'єднаної палати видається негуманною та несправедливою. Адже навіть при перериванні строків давності, коли особа вчиняє новий злочин протягом сливу строків давності, ситуація для особи може бути більш сприятливою. Для усунення можливості різного тлумачення ч. 2 ст. 49 КК, зазначену норму потрібно змінити та викласти її у такій редакції: «Перебіг строків давності, передбачених ч. 1 ст. 49 КК, зупиняється, якщо особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, ухилилася від досудового розслідування або суду. Перебіг цих строків давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення злочину минуло п'ятнадцять років, а кримінального проступку – п'ять років, незалежно від того чи вона ухилялася від досудового розслідування або суду».

Література:

1. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 5 квітня 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96179766>.

Плисюк Наталія Миколаївна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРО ОКРЕМІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

Питання про кримінально-правову охорону життя людини завжди були і є актуальними на теперішній час та не втратять свого значення ніколи, адже життя людини вважається особливою формою її існування, яка характеризується цілісністю та здатністю до самоорганізації, є найважливішим благом для кожної людини, гарантованим Конституцією України [2].

У кримінальному праві кваліфікувати злочин означає встановити повну відповідність ознак фактично вчиненого діяння ознакам складу (складів) злочинів, що передбачені однією чи кількома кримінально-правовими нормами. Тобто кваліфікація злочину вирішує питання, які саме злочини вчинено та якими нормами ці злочини передбачено [1, с. 6].

Кримінальні правопорушення проти життя людини за кримінальним законодавством України є систематизованими та мають певне юридичне закріплення. У чинному КК України [3] норми про кримінальні правопорушення проти життя людини закріплені в основному Розділом II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», але і в інших Розділах особливої частини КК України також закріплені кримінальні правопорушення проти життя, наприклад, посягання на життя державного чи громадського діяча – ст. 112, посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця – ст. 348, посягання на життя журналіста – ст. 348-1, посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного узв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя – ст. 379, посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги – ст. 400. Та все ж таки усі ці кримінальні правопорушення посягають на одне і те ж благо кожної людини – її життя.

В якості розмежувальної ознаки між такими діяннями полягає, насамперед, в особі потерпілого. Так, для кваліфікації злочину за ч. 3 ст. 345 ним має бути працівник правоохоронного органу або його близькі родичі, за ч. 3 ст. 345-1 – журналіст, його близькі родичі або члени сім'ї, ч. 3 ст. 346 – Президент України, Голова Верховної Ради України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України, Голова чи член Вищої ради правосуддя, Голова чи член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голова чи суддя Конституційного Суду України або Верховного Суду України чи вищих спеціалізованих судів України, Генеральний прокурор, Директор Національного антикорупційного бюро України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова або інший член Рахункової палати, Голова Національного банку України, керівник політичної партії України, а також близькі родичі перелічених осіб, ч. 3 ст. 350 – службова особа або громадянин, який виконує громадський обов'язок, ч. 3 ст. 377 – суддя, народний засідатель чи присяжний або їхні близькі родичі.

Із числа усіх посягань проти життя вбивство є найнебезпечнішим. Тому й відповідальність за нього передбачено з урахуванням таких ознак як форма вини, обставини, які підвищують чи зменшують ступінь суспільної небезпеки вбивства та ін. Згідно санкцій норм Особливої частини КК України знайшов такий принцип як гуманізація системи покарань. Вона полягає насамперед в тому, що, всі санкції побудовані за схемою – від менш суворих до більш суворих покарань, також

характерною рисою Особливої частини КК України є зниження меж покарань, які передбачають позбавлення волі, і введення до санкції покарань, альтернативних щодо позбавлення волі.

Питання, які стосуються кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя людини досить глибоко та різносторонньо роз'яснено у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [4]. Та окремі з них так і залишаються незрозумілими, невизначеними та дискусійними.

При кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя людини за ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, важливим є те, що окремі з них (ст. ст. 115–119) є кримінальними правопорушеннями з матеріальним складом, тобто вважаються закінченими з моменту настання суспільно небезпечного наслідку у вигляді біологічної смерті людини. При цьому об'єктивна сторона таких кримінальних правопорушень характеризуються трьома обов'язковими ознаками: суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки та причиновий зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками. Склади кримінальних правопорушень, які також відносяться до посягань проти життя людини, передбачені ст. ст. 120 та 129 ККУ є злочинами з формальним складом, тобто вважаються закінченими з моменту вчинення зазначених у законі дій. Але інші посягання на життя (ст. ст. 112, 348, 348-1, 379, 400 ККУ) є злочинами з усіченим складом і вважаються закінченими не тільки при настанні біологічної смерті конкретно визначених у законі осіб, а й за наявності замаху на такі кримінальні правопорушення.

Кваліфікуючи посягання на життя людини за суб'єктом, варто відмітити, що окремі з них можуть бути вчинені загальним суб'єктом, тобто фізичною осудною особою, яка досягла шістнадцятирічного віку (ст. ст. 118–120, 129, 348-1 ККУ), а за окремі відповідальності підлягають особи, які досягли 14 років (ст. ст. 112, 115–117, 348, 379, 400 ККУ) або навіть спеціальний суб'єкт (ст. 117 ККУ) – мати новонародженої дитини.

Кваліфікація злочинів проти життя людини за ознаками суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення передбачає той факт, що вони можуть вчинятися як правило з умисною формою вини, але і через необережність (ст. 119 ККУ). Окремі можуть вчинятись і зі змішаною формою вини (ст. 120 ККУ). Важливим є те, що якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкоджень до настання смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має. Мотив і мета кримінальних правопорушень, які посягають на життя людини, також обов'язково підлягають з'ясуванню в процесі їх кваліфікації, адже в окремих випадках вони безпосередньо впливають на їх кваліфікацію. Згідно п. 19 Постанови Пленуму Верховного суду України від 07.02.2003 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», у випадках, коли винна особа, вчинюючи умисне вбивство, керувалась не одним, а декількома мотивами, судам належить з'ясовувати, який із них був домінуючим, і кваліфікувати злочинні дії за тим пунктом ч. 2 ст. 115 КК, яким визначено відповідальність за вчинення вбивства з такого мотиву. Разом з тим в окремих випадках залежно від конкретних обставин справи можлива кваліфікація дій винної особи і за кількома пунктами ч. 2 ст. 115 КК, якщо буде встановлено, що передбачені ним мотиви (мета) рівною мірою викликали у винного рішучість вчинити вбивство.

Таким чином, враховуючи вищезазначене, варто відзначити, що питання про особливості кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя людини є надзвичайно важливим і всі ці посягання на життя особи утворюють цілісну систему, адже посягають зрештою на одне і те ж саме найцінніше благо кожної людини – життя.

Література:

1. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія. Львів : Львівський державний університет, 2013. 712 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.

Присяжна Анна Василівна,
*кандидатка юридичних наук,
доцентка, доцентка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА УКРАЇНИ

Оскільки інститут Генерального прокурора безпосередньо та нерозривно пов'язаний із суспільно-політичним устроєм, важливим теоретичним і практичним питанням є наукове вивчення виникнення та розвитку цього інституту в сучасній Україні. Беззаперечно, що керівник прокуратури з моменту заснування завжди вважався одним із ключових елементів державного апарату, який був ефективним інструментом розвитку суспільства.

Перед тим, як досліджувати еволюцію інституту Генерального прокурора, окреслимо періодизацію вивчення. В літературі загальноновизнаним є науковий підхід В. В. Сухоноса, який виділяє такі етапи становлення та розвитку прокуратури України: 1) прокуратура Російської імперії (1722–1917 роки); 2) прокуратура періоду Української революції (1917–1921 роки); 3) прокуратура України в системі централізованої радянської прокуратури (початок 30-х років – 1991 рік); 4) прокуратура незалежної України (з 1991 року) [1, с. 28]. Зазначена класифікація є найбільш повною та змістовною.

Першою віхою історично-правового аналізу виникнення діяльності Генерального прокурора України був період 1917–1922 роки. Що стосується інституту Генерального прокурора, то варто зазначити, що згідно із законом «Про утворення Генерального Суду» при Генеральному Суді утворювалася прокураторія. Прокураторія фактично знаходилася в подвійному підпорядкуванні: з одного боку, вона діяла при Генеральному Суді, а з іншого – її регламент затверджувався Секретарством судових справ [2, с. 63]. 23 грудня 1917 р. Центральна Рада ухвалила Закон «Про урядження прокураторського нагляду на Україні», відповідно до якого прокураторії утворювалися при апеляційних і окружних судах. Очолювали відповідні прокураторії старші прокуратори. Першим старшим прокуратором Генерального Суду, як прообразом Генерального прокурора, було призначено громадського діяча, письменника, юриста Д.В. Марковича [3, с. 52]. 29 квітня Центральна Рада провела своє останнє засідання, на якому ухвалила проект Конституції УНР, в якому про прокуратуру не згадувалось [4, с.330–335]. Як бачимо, 1917–1918 роки не можна назвати історичним періодом самостійного розвитку інституту Генерального прокурора. Це був революційний період, доба національно-визвольного руху.

8 липня 1918 р. Гетьман України затвердив ухвалений Радою Міністрів України

Закон «Про утворення державного Сенату», яким регулювалися питання організації та діяльності прокуратури [4, с. 29]. Згідно з п. 43 ч. 2 цього Закону «при кожному Генеральному Суді, а також при Загальному Зібранні Державного Сенату перебувають прокурор і товариш прокурора під вищим доглядом міністра юстиції як Генерального прокурора» [2, с. 196]. Можна стверджувати, що політика Скоропадського взагалі не передбачала наявності інституту Генерального прокурора. Розгорнути діяльність прокуратури Директорія не встигла, на території України фактично вже діяв радянський уряд. Поступово радянська влада була встановлена на всій території України [3, с. 53–55].

Із оформленням радянської України починається наступний історичний етап формування Генерального прокурора України, а саме 1921–1991 роки. Державна прокуратура УСРР була створена у м. Харкові 28 червня 1922 року з одночасним прийняттям Положення «Про прокурорський нагляд в УСРР» [1, с. 107]. Після прийняття Положення постановою ВУЦВК від 6 вересня та інструкцією НКЮ від 22 вересня того ж року губернські відділи і повітові бюро юстиції були скасовані, а замість них запроваджувався інститут губернських прокурорів [5, с. 70–73].

Прокурором республіки, як і за Положенням «Про прокурорський нагляд» 1922 року, був народний комісар юстиції. Однак постановою РНК від 6 липня 1925 р. йому вперше офіційно було присвоєне найменування Генеральний прокурор республіки [3, с. 60–61]. Основне призначення даного інституту вбачалось в організації централізованої системи органів прокуратури та забезпечення законності.

З прийняттям союзної Конституції та Основного Закону УРСР завершився процес централізації та створення єдиної системи органів прокуратури на теренах колишнього Радянського Союзу. Конституція УРСР 1937 р. скасувала назву посади «Генеральний прокурор», вона отримала нову назву – Прокурор УРСР. Прокуратура республіки повністю підпорядковувалася Прокуратурі СРСР [3, с. 82].

На першій сесії ВР СРСР другого скликання 19 березня 1946 р. була прийнята постанова про присвоєння Прокурору СРСР найменування Генеральний прокурор СРСР [6]. Це було зроблено для того, щоб, по-перше, підвищити авторитет і відповідальність Генерального прокурора СРСР і органів прокуратури в цілому, по-друге, цей закон підтверджував принцип централізації керівництва усіх прокурорів у державі [3, с. 86].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 травня 1955 р. було затверджене Положення «Про прокурорський нагляд в СРСР» [6], яке не тільки поновило демократичні принципи організації та діяльності прокуратури, а й розширило її права, урегулювало діяльність ланок. Призначався Генеральний прокурор строком на 7 років Верховною Радою СРСР. Генеральний прокурор отримав право входження в Президію Верховної Ради СРСР з поданням щодо питань, які підлягали вирішенню в законодавчому порядку або вимагали тлумачення закону [3, с. 92–93].

Новий Закон «Про прокуратуру СРСР» був прийнятий на другій сесії Верховної Ради СРСР десятого скликання 30 листопада 1979 р. [7, с. 28–53]. Ще більшу відповідальність покладали на органи прокуратури положення Закону про те, що вказівки Генерального прокурора СРСР з питань слідчої роботи є обов'язковими для виконання всіма слідчими органами. Відповідно до положень ст. 113 Конституції СРСР 1977 року Генеральний прокурор СРСР мав право законодавчої ініціативи.

Наприкінці 1980-х і на початку 1990-х років в урядовому та політичному житті Союзу РСР почався процес радикальних політичних змін. 24 серпня 1991 р. Верховною Радою України прийнято Декларацію про державний суверенітет, якою передбачалося, що Генеральний прокурор УРСР здійснює остаточний контроль за правильним і послідовним застосуванням закону.

5 листопада 1991 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про прокуратуру». Почався новий етап розвитку інституту Генерального прокурора України. Генеральна прокуратура України була центральним апаратом, який очолює Генеральний

прокурор України. Генеральний прокурор керував діяльністю всіх прокуратур і підпорядкованих закладів та установ [8].

Починаючи з 14 жовтня 2014 р. – з моменту прийняття нового Закону України «Про прокуратуру» [9], розпочався новий етап розвитку органів прокуратури. Слід зазначити, що прийняття цього закону, безумовно, було зумовлено наступними факторами: застарілістю існуючої форми прокуратури; вимогою європейського співтовариства про відповідність європейським стандартам організації та діяльності прокуратури України; корумпованістю усередині прокурорської системи тощо.

Серед важливих законодавчих новел 2019 року слід виділити Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року. Цим законодавчим актом були передбачені суттєві зміни насамперед до Закону України «Про прокуратуру». Зокрема, згідно оновленої редакції ч. 1 ст. 7 Закону «Про прокуратуру», систему прокуратури України становлять: 1) Офіс Генерального прокурора; 2) обласні прокуратури; 3) окружні прокуратури; 4) Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Із наведеного видно, що на відміну від попередньої редакції цієї статті Генеральна прокуратура України відтепер стала Офісом Генерального прокурора.

Враховуючи важливість завдань, які виконує прокуратура, слід зазначити, що будь-яка реформа у цій сфері, особливо інституту Генерального прокурора, має здійснюватися з урахуванням реальних правових умов країни, захисту прав, свобод людини та виходячи з інтересів держави. Водночас необдумане чи непослідовне реформування інституту Генерального прокурора може перетворити всю прокуратуру на безініціативний державний орган, яким маніпулює виконавча влада.

Література:

1. Сухонос В. В. Правові та організаційні аспекти розвитку прокуратури України в сучасних умовах: монографія. Суми: Університетська книга. 2010. 328 с.
2. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. К.: Либідь. 1997. 208 с.
3. Сухонос В. В. Прокуратура в системі державних органів України: теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку: монографія. Суми: ВТД «Університетська книга». 2008. 448 с.
4. Українська Центральна Рада (Документи і матеріали в 2 томах). К., 1997. Т. 1. 422 с.
5. Закони УСРР. 1922. № 39. Ст. 588; Бюлетень НКЮ УСРР. Х., 1922. № 9.
6. Ведомости Верховного Совета СССР. 1946. № 10.
7. Социалистическая законность. М., 1980. 357 с.
8. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991 р. № 53. ст.793.
9. Про прокуратуру: Закон від 14.10.2014 № 1697-VII. *Офіційний вісник України*. 2014 р. № 87. ст. 2471.

Хмелевська Наталя Володимирівна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
адвокатка*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕДІАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

Про інститут медіації відомо давно, існує безліч позитивно вирішених кейсів завдяки її застосуванню. Проте протягом останніх років медіація набула ще більшого поширення в застосуванні. Це підтверджує прийняття Закону України «Про медіацію». Окрім того, сфера дії закону поширюється також на кримінальні провадження. У ст. 3 згаданого закону вказано, що дія цього закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Окрім того, визначено поняття медіації як позасудової добровільної, конфіденційної, структурованої процедури, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [1].

Медіацію в кримінальному процесі вивчали багато вчених, таких як Ю. В. Баулін, В. І. Галаган, В.Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, В. В. Землянська, В. Т. Нор, М. В. Руденко, В. Я Тацій та інші. Незважаючи на активне вивчення медіації в кримінальних провадженнях, залишається сфера не достатньо досліджених та проблемних питань.

Вищезазначеним законом внесли зміни до деяких законодавчих актів, однак у КПК жодних змін внесено не було. Відповідно активного застосування медіації в кримінальних провадженнях після прийняття закону «Про медіацію» не відбулось. Також не внесли зміни і до КК України. Хоч вже триває робота над новими кодексами, невідома дата завершення та їх прийняття, а для активно застосування медіації необхідно швидко вносити зміни. Ще раніше медіація почала застосовуватись в межах «Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» та показала свої позитивні результати не тільки з точки зору примирення неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого з потерпілим, але як превентивний механізм для неповнолітнього. Однак, наприклад, в судових рішеннях судді не завжди навіть згадують, звільняючи неповнолітнього від кримінальної відповідальності, про проведену медіацію, оскільки вона прямо не передбачена ні в КК України, ні в КПК України.

Однак, медіація може стати важливим інструментом у разі внесення змін у КК України та КПК щодо її використання. Так, на сьогодні у с. 66 ККУ обставинами, які пом'якшують покарання можуть бути:

1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення;

- 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- 2-1) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення;
- 3) вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім;
- 4) вчинення кримінального правопорушення жінкою в стані вагітності;
- 5) вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;
- 6) вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;
- 7) вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого;
- 8) вчинення кримінального правопорушення з перевищенням меж крайньої необхідності;
- 9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених цим Кодексом [2].

Хоч, в ч. 2 т. 66 ККУ вказано, що при призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в частині першій цієї статті. Однак, вважаю, що пряме передбачення в ККУ серед обставин, які пом'якшують покарання проведення успішної медіації мало би в результаті активне застосування цієї обставини [2].

Окрім того, серед обставин, які передбачають звільнення від кримінальної відповідальності у ККУ передбачена ст. 46 (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим). Зокрема у цій статті вказано, що особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду [2].

Доцільно було б у вищезазначену статтю доповнити положення про необхідність проведення медіації з позитивним завершенням та підписання угоди за результатами медіації. Таку угоду необхідно додати до клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, що беззаперечно буде доводити наявність цієї підстави.

Отже, медіація набирає обертів свого застосування у кримінальних провадженнях, проте потребує ще удосконалення.

Література:

1. Закон України «Про медіацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО, АГРАРНЕ ПРАВО ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

Костяшкін Іван Олександрович,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ДО ПИТАННЯ ЧАСТКИ У ПРАВІ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ

На сучасному етапі розвитку правового регулювання відносин власності на землю виникає необхідність належної правової регламентації відповідних правових інститутів та відпрацювання дієвих механізмів реалізації та захисту прав громадян у відповідній сфері. Одним з найбільш поширених інститутів власності на земельну ділянку на сьогодні виділяють право спільної власності, яке характеризується широким суб'єктним складом та єдністю об'єкта правового регулювання. Вказане право знаходить своє забезпечення в нормах цивільного кодексу щодо права спільної власності на майно натомість земельне законодавство у цьому відношенні досить обмежено регулює відносини в сфері власності на земельну ділянку. Враховуючи спільний характер відносин власності на земельну ділянку в науці та правозастосовній практиці виникає питання щодо визначення частки кожного співвласника.

Так, згідно ст. 86 Земельний кодекс України (надалі ЗК України) [1], земельна ділянка може знаходитись у спільній власності з визначенням частки кожного з учасників спільної власності (спільна часткова власність) або без визначення часток учасників спільної власності (спільна сумісна власність). Тобто законодавець в даному випадку уникає регламентації в чому конкретно визначається частка співвласника. На думку А. М. Мірошниченко, право спільної власності передбачає саме поділ права на цілісний об'єкт, а не поділ об'єкту [2, с. 172]. Водночас підходи науковців при вирішенні питання, у чому саме належить відповідна частка співвласника у спільній власності різняться. Зокрема, в науці цивільного права виділяють ідеальна частку в майні об'єкта власності; враховуючи цілісний стан об'єкта власності інші вчені виділяють частку у вартості майна; однак найбільш поширеним є підхід за яким кожному із співвласників належить частка у праві власності на майно.

Визначення права спільної власності на земельну ділянку, обумовлено нормами цивільного законодавства в сфері спільної власності на майно. Зокрема, відповідно ч. 1 ст. 355 Цивільного кодексу України (ЦК України), майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно) [3]. ЦК України закріплює концепцію, відповідно до якої кожному зі співвласників належить частка у праві власності на річ (ст. 356 та 368 ЦК України), зокрема, майно може перебувати у спільній власності з визначенням частки кожного з власників у праві власності (часткова власність) або без визначення таких часток (сумісна власність). Однак і такий підхід піддається критиці, оскільки право одне і належить нероздільно всім суб'єктам, воно поширюється на всю річ. Критикуючи відповідну конструкцію спільної власності, в наукових підходах відзначають, що ніхто з прихильників теорії про частку в самому праві власності не дає уявлення про те, як має ділитися право власності. Частка матеріальна, так як матеріальна сама річ, в якій вона втілена. Але частка в той же час ідеальна, так як виділяється шляхом ідеального, уявного, абстрактного членування речі, представляє собою ідеальну уявну частину матеріальної речі [4, с. 30].

Г. Ф. Шершеневич відзначав, що право одне і належить нероздільно всім суб'єктам, воно поширюється на всю річ [5, с. 305]. При цьому вчений відкидає можливість існування в якості об'єкта права кожного із співвласників якусь ідеальну частку матеріальної речі, на думку вченого, річ підлягає тільки матеріальному поділу, а

не ідеальному, відповідно, право кожного з співвласників окремо має своїм об'єктом тільки частку цінності речі. Проти розгляду частки у спільній власності як частки у праві висловилися і інші вчені. Зокрема, М. Г. Маркова, провівши деякий аналіз економічних відносин спільної власності, прийшла до висновку про те, що конструкція частки спільної власності як «частки у праві» теоретично неспроможна, оскільки економічним відносинам, що лежать в основі частки, за економічним змістом відповідають вартісні відносини (вартість вкладених трудових витрат), тобто кожному з учасників спільної власності належить частка економічної цінності, частка вартості загальної речі, але не частка у праві на загальну річ [6, с. 82].

Крім того в ст. 357 ЦК України, передбачено порядок визначення розміру часток у праві спільної часткової власності з урахуванням вкладу кожного з співвласників у придбання (виготовлення, спорудження) майна, більше того частка може збільшуватись з огляду на поліпшення об'єкта власності. Тобто фактично частка у праві спільної сумісної власності може визначатись виходячи з частки у вартості об'єкта. Однак, обмежуватись саме вартістю також є не зовсім виправданим адже вартість не є безпосереднім об'єктом права. Адже важко заперечувати, що поки загальна власність існує, вартість речі може змінитися, однак, відповідна зміна не скасовує річ як об'єкт спільної власності.

Н. Н. Сабірзянова об'єднуючи відповідні підходи стверджує, що частка у спільній власності, це і частка в праві, і частка в самій речі, і частка в її вартості. Хоча в неподільній речі неможливо визначити частку власника, однак можна визначити такий порядок її використання, при якому кожен співвласник буде користуватися річчю пропорційно своїй частці [7, с. 25].

Досліджуючи відповідні підходи ми вважаємо що частка співвласника умовно визначається у праві власності на земельну ділянку, враховуючи частку у вартості об'єкта власності [8, с. 58]. Тобто право фактично є цілісним за волевиявленням усіх його суб'єктів (співвласників), за інших умов кожен співвласник не в змозі розпорядитися усім об'єктом власності. Водночас така частка є умовною та слугує підставою поділу земельної ділянки або визначення доходів та витрат від її утримання та використання.

Література:

1. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *ВВР України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
2. Мірошніченко А. М. Земельне право України : підручник. К. : Алтера; КНТ; ЦУЛ, 2009. С. 172. 712 с.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-І. 182. *ВВР України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
4. Мисник Н. Н. Правовая природа общей собственности. *Правоведение*. 1993. № 1. С. 24–34.
5. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Сочинение Профессора Московского Университета Г. Ф. Шершеневича. Москва : Издание Бр. Башмаковых, 1911. 851 с.
6. Маркова М. Г. Понятие и содержание права общей собственности. *Очерки по гражданскому праву*. Издательство ЛГУ. 1957. С. 82
7. Сабірзянова Н. Н. Право общей собственности на земельный участок: Дисертація...н.с.к. юрид. наук спец.: 12.00.03. К. : Казанский федеральный университет. 2008. 187 с.
8. Ратушна С. І. Право спільної сумісної власності на земельну ділянку. Дис. на здоб. наук. ступ. докт. філос. за спеціальністю 081. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницький, 2021. 251с.

Андрушко Алла Володимирівна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

СУДОВИЙ ЗБІР У ТРУДОВИХ СПОРАХ

Відповідно до п.1 ч.1 ст.5 Закону України «Про судовий збір», позивачі у справах про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі, звільняються від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях [1]. Проте законодавство не звільняє особу від обов'язку щодо сплати судового збору в справах за іншими позовними вимогами, що впливають із трудових відносин. Таким чином, вищевказана норма Закону закріплює лише дві категорії справ, які виникають з трудових правовідносин, за позовні вимоги у яких позивачі звільняються від сплати судового збору: про стягнення заробітної плати; про поновлення на роботі.

Відповідно до ч.1 ст. 94 КЗпП України [2], ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оплату праці», заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу [3]. У Рішенні від 15.10.2013 року № 8-рп/2013 у справі N 1-13/2013 Конституційний Суд України зазначив, що поняття «заробітна плата» і «оплата праці», які використано у законах, що регулюють трудові правовідносини, є рівнозначними в аспекті наявності у сторін, які перебувають у трудових відносинах, прав і обов'язків щодо оплати праці, умов їх реалізації та наслідків, що мають настати у разі невиконання цих обов'язків, а також дійшов висновку, що під заробітною платою, що належить працівникові, необхідно розуміти усі виплати, на отримання яких працівник має право згідно з умовами трудового договору і відповідно до державних гарантій, установлених законодавством для осіб, які перебувають у трудових правовідносинах з роботодавцем, незалежно від того, чи було здійснене нарахування таких виплат [4].

Структура заробітної плати визначена ст. 2 Закону України «Про оплату праці», за змістом якої заробітна плата складається з основної та додаткової заробітної плати, а також з інших заохочувальних та компенсаційних виплат [3]. Основна заробітна плата – це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки), яка встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців. Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці, яка включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій. Інші заохочувальні та компенсаційні виплати, до яких належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, виплати в рамках грантів, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

Позовні вимоги щодо стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу за своєю правовою природою не є заробітною платою, відносяться до позовних вимог майнового характеру та у розумінні ст. 2 Закону України «Про оплату праці» є різновидом відповідальності власника перед працівником за порушення своїх зобов'язань з виплати заробітної плати і не входить до структури заробітної плати. Якщо позовні вимоги позивача не про поновлення на роботі, то такі позовні вимоги не належать до вимог, за пред'явлення яких до роботодавця працівник-позивач звільняється від сплати судового збору, тому має сплатити судовий збір на загальних

підставах. Використання позивачем конкретної назви матеріально-правової вимоги не може змінити дійсної суті цієї вимоги. Так, наприклад, відсторонення від виконання посадових обов'язків не є звільненням з посади/роботи, що мало б наслідком вирішення питання про поновлення на роботі такого працівника, а є по своїй правовій суті призупиненням виконання працівником своїх трудових обов'язків, а не їх зупиненням.

Відповідно до ст.67 Конституції України кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Правові засади справляння судового збору, платників, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок сплати, звільнення від сплати та повернення судового збору визначено Законом України «Про судовий збір» [1]. Відповідно до статті 1 цього Закону судовим збором є збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом. Судовий збір включається до складу судових витрат. За правилами ч.1 ст.4 Закону України «Про судовий збір», судовий збір справляється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, – у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі [1]. Згідно п.п.1 п.1 ч.1 ст.4 Закону України «Про судовий збір» за подання до суду позовної заяви майнового характеру, яка подана фізичною особою справляється судовий збір в розмірі

1 відсотка ціни позову, але не менше 0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб та не більше 5 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; за подання до суду позовної заяви немайнового характеру, яка подана фізичною особою справляється судовий збір 0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб [1]. Відповідно до вимог ч.3 ст. 6 цього Закону за подання позовної заяви, що має одночасно майновий і немайновий характер, судовий збір сплачується за ставками, встановленими для позовних заяв майнового та немайнового характеру. Наприклад, за позовну вимогу немайнового характеру (визнання незаконним та скасування наказу про відсторонення від роботи), – та за вимогу майнового характеру (стягнення середньомісячного заробітку за час вимушеного прогулу). У відповідності до ч.2 ст.176 ЦПК України [5], якщо на момент пред'явлення позову встановити точну його ціну неможливо (до прикладу, середній заробіток за час вимушеного прогулу стягується з дня незаконного звільнення по дату ухвалення судового рішення; у випадку, коли позивач у позовній заяві зазначає про те, що йому не відомо про свою середню заробітну плату про нараховані суми, належні йому при звільненні, у зв'язку із чим заявляє клопотання про витребування доказів), розмір судового збору попередньо визначає суд з наступним стягненням недоплаченого або з поверненням переплаченого судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом при вирішенні справи.

Згідно ч.1 ст.136 ЦПК України [5], суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк у порядку, передбаченому законом, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі. Перелік обставин, за яких особі може бути відстрочено або звільнено її від сплати судового збору визначений ч.1 ст.8 Закону України «Про судовий збір» [1]. Відтак, позивач має подати належним чином оформлене клопотання про відстрочення сплати судового збору (звільнення від сплати) із зазначенням достатніх підстав та доказами, які б свідчили про неможливість сплатити судовий збір у встановленому законодавством порядку і розмірі (наприклад, позивач-працівник з посиланням на тривалу не виплату заробітної плати відповідачем та відсутність коштів; позивач-роботодавець у зв'язку з тим, що він є бюджетною установою з обмеженим державним фінансуванням тощо). Враховуючи, що відстрочення сплати судового збору є правом, а не обов'язком суду, заявником мають бути додані до відповідного клопотання належні і допустимі докази щодо неможливості сплати ним судового збору. Якщо рішення по трудовому спору (у справах про стягнення заробітної плати та

поновлення на роботі) винесено не на користь працівника, судовий збір з працівника не стягується.

Література:

1. Про судовий збір: Закон України 08.07.2011 року № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>.
2. КЗпП України 10.12.1971 року № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
3. Про оплату праці: Закон України 24.03.1995 року № 108/95-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Рішенні Конституційний Суд України від 15.10.2013 року № 8-рп/2013 у справі N 1-13/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-13#Text>.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

Михайлова Ірина Юріївна,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРОБЛЕМИ ОБЧИСЛЕННЯ ВИСЛУГИ РОКІВ ДЛЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ПЕНСІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ

Обороздатність будь-якої країни, спокій та захист її громадян значною мірою залежить від того, на скільки якісно укомплектоване її військо та на скільки високий рівень професіоналізму військових, які в ньому служать. В період, коли Україна перебуває у збройному конфлікті з країною-агресором Російською Федерацією, після тимчасової окупації у 2014 році Автономної Республіки Крим та окремих районі Луганської та Донецької областей, актуальність теми дослідження набуває ще більшої вагомості, адже військові дії тривають вже понад 7 років, внаслідок чого, багато військовослужбовців загинуло, багато отримали інвалідність, однак правове регулювання їхнього пенсійного забезпечення далеке від досконалості, що спричиняє непорозуміння та проблеми на практиці під час призначення, виплати та перерахунку пенсій.

Зокрема, згідно статті 12 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (далі – Закон України № 2262-[1] умовою призначення пенсії за вислугу років є чітко передбачена тривалість календарної вислуги років. Стаття 17 цього ж Закону визначає вичерпний перелік видів служби та періоди часу, які зараховуються до вислуги років для призначення пенсії, але не включає періоди вислуги років в кратному (пільговому) обчисленні. У статті 17¹ зазначено, що порядок обчислення вислуги років та визначення пільгових умов призначення пенсій особам, які мають право на пенсію за цим Законом, встановлюється Кабінетом Міністрів України. Порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсії визначається постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 року № 393 «Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їхніх сімей» [2] (далі – Порядок № 393), яка в свою чергу визначає, які види служби зараховуються до

вислуги років, та які саме види служби і в яких коефіцієнтах зараховуються на пільгових умовах.

Отже, право на пенсію за вислугу років виникає тільки у разі наявності календарних років, а пільгове обчислення вислуги не впливає на його виникнення. На наш погляд, така позиція законодавця є не дуже вірною, адже наявність пільгової вислуги років пов'язується, насамперед, зі спеціальним статусом, якого набув військовослужбовець в результаті виконання відповідної роботи під час служби, яка визначена у законодавчому порядку. Тому, завдяки пільговому обчисленню та зарахуванню вислуги років, необхідну кількість років для призначення пенсії військовослужбовець повинен набувати швидше, порівняно із зарахуванням календарної вислуги, що і становить природу пільгових умов призначення пенсій особам, які мають право на пенсію за Законом України № 2262-XII.

Військовослужбовці, звертаючись до уповноважених органів Пенсійного фонду України щодо зарахування вислуги років в пільговому обчисленні при призначенні пенсії, отримують відмову, тому звертаються до суду для відновлення порушеного права. Аналіз судової практики свідчить, що наразі суди стають на сторону військовослужбовців.

Зокрема, 3 березня 2021 року Верховний Суд у справі № 805/3923/18-а [3] з метою приведення судової практики до єдиного тлумачення та застосування норм Закону України № 2262-XII у частині призначення пенсії за вислугу років, враховуючи пільгове нарахування стажу, постановив, *що пенсія за вислугу років має призначатися особам, в яких не вистачає календарної вислуги, водночас пільгової вислуги достатньо*. Постановою № 393 визначено, зокрема, порядок обчислення та призначення пенсій за вислугу років. Постанова № 393 є підзаконним нормативно- правовим актом, мета якого конкретизувати нормативне регулювання з метою вирішення питань, що виникають з приводу призначення пенсії за вислугу років, зокрема, і на пільгових умовах. Отже, передбачена Постановою №393 можливість пільгового зарахування окремих видів служби спрямована на реалізацію Закону №2262-XII і положенням цього Закону не суперечить.

Така правова позиція була підкріплена ще однією правовою позицією Верховного Суду в складі Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду у справі № 480/4241/18 від 14 квітня 2021 року [4], де судом були зроблені наступні правові висновки:

1. В цілях Закону України № 2262-XII календарна вислуга – це вислуга, яка складається з повної кількості календарних днів відповідного періоду (календарний рік – 365 календарних днів, календарний місяць – 30 календарних днів).

2. Для призначення пенсій за вислугу років за Законом України № 2262-XII календарна вислуга років може бути зарахована на пільгових умовах відповідно до Порядку №393.

Таким чином, силові та спеціальні структури відіграють надзвичайно важливу роль в житті українського суспільства, адже від них залежить національна безпека України. Очевидно, що ваговим фактором, який впливає на престижність, привабливість та рівень мотивації до військової справи, виступає належний соціальний захист військовослужбовців та членів їхніх сімей під час проходження служби та після, тому Україна, в особі уповноважених органів, зобов'язана забезпечити не лише достатній та гідний рівень пенсійного забезпечення для останніх, а й створити максимально комфортні умови для реалізації ними права на пенсійне забезпечення, яке є одним з пріоритетних та найбільш важливих конституційних соціальних прав, що впливає зі змісту права на соціальний захист.

Література:

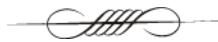
1. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших

осіб : Закон України від 19.04.1992 р. № 2262-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 399.

2. Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейським, співробітникам Служби судової охорони та членам їхніх сімей: Постанова КМУ від 17.07.1992 р. № 393 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393-92-%D0%BF>.

3. Постанова КАС ВС від 03.03.2021 р. у справі № 805/3923/18-а URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95277911>.

4. Постанова КАС ВС від 14.04.2021 р. у справі № 480/4241/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96250219>.

Місінкевич Анна Леонідівна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ

У зв'язку із завершенням земельної та аграрної реформи в Україні та активним рухом нашої держави до європейської площини, урядом нашої країни розпочалися переговори з ЄС щодо імплементації Європейського зеленого курсу у наше земельне, аграрне й екологічне законодавство. Основною програмою Європейського зеленого курсу є ведення стійкої аграрної політики, яка має назву «Від лану до столу» [1]. Цей документ передбачає зниження використання пестицидів (на 25% – до 2030 року), добрив та антибіотиків (на 25% – до 2030 року) у сільському господарстві, а також введення заборони на імпорту харчової продукції з ринків, де держави не дотримуються законодавства ЄС з охорони довкілля [1]. Для України це серйозний аграрно-промисловий виклик, який передбачає приведення у відповідність національне аграрне законодавство до вимог ЄС, а саме виробництво екологічно-чистої сільськогосподарської продукції та розвиток органічного землеробства.

Сьогодні в агропромисловому комплексі України правове регулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції регулюється Законом України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [2], а також Постановою Кабінету міністрів України «Про затвердження порядку (детальних прав) органічного виробництва та обігу органічної продукції» [3]. Варто відзначити, що у цих документах не приділяється значної уваги щодо раціонального використання та охорони земель для ведення органічного землеробства, а це в свою чергу суперечить основним принципам земельного законодавства, які закладені у ст. 5 Земельного кодексу України. Як зазначається у науковій доктрині, що у нашій державі мало земель, які за своїми екологічними характеристиками можуть бути придатними для ведення органічного виробництва. За словами П. Ф. Кулиничя для повного відновлення родючості земель та її придатності для органічного землеробства після хоча б кількох років застосування на ній ядохімікатів потрібно 15 років [4, с. 131]. Виходячи з такої екологічної ситуації, то ми вважаємо за необхідність виділити окремо у Земельному кодексі України у ч. 2 ст. 22 підкатегорію сільськогосподарських земель як для ведення органічного виробництва сільськогосподарських культур. Це дасть можливість розробити окрему правову

процедури їхньої охорони та раціонального використання. Окрім того, мивважаємо, що потрібно розробити окрему технічно-правову процедуру щодо консервації та меліорації такої категорії земель та внести відповідні зміни у чинне земельне законодавство.

Варто також зазначити, що аналізуючи чинне земельне та аграрне законодавство ми бачимо відсутність державної фінансової підтримки для малого та середнього агробізнесу щодо виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Натомість, вивчаючи закордонний досвід ведення органічного виробництва сільськогосподарської продукції у країнах ЄС ми спостерігаємо розроблення спеціальних державних програм підтримки органічного землеробства. Відповідно до положень таких програм допомога на здійснення такої діяльності надається щорічно та компенсує бенефіціарам всі або частину додаткових витрат та недоотриманих доходів. Її розмір коливається у межах 450–900 євро за га земель сільськогосподарського призначення. Варто також додати, що щорічні такі платежі можуть отримати фермери або група фермерів, які добровільно беруть на себе зобов'язання перейти або підтримати практику та методи органічного землеробства [5, с. 37].

Отже, підсумовуючи вищезазначене для ефективного розвитку органічного землекористування та виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції Україні потрібно імплементувати Європейський зелений курс у чинне законодавство. Нам також необхідно на законодавчому рівні розробити та прийняти державні програми щодо фінансово-правової підтримки органічного виробництва сільськогосподарської продукції для малого й середнього агробізнесу. Окрім цього, ми переконані для ефективного виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції нам на законодавчому рівні потрібно забезпечити охорону та раціональне використання земель для такого виду сільськогосподарської діяльності.

Література:

1. Європейський зелений курс. Представництво України при Європейському Союзі. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yeuropejska-zelena-ugoda>.
2. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції. Закон України від 10. 07.2018 р. № 36. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text>.
3. Про затвердження порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції. Постановою Кабінету міністрів України від 23.10.2019 р. № 970. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970-2019-%D0%BF#Text>.
4. Кулинич П. Ф. Формування агроекологічного іміджу України як країни органічного землеробства: земельно-правові проблеми: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Правові засади ведення органічного землеробства» (29–30 вересня 2017 р.) / за ред. Шульги М. В. Х.: «Доміно», 2017 р. 246 с.
5. Гафура О. В. Деякі аспекти правового регулювання державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції за законодавством України та ЄС землеробства: земельно-правові проблеми: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Правові засади ведення органічного землеробства» (29–30 вересня 2017 р.) / за ред. Шульги М. В. Х.: «Доміно», 2017 р. 246 с.

Тараненко Людмила Станіславівна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРОЕКТІВ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

У зв'язку із актуальністю забезпечення якісного видання законодавства в останні роки з боку держави звертається увага на належну організацію здійснення юридичної експертизи проектів нормативно-правових та локальних актів.

Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, котре затверджене постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» від 02.07.2014 року за № 228 на це міністерство покладено функцію проведення та забезпечення правової експертизи проектів законів, інших актів законодавства, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проектів законів, які подаються на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи [1].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації» від 26.11.2008 року за № 1040, зокрема пунктом 2, постановлено міністерствам, іншим центральним і місцевим органам виконавчої влади, державним підприємствам, установам та організаціям розробити та затвердити комплекс заходів, спрямованих на підвищення якості роботи юридичних служб, зокрема щодо проведення юридичної експертизи проектів нормативно-правових актів та їх ґрунтовного редакційного опрацювання [2].

До основних завдань Мін'юсту віднесено питання здійснення та проведення наступних видів правової експертизи:

- правову експертизу проектів законів, інших актів законодавства, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проектів законів, які подаються на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- гендерно-правову експертизу актів законодавства;
- антикорупційну експертизу нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів, а також розробляє за її результатами рекомендації щодо усунення виявлених факторів, що спричиняють або можуть спричинити вчиненню корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень;
- здійснює науково-експертне, аналітичне, інформаційне та методологічне забезпечення виконання першого етапу реалізації Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу;
- здійснює експертизу проектів нормативно-правових актів та нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації, на відповідність положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського Суду з прав людини [1].

Підпунктом 4 пункту 10 Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації від 26 листопада 2008 р. № 1040 встановлено те, що юридична служба міністерства, іншого органу виконавчої влади відповідно до покладених на неї завдань, проводить юридичну експертизу проектів нормативно-правових актів, підготовлених структурними підрозділами органу виконавчої влади, за результатами якої готує висновки за формою, що затверджується Мін'юстом, погоджує (візує) їх за наявності віз керівників заінтересованих структурних підрозділів [2].

Загальним положенням про юридичну службу 2008 р., зокрема підпунктом 3 пункту 11, юридична служба підприємства, установи, організації або об'єднання проводить юридичну експертизу проектів актів та інших документів, підготовлених структурними підрозділами підприємства, погоджує (візує) їх за наявності віз керівників заінтересованих структурних підрозділів або осіб, що їх заміщують. У разі виявлення невідповідності проекту акта чи іншого документа вимогам законодавства подає заінтересованому структурному підрозділу вмотивовані пропозиції щодо приведення його у відповідність із законодавством [2].

Отже, діяльність юридичних служб у цьому напрямку починається із проведення експертизи тих або інших можливих рішень, підготовки висновків керівництву органу виконавчої служби або підприємства, як в усній або в письмовій формі по питаннях застосування національного законодавства. Ця функція юридичної служби має велике значення. Адже, вірно вибрана стратегія з фінансово-господарської чи іншої діяльності є однією із умов успішної та ефективної роботи підприємства відповідної галузі, установи, організації та об'єднання. Така стратегія повинна бути застосована юридичною службою на суворому дотриманні вимог законодавства.

Слід наголосити і на тому, якщо стратегія керівника побудована в обхід правових норм, рано чи пізно це призведе до значних матеріальних і моральних збитків, або ж навіть до банкрутства конкретної юридичної або фізичної особи – підприємця. Як підкреслює С. М. Айзін, така незаконна діяльність приведе навіть до краху, тобто до банкрутства [3].

Для підвищення якості роботи юридичних служб по проведенню юридичної експертизи проектів нормативно-правових актів та їх ґрунтовного редакційного опрацювання, всі міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, державні підприємства, установи, організації та об'єднання розробляють комплекс заходів по підвищенню якості роботи юридичних служб в тому числі щодо проведення юридичної експертизи нормативно-правових актів, виходячи із вимог постанови КМУ від 26.11.2008 № 1040 [2].

Проведення юридичної експертизи нормативно-правових актів обов'язково здійснюється відповідно до вимог, визначених наказом Мін'юсту України від 20.08.2008 року за № 1219/7 «Про здійснення експертизи проектів законів та проектів актів Кабінету Міністрів України, а також нормативно-правових актів, на які поширюється вимога державної реєстрації, щодо відповідності положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини» [4]. Юридична служба при здійсненні юридичної експертизи нормативно-правових актів та локальних актів зобов'язана проводити з дотриманням вимог Конституції України, законів України, відповідними нормами міжнародних договорів України, схвалених вищим законодавчим органом України, чинних підзаконних актів різної юридичної сили.

Отже, при здійсненні юридичної експертизи нормативно-правових актів та локальних актів юридична служба зобов'язана з дотриманням вимог Конституції України, законів України проводити фахову перевірку підготовлених локальних актів відповідними службами міністерств, інших органів виконавчої влади, органів самоврядування та підприємств, установ, організацій, господарств і об'єднань.

Література:

1. Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-n#Text> (дата звернення 12.02.2022).

2. Загальне положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. № 104. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1040-2008-%D0%B#Text> (дата звернення: 12.02.2022).

3. Айзин С. М., Тихомиров М. Ю. Юридическая служба на предприятии: настольная книга юрисконсульта. М.: Изд. Тихомирова М. Ю. 2006. 766 с.

4. Про здійснення експертизи проєктів законів та проєктів актів Кабінету Міністрів України, а також нормативно-правових актів, на які поширюється вимога державної реєстрації, щодо відповідності положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини: наказ Міністерства юстиції України від 20.08.2008 р. № 1219/7. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1219323-08#Text> (дата звернення: 12.02.2022).

Бляхарський Ярослав Станіславович,
*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МЕТИ І ЦІЛЕЙ ДЕВЕЛОПЕРА

Фізичних та юридичних осіб, які здійснюють девелоперську діяльність у сфері будівництва в науці та практиці зазвичай називають «девелоперами». Для більш глибокого розуміння вказаного поняття слід вказати, що девелопером є суб'єкт господарювання, який на договірних засадах здійснює підприємницьку діяльність, спрямовану на організацію в інтересах замовника та інших вигодонабувачів сукупності дій щодо розробки, безпосередньої реалізації та залучення до фінансування проєктів, пов'язаних зі створенням чи якісним перетворенням об'єктів нерухомості, підвищенням їх ринкової вартості та інвестиційної привабливості шляхом комплексної підготовки земельної ділянки до подальшої забудови, будівництва нових чи реконструкції існуючих об'єктів нерухомості [1].

Для формування цілісного бачення правового статусу девелопера як окремого суб'єкта господарювання слід визначити його мету та цілі, а також їх взаємозв'язок із завданнями та функціями, притаманними девелоперу в ході реалізації девелоперського проєкту. В цьому контексті слід наголосити, що ідентифікація девелоперів на початковому етапі їх становлення здійснювалася на основі двох критеріїв – мети діяльності та поєднання низки функцій, спрямованих на набуття прав на земельні ділянки, отримання дозвільної документації, організацію фінансування і здійснення будівництва задля отримання доходу [2].

Під метою в нашому дослідженні розуміється кінцевий результат, якого необхідно досягти девелоперу в ході надання девелоперської послуги. Цілі є складовими мети та відображають проміжні результати діяльності девелопера на певних етапах реалізації девелоперського проєкту. Завдання девелопера – це його дії та засоби, необхідні для досягнення поставлених цілей. В свою чергу, функціями є основні напрямки діяльності девелопера, обумовлені його завданнями та цілями.

Аналіз наукової літератури дає підстави зробити висновок, що в більшості випадків автори не розрізняють вказаних категорій, змішують або підмінюють їх. Більше того, питання визначення мети та цілей девелопера практично не досліджувалося, оскільки в більшості випадків науковці обмежуються лише визначенням мети (цілей) девелоперської діяльності [3]. Щоправда, Є. А. Поліщук в дисертаційному дослідженні, присвяченому діяльності девелоперських компаній на ринку нерухомості, в контексті розкриття інших питань мимохідь згадує що їх метою є максимізація прибутку від використання об'єкта нерухомості або іншими словами – використання об'єкту нерухомості для максимізації комерційного ефекту [4].

Аналізуючи наукові доробки М. К. Агузарова, О. М. Дюкової, М. І. Пасяди, можна дійти до висновку, що девелопери в результаті здійснення девелоперської діяльності мають досягти дві взаємообумовлені мети (цілі): 1) соціального характеру – пов'язаної з раціональним використанням земельних ресурсів для розвитку громадської інфраструктури; 2) комерційного характеру – пов'язаної зі збільшенням вартості вкладеного капіталу, тобто його примноженням [5].

В свою чергу В. В. Кущенко переконаний, що кінцевою ціллю (метою) є не просто створення об'єкта нерухомості, а отримання прибутку (доходу) за рахунок створення об'єктів, які задовольняють потреби набувачів (покупців, орендарів тощо) нерухомості. При цьому автор також вказує, що залучення девелопера має наступні цілі: виконання девелопером функцій, характерних для служби замовника; професійне формулювання стратегії проекту та технічного завдання; забезпечення контролю за розробкою проекту та будівництвом; забезпечення контролю за оптимізацією та мінімізацією витрат бюджету проекту; максимальне скорочення строків будівництва; забезпечення контролю за дотриманням якості будівництва; забезпечення досягнення максимальної фінансової ефективності проекту; забезпечення захисту інтересів інвестора (замовника) перед іншими суб'єктами девелоперського проекту, органами державної влади та місцевого самоврядування [6]. Таку ж позицію поділяють А. Д. Ясько [7], Є. В. Бондаренко та І. В. Яценко [8].

С. Н. Максимов доходить до висновку, що метою девелопера є максимізація його власного доходу (в тому числі і як інвестора). Джерелом цього доходу є додана вартість, яка створюється в процесі реалізації проекту як різниця між вартістю створеного в процесі девелопменту об'єкта та витратами проекту. У зв'язку з цим, на думку автора, діяльність девелопера повинна бути спрямована на максимізацію вартості відповідного об'єкта нерухомості і мінімізацію витрат [9].

Проведене нами дослідження дає підстави вважати, що мета девелопера включає в себе дві взаємопов'язані складові. По-перше, метою девелопера, як і будь-якого іншого підприємця, є отримання ним прибутку від здійснення своєї діяльності. По-друге, в контексті конкретних договірних девелоперських відносинах метою девелопера також є максимальне підвищення ринкової вартості та/або інвестиційної привабливості наявних чи створених об'єктів нерухомості (в тому числі земельних ділянок), що матиме наслідком отримання замовником доходу чи іншої, визначеної ним вигоди.

Водночас, цілі девелопера в договірних девелоперських відносинах мають відповідати його меті та можуть полягати в досягненні таких проміжних результатів:

- наявність концепції та плану девелоперського проекту, розроблених з урахуванням проведеного дослідження стану локального ринку нерухомості та перспектив його розвитку;
- наявність всіх необхідних дозвільних документів, погоджень, проектно-кошторисної документації, висновків, технічних умов, документального оформлення процесів, дій, прав тощо;
- встановлені всі необхідні договірні зв'язки між учасниками, залученими до реалізації девелоперського проекту та належне виконання відповідних зобов'язань;
- забезпечено фінансування у обсягах необхідних для реалізації девелоперського проекту та повернення інвестицій (вкладів) – при здійсненні інвестиційної девелоперської діяльності;
- вчасне та повне завершення процесу створення чи якісного перетворення об'єктів нерухомості, здача новозбудованої нерухомості в експлуатацію;
- набуття майнових прав на нерухомість чи його окремі складові частини інвесторами, покупцями, орендарями тощо;
- організація управління (експлуатації) об'єктом нерухомості, створеним чи якісно перетвореним в результаті здійснення девелоперської діяльності.

Нами наведено найбільш узагальнені цілі девелопера, які мають місце при

реалізації більшості девелоперських проєктів. Разом з тим, перелік та зміст цілей девелопера в окремих договірних девелоперських відносинах може кардинально різнитись залежно від особливостей конкретного девелоперського проєкту, його обсягу, виду тощо, до відкриває нові вектори для подальших наукових досліджень з порушеної проблематики.

Література:

1. Бляхарський Я. С. Девелопер як особливий суб'єкт господарювання у сфері будівництва. *Art and Science*. 2021. № 2. С. 49–65.
2. Дребушевский Р. С. Девелопмент как вид профессионально-предпринимательской деятельности на рынке недвижимости: формирование и экономическое содержание. *Омский научный вестник*. 2012. № 1 (105). С. 77.
3. Украдыженко М. С. Методологические вопросы исследования девелопмента. *Известия СПбГЭУ*. 2010. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskie-voprosy-issledovaniya-developmenta> (дата звернення: 09.11.2021).
4. Поліщук Є. А. Девелоперські компанії на ринку нерухомості. дис.. к. ю. н. : 08.00.08. К., 2009. С. 7, 89.
5. Агузаров М. К. Формирование института девелопмента недвижимости в РФ. *Пространство экономики*. 2008. № 44. С. 45.
6. Кущенко В. В. Девелопмент новое русское слово (Окончание). *Имущественные отношения в Российской Федерации*. 2004. № 11. С. 40.
7. Ясько А. Д. Пришел я к девелоперу... : девелоперская деятельность как фактор усиления инвестиционной активности в регионе. *Российское предпринимательство*. 2005. № 10. С. 73–74.
8. Бондаренко Є. В., Яценко І. В. Підвищення ефективності інвестиційно-будівельного процесу за рахунок використання концепції та послуг девелоперських компаній. *Вісник Національного транспортного університету*. Серія «Економічні науки». 2015. Вип. 3 (33). С. 66.
9. Максимов С. Н. Девелопмент как способ реализации проектов развития недвижимости. *Проблемы современной экономики*. 2012. № 3. С. 271.

МІЖНАРОДНЕ ТА ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПРАВО

Іваницький Андрій Миронович,

доктор філософії з права,

*в.о. старшого викладача кафедри міжнародного та європейського права Хмельницького
університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПРИТУЛОК ЯК МІЖНАРОДНЕ ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО

Дослідження змісту та обсягу дипломатичного притулку як міжнародного звичаєвого права було та залишається надзвичайно актуальним і необхідним у сучасному дипломатичному праві як його невіддільного елементу. Варто зазначити, що протягом століть фізичні особи неодноразово просили та отримували притулок у дипломатичних представництвах, хоча вказана практика завжди була і залишається суперечливою. Таке протиріччя пояснюється тим, що забезпечуючи укриття від влади приймаючої держави, акредитує держава втручається у внутрішні справи першої. Це призводить до неузгодженості між суверенними державами, розбіжності у їхніх правових поглядах та політичного протистояння на міжнародній арені та, відповідно, може стати причиною до погіршення зовнішніх зносин між останніми або взагалі до їх припинення.

Також, варто зазначити, що вказана можливість дипломатичного притулку не врегульована жодними міжнародними нормами або двосторонніми домовленостями між державами. Базою для можливості застосування дипломатичного притулку можливо визначити положення Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року, а саме, статті 22 та 41, які гарантують недоторканність приміщень дипломатичної місії та закріплює обов'язок поважати законодавство держави перебування, проте навіть у цих положеннях відсутня норма яка врегульовує право, обов'язок, можливість або опцію застосування, надання, використання або процедуру дипломатичного притулку [1].

Вперше питання дипломатичного притулку було розглянуто Міжнародним Судом ООН у 1950 році у справі Колумбії проти Перу, однак ним не було визнано звичаєвої норми, і оскільки вказане право становило загрозу втручання у територіальний суверенітет, держава, що надала притулок, не була уповноважена на односторонню кваліфікацію характеру злочину біженця. Проте, було визначено критерії для визнання цього інституту правовим звичаєм, а саме необхідність його постійного, незмінного, однакового застосування у державній практиці [2, с. 727–729].

Франциско Крамер, гватемальський політик та юрист-міжнародник, аналізуючи питання можливості виникнення звичаю дипломатичного притулку на регіональному рівні серед держав Латинської Америки, зауважує, що на початку вказаної практики не можна стверджувати про існування такого міжнародного правового звичаю. Це, скоріш за все, було правом, що не є обов'язковим відповідно до міжнародного права. У вузькому сенсі, вказаний дослідник, розглядав дипломатичний притулок не як міжамериканський звичай, а як комплекс норм, втілених у конвенціях, і деякі з них мають звичаєвий характер [3, с. 190–196].

Варто зазначити, що якщо приймаюча держава націлена на людей через їхню значимість для народу, громадських чи політичних лідерів, журналістів, і обмеження їх прав впливає на здійснення колективного самовизначення, то надання дипломатичного притулку може бути втіленням зобов'язання *erga omne* [4, с. 48–54].

У цьому контексті варто зазначити, що у багатьох випадках дипломатичного притулку вигода від його надання перевершує його негативний вплив у приймаючій

державі. На додаток, інтереси, які дипломатичне представництво має на меті захистити, зазвичай, становлять визнані права, що піддалися загрозі. Прикладом цьому є випадок червня 2008 року, де колишньому віце-прем'єр-міністру Малайзії Анвару Ібрагіму надали притулок в турецькому посольстві в Куала-Лумпурі. Ібрагім був звинувачений владою Малайзії у вчиненні кримінального правопорушення, проте існували підстави підозрювати політичні передумови справи, адже Ібрагім був лідером опозиції у час, коли урядом було здійснено кілька спроб придушення опозиційних рухів. Таким чином, дипломатичний хід у вигляді надання притулку допомагав не лише конкретному біженцю, але й інтересам, які він представляв, серед яких право народу на самовизначення, а також, вказане надання дипломатичного притулку спричинило незворотній вплив на судочинство територіальної держави, привернувши увагу міжнародного співтовариства [5, с. 266–271].

Крім того, у 2012 році США надали притулок китайському дисиденту Чену Гуанчену у своєму посольстві в Пекіні, який був притягнутий до кримінальної відповідальності місцевою владою за викриття жорстоких методів контролю народжуваності, зокрема, примусових абортів, в окрузі Юнань. Після чого Гуанчен виїхав до Сполучених Штатів, що набуло міжнародного розголосу та спричинило дослідження міжнародним співтовариством вказаної проблематики владою Китайської Народної Республіки [6, с. 243–250].

Отже, на підставі вищенаведеного, варто наголосити, що держави продовжують надавати дипломатичний притулок, хоча існування відповідної норми у міжнародному праві досі заперечується та відповідно не закріплене у жодному міжнародному правовому акті. Основні критерії для визнання дипломатичного притулку міжнародним звичаєвим правом: постійне, незмінне, однакове використання та застосування принципу *erga omnes* щодо застосування дипломатичного притулку у практиці конкретної приймаючої держави.

Література:

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18.04.1961 року / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048#Text (дата звернення: 30.01.2022).
2. Hailbronner K. Haya de la Torre Cases. Max Planck Encyclopedia of Public International Law. 2007. С. 725–729.
3. Subramanian S. Abuse of Diplomatic Privileges and the Balance between Immunities and the Duty to Respect the Local Laws and Regulations under the Vienna Conventions. The Chinese Journal of Global Governance. 2017. №3. С. 181–233.
4. Corlett D. Impacts of detention on children. Melbourne, The International Detention Coalition. 2012. С. 48–89.
5. World Report 2009 / Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2009> (дата звернення: 30.01.2022).
6. Värk R. Diplomatic asylum: Theory, Practice and the Case of Julian Assange. Estonian Academy of Security Sciences. 2012. С. 240–259.

Кірик Алла Юріївна,
*асистентка кафедри міжнародного та європейського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАНСПОРТНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Сьогодні спільна транспортна політика Європейського Союзу є центральною опорою єдиного ринку в Союзі, оскільки забезпечує вільне пересування людей, послуг і товарів. Більше того, транспортний сектор вносить значний внесок у економічне процвітання Союзу.

Ще у Римському договорі, держави-члени підкреслили важливість спільної транспортної політики, присвятивши їй окремий розділ. Тому транспорт був однією з перших сфер спільної політики Співтовариства. Першим пріоритетом було створення спільного транспортного ринку, що дозволить встановити свободу надання послуг. Правовою основою сучасної спільної транспортної політики є стаття 90 Розділу VI Договору про функціонування Європейського Союзу [1].

Незважаючи на всі зусилля, європейська транспортна політика все ще стикається з багатьма проблемами. На транспортний сектор припадає приблизно чверть загальних викидів парникових газів, що утворюються внаслідок діяльності людини. З огляду на постійне зростання викидів парникових газів у транспортному секторі постає питання з руйнування зусиль Європейського Союзу щодо досягнення кліматичних цілей.

У зв'язку з цим у 2011 році Європейська Комісія опублікувала Білу книгу з транспорту «Дорожня карта єдиної транспортної зони – до конкурентоспроможної та ресурсоефективної транспортної системи» [2], стратегічний документ, який вирішує довгострокові проблеми транспортного сектору та розробляє політичну основу для майбутніх років. Ключовими цілями європейської транспортної політики є сприяння європейському економічному прогресу, підтримка конкурентоспроможності та надання високоякісних послуг мобільності при більш ефективному використанні ресурсів. Таким чином, транспорт має зменшувати споживання енергії, використовувати більш чисту енергію та ефективніше використовувати інфраструктуру. Слід відзначити, що головною метою Білої книги з транспорту є зобов'язання Європейського Союзу зменшити викиди парникових газів від транспорту на 60% до 2050 року.

Зазначена мета є передумовою для забезпечення відповідності довгостроковим вимогам щодо обмеження зміни клімату до 2°C і загальної цілі ЄС щодо скорочення викидів на 80-95% до 2050 року. У цьому контексті Біла книга з транспорту пропонує десять цілей для конкурентоспроможної та ресурсоефективної транспортної системи, яка є еталоном для досягнення цілі скорочення викидів парникових газів на 60%. Серед усіх цілей основними є наступні:

- зменшити вдвічі використання автомобілів на традиційному паливі в міському транспорті до 2030 року, поступово припинити їх використання в містах до 2050 року;
- завершення створення європейської мережі високошвидкісних залізниць до 2050 року. До 2030 року збільшити втричі довжину існуючої мережі високошвидкісних залізниць і підтримувати щільну мережу залізниць у всіх державах-членах. До 2050 року більшість пасажирських перевезень на середні відстані мають здійснюватися залізницею;
- підключення всіх аеропортів базової мережі до залізничної мережі, бажано високошвидкісної, до 2050 року;
- розгортання модернізованої інфраструктури управління повітряним рухом та завершення створення Європейського спільного авіаційного простору. Розгортання

еквівалентних систем управління наземним і водним транспортом та Європейської глобальної навігаційної супутникової системи;

– наближення до нуля смертельних випадків на автомобільному транспорті до 2050 року та зменшення вдвічі жертв на дорогах до 2020 року.

Досягнення такого скорочення викидів у наступне десятиліття має вирішальне значення для того, щоб Європа стала першим у світі кліматично нейтральним континентом до 2050 року.

Загалом, Біла книга є частиною основних європейських стратегічних документів, що стосуються транспорту. У 1992 році Європейська комісія опублікувала Білу книгу про спільну транспортну політику, яка була присвячена відкриттю ринку відповідно до пріоритетів того часу [3]. Майже через десять років у Білій книзі 2001 року було наголошено на необхідності управління транспортним зростанням шляхом досягнення більш збалансованого використання всіх видів транспорту. Варто відзначити, що після Білої книги з транспорту 2001 року було досягнуто багато, а саме: підвищилася безпека на всіх видах транспорту; були прийняті нові правила щодо умов праці та прав пасажирів; транс'європейські транспортні мережі сприяли територіальній згуртованості та будівництву швидкісних залізничних ліній. Також багато було зроблено для підвищення екологічної ефективності транспорту. Проте транспортна система не була стійкою, тому у Білій книзі 2011 року розглядається глобальний розвиток подій у транспортному секторі, його майбутні виклики та політичні ініціативи. Постає завдання глибокої трансформації транспортної системи, сприяння незалежності від нафти, створення сучасної інфраструктури та мультимодальної мобільності за допомогою розумного управління та інформаційних систем.

Таким чином, сучасна транспортна політика Європейського Союзу спрямована на покращення функціонування внутрішнього ринку шляхом надання безпечних, ефективних та екологічно чистих транспортних послуг. Аналізуючи Білу книгу з транспорту «Дорожня карта до єдиного європейського транспортного простору – до конкурентоспроможної та ресурсоефективної транспортної системи», можна зрозуміти, що на транспортний сектор Європейського Союзу чекають великі зміни, оскільки здійснюється повна трансформація цілого сектора, тому для досягнення цієї мети потрібна злагоджена робота усіх зацікавлених сторін.

Література:

1. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями від 25.03.1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06W.

2. WHITE PAPER «Roadmap to a Single European Transport Area – Towards a competitive and resource efficient transport system». URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52011DC0144>.

3. Communication from the Commission – the future development of the common transport policy. A global to the construction of a Community framework for sustainable mobility. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM%3A1992%3A0494%3AFIN>.

ФІНАНСОВО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Захаркевич Наталія Петрівна,
*кандидатка економічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету правління та права імені Леоніда Юзькова*

ТРУДОВИЙ АБСЕНТЕЇЗМ В СУЧАСНІЙ ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ РОБОЧИМ ЧАСОМ

У сучасних умовах становлення цифрової економіки, працезаощаджуючого та інтелектуального характеру науково-технічного прогресу бізнес змушений знижувати витрати і працювати над підвищенням ефективності. Будь-яке підвищення ефективності зрештою зводиться до економії робочого часу. Вітчизняні організації починають чіткіше усвідомлювати, що робочий час – це невідновлюваний, але регульований ресурс. Ефективне його використання є постійним і цілеспрямованим процесом, що створює можливості для зменшення впливу взаємозалежних факторів, які визначають обсяг трудових витрат на досягнення організаційних цілей, ритмічність виробничо-комерційної діяльності, якість праці, собівартість та прибуток. У зв'язку з цим робочий час стає одним із головних нематеріальних активів економіки, засобом досягнення високих соціально-економічних результатів.

У ході розвитку соціально-трудової сфери у вітчизняних організаціях з'явилися нові можливості використання робочого часу, але при цьому виникли численні труднощі, пов'язані з необхідністю більш технологічного збору та обробки інформації про робочий час, ніж традиційний жорсткий погодинний контроль за працівником, табельний облік присутності працівників на робочому місці, онлайн-моніторинг, аналіз інформації про відвідувані ними сайти та інтернет-трафік, контроль їх електронної пошти тощо.

Так, у міру інформатизації та цифровізації економіки відбувається розширення віртуального простору у соціально-трудовій сфері: поширюється віртуалізація трудових процесів, збільшується спектр віртуальних робочих місць, що утворюють віртуальні відділи у віртуальних організаціях, підвищується роль інформаційних комп'ютерних технологій. Як наслідок, змінюються інститути пошуку контрагентів та збору інформації про використання робочого часу, механізми державного регулювання ринку праці.

На зміну парадигмі наукової організації праці приходить парадигма самоорганізації праці, за якої працівнику визначають стратегічний напрямок бізнесу, виділяють ресурси та встановлюють критерії контролю. Це забезпечує більшу свободу у досягненні цілей трудових завдань. «...Самоорганізація праці базується на самостійності у реалізації працівником своїх здібностей та навичок, компетенцій...» [1, с. 66]. Це створює умови для переходу від стандартних режимів праці та відпочинку до гнучкого режиму робочого часу. З'являється легальна можливість самостійно регламентувати (встановлювати) індивідуальний режим: пересувати час повернення з обідньої перерви, час початку та завершення робочого дня, його скорочення або подовження відповідно до власних потреб та виробничої необхідності.

У сучасних умовах відповідно до принципів самоорганізації праці працівники самі планують не лише початок, закінчення та тривалість роботи, а й місце її виконання. Гнучке розміщення робочого місця має низку переваг перед стаціонарним. Так, слід визнати, що стаціонарне робоче місце в організації не завжди сприяє

зосередженому виконанню трудових завдань, оскільки увагу працівника можуть відволікати інші працівники, що гальмує оперативне виконання завдання, тоді як гнучке розміщення робочого місця часто стимулює виконання трудових завдань точно до визначеної дати та більш якісно. Наявність розгалуженої мережі Інтернет дозволяє працівникові у разі потреби отримувати доступ до необхідної інформації, і він сам, відповідно, може своєчасно надавати матеріали. Отже, нарізла об'єктивна необхідність переходу від жорсткого контролю присутності на робочому місці до гармонізації інтересів економічних суб'єктів щодо відсутності найманих працівників на робочих місцях (у межах встановленої трудовим законодавством норми та потреб виробництва), від відносин підпорядкування до відносин партнерства «роботодавець – найманий працівник», від контролю до управління відвідуваністю робочого місця.

Управління відвідуваністю робочого місця – процес управління ризиками, пов'язаними з відсутністю працівників на робочому місці, для забезпечення безперервності виробництва. Цей процес орієнтований на підтримку трудової діяльності працівників завдяки забезпеченню для них можливості доступу до механізмів співробітництва та комунікаційної підтримки управління ефективністю роботи, гнучкого робочого часу, стимулювання виконання функціональних обов'язків. Головне в цьому процесі – дотримання балансу між повагою працівників і довірою до них, з одного боку, і чітким контролем виконання ними функціональних обов'язків за їх відсутності – з іншого.

Предметом управління відвідуваністю робочого місця виступають відносини між роботодавцем та найманими працівниками з приводу відсутності останніх на роботі у процесі досягнення цілей виробничо-комерційної системи. Критичний аналіз вітчизняних літературних джерел із проблеми управління робочим часом показав, що для характеристики відсутності на роботі застосовується термін «абсентеїзм» (від англ. *absent* – відсутній; від лат. *absens, absentis* – відсутній). Аналіз поглядів науковців на трактування цього терміну дозволив виділити три підходи, що стосуються трактування категорії «трудова абсентеїзму».

Прихильники першого підходу розуміють під трудовим абсентеїзмом будь-яку відсутність працівника (тимчасова або перманентна, постійна або тимчасова, самовільна або дозволена) на роботі [2, с. 19], на робочому місці [3], тобто невихід (неявку) на роботу працівника [4]. Акцент робиться на реальних, явних фактах фізичної відсутності працівника робочому місці, роботі, в організації.

Прихильники другого підходу розглядають абсентеїзм на ринку праці як ухилення від виконання функціональних обов'язків [5] тощо. Отже, фактично фокус уваги в межах цього підходу зміщено з явища фізичної присутності осіб на роботі до фактичного виконання функціональних обов'язків найманими працівниками.

Позиція прихильників третього підходу ґрунтується на компромісному ціннісному базисі. На їхню думку абсентеїзм – це «неможливість для працівника відзвітувати в роботі, яку він повинен був виконати за планом (графікою): 1) ухилення від виконання обов'язків; 2) ухилення від роботи» [6, с. 38]. Іншими словами, це «ухилення працівників від роботи з використанням всього арсеналу засобів виправдання неявки на роботу», невиконання працівником з різних причин своїх функціональних обов'язків.

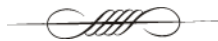
Отже, трудовий абсентеїзм як складна і багатопланова система, яка включає велику кількість взаємопов'язаних і водночас різноспрямованих компонентів, що має ієрархічну структуру і, як правило, імовірнісний характер виникнення. Він обумовлений як об'єктивними закономірностями розвитку ринкової системи управління соціально-трудовими відносинами, організації виробництва та праці,

збереження здоров'я нації, так і особливостями національної культури, релігії, мотивацією та ставленням до праці працівників та іншими обставинами.

Виходячи із сказаного вище, запорукою ефективного використання робочого часу є гармонія інтересів найманих працівників та роботодавців. Саме трудовий абсентеїзм створює основу для формування оновленого інформаційного простору, що оперує технологіями виявлення та оцінки аномалії управління відвідуваністю робочого місця в організації. Перспективи, що відкриваються у зв'язку з цим, диктують необхідність подальшого пізнання та правильної організації трудового абсентеїзму, що дозволяє отримати релевантну інформацію для прийняття управлінських рішень, спрямованих на підвищення ефективності та конкурентоспроможності бізнесу за рахунок економії робочого часу.

Література:

1. Труд и инновации; под ред. С. И. Сотниковой. Новосибирск : Изд-во НГУЭУ, 2013. 172 с.
2. Хохлова Т. П. Девиантность и копинг как континуум поведенческих моделей в современной организации. *Сфера услуг: инновации и качество*. 2012. № 8. С. 19–30.
3. Резник С. Д., Холькина О. В. Эффективность управления человеческими ресурсами в строительных организациях: эконометрическая оценка факторов влияния. *Региональная архитектура и строительство*. 2016. № 3 (28). С. 175–181.
4. Гельманова З. С., Осик Ю. И., Спанова Б. Ж. Безопасный и здоровый труд – это путь к повышению производительности на предприятии. *Инновационное развитие территорий*: материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф. Череповец, 2016. С. 116–120.
5. Шведа Ю. Р. Абсентеїзм (абсентеизм) URL: <http://yuriy-shveda.com.ua/uk/communication/shkola-polit-komunikaciyi/580-absenteism.html>.
6. Коваль Р. М. Абсентеїзм в Україні: особливості та динаміка. *Студентські наукові записки. Серія «Політичні науки»*. Матеріали конференції: «Перспективи та загрози демократії у постпомаранчевий період в Україні». Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 4. С. 37–40.

Синчак Віктор Петрович,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ДУАЛЬНА ФОРМА ЗДОБУТТЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВІД ПІЛОТУВАННЯ ДО РОЗВИТКУ

Серед нових форм здобуття вищої освіти в останні три роки в нашій державі набуває актуальності одна із її складових, за умовами якої від 25 % до 60 % загального обсягу освітньої програми [1] відповідної спеціальності може реалізовуватися на робочому місці в установах, організаціях і підприємствах. Ідеться про дуальну форму здобуття вищої освіти (далі – ДФЗО), що є одним із способів здобуття освіти, за якого відбувається «поєднання навчання осіб у закладах освіти (в інших суб'єктів освітньої діяльності) і на робочих місцях, як правило, на основі договору» [2].

У наукових виданнях термін «дуальність» (від лат. dualis – подвійний) характеризується як «евристичний принцип, що дозволяє розглядати один і той самий об'єкт із двох різних точок зору» [3 с. 105]. Тож, фаховість, як результат навчання,

набувається та досягається через теоретичну та практичну складові освітнього процесу, але на відмінну від чинного порядку в різних середовищах, що властиво для ДФЗО.

Необхідність розвитку ДФЗО пов'язана з тим, що у період ринкових трансформацій, заклади вищої освіти (далі – ЗВО) зіткнулися із очевидною проблемою спотворення усталених традицій практичної підготовки фахівців. Проблема посилюється ще й тим, що не всі підприємства та установи погоджуються взяти студента на практику, посилаючись на необхідність збереження комерційної таємниці, та навіть якщо цей бар'єр, унаслідок переговорів, вдається усунути, то саме її проходження перетворюється у формальність. До того ж, як зазначено у загальній частині Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти, «... більшість важелів адміністративного впливу на підприємства, які давали змогу розглядати практичну підготовку студентів у позаекономічній площині» [4], виявилися втраченими внаслідок корпоратизації та приватизації державних підприємств.

За результатами опитування студентів і науково-педагогічних працівників (далі – НПП) ЗВО, встановлено, що лише 4,6 % студентів оцінили в 10 балів (за 10-бальною шкалою) проходження практики. Натомість НПП утримались від такої високої оцінки. При цьому очевидний відсотковий збіг в оцінюванні: в 4 бали оцінили проходження практики 18,3 % студентів, проти 29,3 % НПП, які виставили 5 балів. Зазначений аналіз підтверджує проблему проходження практик студентами ЗВО та доцільність переходу від пілотування проєкту з підготовки фахівців за ДФЗО, що реалізується в Україні відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 15 жовтня 2019 року №1296 [5] (Наказ № 1296), до його повноцінного впровадження та розвитку.

Зауважимо, що у світовій практиці використовуються різні моделі реалізації дуальної форми здобуття освіти. Найбільших успіхів у використанні ДФЗО досягла Німеччина, судячи із посилення авторів публікацій на її досвід [3; 6]. У Німеччині декілька днів у тиждень студент перебуває у навчальному закладі і стільки ж на виробництві. Адаптація німецького досвіду до вітчизняних реалій розпочалася на рівні фахової передвищої та вищої освіти в рамках проєкту представництва Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні, започаткованого у 2013 р. в партнерстві з Українською Асоціацією Маркетингу [6] та деякими закладами освіти і роботодавцями.

В умовах реалізації проєкту зверталася увага не те, що не всі спеціальності пристосовані до ДФЗО. Вважаємо таку позицію хибною. На нашу думку, усі спеціальності можна пристосувати до ДФЗО. В іншому випадку виникатиме запитання, а чого ми тоді навчаємо? Адже у будь-якій спеціальності є загальні функції та види робіт, що їх можуть виконувати майбутні фахівці і одночасно отримувати знання від підготовлених (сертифікованих) наставників. Тут багато чого залежить від знання специфіки спеціальності та збігу інтересів сторін, і, особливо, роботодавців.

Однак результати нашого дослідження [3] свідчать, що роботодавці абсолютно готові брати участь у такому проєкті (15,8%). Окрім цього, більшість із них (63,2 %) погоджуються на участь у проєкті, але на їхніх умовах.

Зауважимо, що до 2014 року впровадження елементів дуальної форми здобуття освіти в Україні мало фрагментарний аспект, що простежувався на рівні окремих галузей [6], як вважається, найбільш пристосованих до умов ДФЗО. Тож, відповідно до Наказу №1296 [5], в Україні було затверджено перелік спеціальностей, підприємств, установ і організацій, а також 44 закладів освіти для впровадження упродовж 2019-2023 років пілотного проєкту з підготовки фахівців за ДФЗО. Однак як свідчать результати нашого аналізу лише 33 і 27 ЗО із 44 у 2019-2020 навчального року та у 2020-2021 навчального року відповідно розпочали навчання за дуальною формою здобуття освіти, які залучені до проєкту (табл.). Причому зменшення ЗО, які здійснювали навчання за дуальною формою здобуття освіти, спостерігається не лише у порівнянні з визначеними

наказом МОН, але і у 2020-2021 н. р. (-18,2 %), порівняно з 2019-2020 навчальним роком.

Таблиця

Чисельні та відсоткові зміни учасників проєкту з дуальної форми здобуття освіти відповідно до наказу МОН України від 15.10.2019р. №1296

Рівні закладів освіти	Всього визначено наказом ЗО, од.	Фактично навчали, од.		Відхилення (у 2020-2021 н. р. від 2019-2020 н. р.)		Темп зниження у 2020-2021 н. р. до наказу МОНУ, %
		2019-2020н.р.	2020-2021н.р.	одиниць	у %	
ЗВО ¹	27	23	19	-4	-17,4	70,4
ЗФПО ²	17	10	8	-2	-20,0	47,1
Разом	44	33	27	-6	-18,2	61,4

Примітки: 1 – заклади вищої освіти; 2 – заклади фахової передвищої освіти; 3 – розраховано за даними джерел [6; 7].

Зазначена тенденція, що очевидна з аналізу результатів запровадження пілотного проєкту з підготовки фахівців за ДФЗО, з одного боку, підтверджує об'єктивну складність у введенні нової форми навчання в освітній процес і вимагає сприяння держави, а з іншого – насторожує щодо можливих суб'єктивних чинників (супротив і небажання впроваджувати через втрату навчального навантаження, незацікавленість учасників проєкту тощо). Тому в адміністративно-правовому та фіскальному просторі доцільно передбачити стимули для розвитку ДФЗО, зокрема: через механізм надання податкової пільги з ПДФО і військового збору наставникам (менторам) з виплат, одержаних за навчання студентів на робочих місцях; завдяки вилученню з об'єкта оподаткування по податку на прибуток підприємств витрат, здійснених на організацію та проведення ДФЗО при навчанні студентів на робочому місці; шляхом зменшення максимального навчального навантаження для НПП із 600 годин до 500 годин на рік; унаслідок зміни показника працевлаштування випускників (ПВі) на показник дуальної форми здобуття освіти (ДФі) у формулі розподілу видатків державного бюджету на вищу освіту між ЗВО, на чому вже наголошувалося [3] тощо.

Отже, зважаючи на складнощі проведення чинних практик при навчанні студентів через суб'єктивні та об'єктивні чинники, вважаємо доцільним здійснити перехід від пілотування проєкту з підготовки фахівців за ДФЗО до розвитку цієї форми в освітньому процесі, здійснивши попередньо пропонувані заходи в адміністративно-управлінському середовищі та фіскальному просторі.

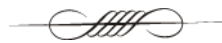
Література:

1. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року №1556-VII (із змінами). *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print>.
2. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII (із змінами). *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
3. Синчак В. П., Грехова О. В. Фінансові аспекти дуальної форми здобуття освіти. *Університетські наукові записки*. 2020. Т. 19. №2. (74). С. 103–122.
4. 20. Концепція підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти від 19.09.2018р. № 660–р. *Кабінет Міністрів України*. URL : <https://btsau.edu.ua/sites/default/files/Faculties/osvita/dualna/pidgotovki-fakhivtsiv-za-dualnoyu-formoyu.pdf>.
5. Наказ Міністерства освіти і науки України від 15 жовтня 2019 р. №1296 «Щодо запровадження пілотного проєкту у закладах фахової передвищої та вищої освіти з підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти». *Міністерства освіти і науки України*. <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-zaprovadzhennya-pilotnogo->

proektu-u-zakladah-fahovoyiperedvishoyi-ta-vishoyi-osviti-z-pidgotovki-fahivciv-za-dualnoyu-formoyu-zdobuttya-osviti.

6. Аналітичний звіт за результатами другого року пілотного проєкту, що реалізується відповідно до Наказу МОНУ від 15.10.2019 № 1296 «Щодо запровадження пілотного проєкту в закладах фахової передвищої та вищої освіти з підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти» / О. Бучинська, О. Давліканова, Т. Іщенко, І. Лилик, А. Чайковська, О. Яшкіна. Київ, 2021. 188 с.

7. Аналітичний звіт за результатами першого року проведення експерименту із запровадження пілотного проєкту у закладах фахової передвищої та вищої освіти з підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти відповідно до наказу МОН від 15.10.2019 №1296 «Щодо запровадження пілотного проєкту у закладах фахової передвищої та вищої освіти з підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти» / О. Давліканова, Т. Іщенко, А. Чайковська. Київ, 2020. 96 с. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16469.pdf>

Іжевський Павло Григорович,
*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА МАРКЕТИНГ ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА

Розвиток традиційного сільського господарства та харчової промисловості забезпечується завдяки швидкому нарощуванню випуску продукції та продуктивності праці. До цих процесів можна віднести впровадження сучасних технологій та використання штучних добрив і пестицидів. Однак, сучасне сільське господарство та виробництво харчових продуктів чинять негативний вплив на природні ресурси та на навколишнє середовище. З іншого боку, споживачі все більше обізнані в екологічних, соціальних та економічних наслідках виробництва харчових продуктів, що сприяє формуванню прозорого ринку продуктів харчування відповідно до концепції сталого розвитку. Взаємозв'язок між здоров'ям суспільства, збалансованим харчуванням та турботою про природне середовище набувають поширення в інформаційному та науковому просторі. В даному контексті найбільших змін на продовольчому ринку зазнає сегмент продуктів харчування, які традиційно виготовляються без консервантів та харчових добавок. Вживання високоякісної їжі, зокрема органічної, стає важливою частиною сучасного здорового способу життя [1].

В останні роки обсяги торгівлі органічними продуктами харчування зростають, в основному, вони зумовлені стурбованістю споживачів щодо безпечної їжі та екологічно чистого виробництва. Органічне землеробство – це форма сільського господарства, яка зберігає навколишнє середовище, якість їжі, здоров'я тварин і природних ресурсів на стійкій основі, і виступає основою формування соціальних цілей підтримки ринку та компенсації інтерналізації зовнішніх ефектів. В даний час, одна з найголовніших проблем зростання обсягів виробництва та прибутковості фермерських органічних господарств лежить у площині постачання продукції на споживчі ринки. До того ж, у фермерів низька частка в кінцевій ціні, яку платять споживачі за органічну продукцію, що пов'язано з неефективною структурою ринку сільськогосподарської продукції.

Відсутність маркетингу органічних продуктів пов'язана із слабкими місцями просування їх на ринок. У наш час будь-який продукт, в першу чергу, охоплює регіональні ринки, а місцеві фермери намагаються спеціалізувати їх без засобів маркетингу, що заздалегідь приречено на невдачу. Рішення щодо споживання органічної їжі буде залежати від внутрішніх та зовнішніх факторів, які впливають на покупця.

Справді, різні споживачі можуть з різним ступенем довіри ставитися до інформації про органічні продукти харчування, формувати свою поведінку щодо споживання органічної їжі.

Брак знань і навичок керувати органічною фермою, відсутність ринкових можливостей для органічної продукції – найголовніші причини стримування бажання займатися органічною сільськогосподарською діяльністю, що разом із переконаннями та поглядами традиційного землеробства суттєво впливають на розвиток ринку органічних продуктів харчування [2].

Вважаємо, що головні проблеми, які виникають на ринку – це цінова конкуренція і логістичні заходи. Визначено, що ціна впливає як на наміри купувати, такі на поведінку споживача, що включило її як важливий чинник у діяльності маркетологів.

Сертифіковані органічні продукти повинні конкурувати з іншими за ознакою гігієнічності/безпеки в ціновому вимірі. З одного боку, поряд із високою вартістю та низьким рівнем логістичної інфраструктури сертифікована органічна продукція конкурентоспроможна на ринку. З іншого боку, основні причини, що нищать бажання споживачів купувати – це дорога, обмежена доступність, незадовільна якість, відсутність довіри, усвідомленої цінності та нерозуміння процесів виробництва органічної їжі [3].

Дослідження соціально-економічного профілю органічних споживачів продуктів харчування вказує, що органічні закупівлі зростають у споживачів, які знаходяться у віковій структурі «старше 30 років» [1]. Для багатьох споживачів підтримка місцевих фермерів може розглядатися як соціально відповідальна поведінка та частково відображає переконання, що органічна продукція вирощується локально. Збільшення кількості покупців органічної продукції місцевого виробництва знаходиться в прямій залежності від їх мотивації купувати такі товари. Водночас, харчова цінність є основним рушійним фактором бажання споживачів споживати органічні продукти та пов'язана з важливістю підвищення обізнаності споживачів. Харчова цінність органічних продуктів відображається на зміні споживчої поведінки покупця та розвитку безпечного виробництва харчових продуктів, їх споживання.

Іншим фактором, що впливає на подальший розвиток органічного ринку є збільшення кількості рекламних кампаній та формування маркетингових стратегій, які використовуються ключовими гравцями ринку та впливають на роздрібну торгівлю. У споживача відношення до їжі в основному залежить від якості атрибутів, в тому числі від етичного фактора (в деяких випадках може бути завищеним), але ціна залишається основною змінною, яка впливає на рішення про покупку.

Існує зв'язок між ланцюгом постачання органічної їжі та якістю її виробництва, що полягає в формуванні споживчої цінності органічної продукції, опосередковану між виробниками та споживачами, визначає спосіб побудови харчового ланцюга із визначенням місця учасників та способом розвитку ринку. Якість органічної їжі пов'язана з усіма стадіями виробництва та переробки в ланцюжку цінності та постачання продукції.

Вважаючи, що темпи росту традиційного сільського господарства та харчової промисловості в Україні обмежені, а відтак нагальними кроком в агросфері має стати створення та розробка маркетингових систем для органічного виробництва, які мають займатися споживачем – його обізнаністю та позитивному ставленню до органічних продуктів харчування. В Україні потрібно стимулювати розвиток виробництва органічної продукції на державному рівні, а також необхідно дослідити фактори, які мають найбільший вплив на маркетинг органічних продуктів, вирішити проблеми організації збуту продукції та формування ринку здорової та корисної їжі.

Література:

1. Jesarati, Z., Rashidpour, L., & Rasouliazar, S. Factors affecting the marketing of organic farming products (case study: Miandoab County). *International Journal of Agricultural*

Management and Development. 8(2). 2018. P. 299–306. URL: http://ijamad.iaurasht.ac.ir/article_541794_4ef1f7d59e2916735c635311a0522eb4.pdf.

2. Pawlewicz A. Change of Price Premiums Trend for Organic Food Products: The Example of the Polish Egg Market. *Agriculture* 10. 2020. URL: <https://doi.org/10.3390/agriculture10020035>.

3. Пчелянська Г. О., Головчук Ю. О. Вплив інституційних факторів на маркетингове ціноутворення органічної продукції. *Причорноморські економічні студії*. № 49. С. 83–87. URL: http://bses.in.ua/journals/2020/49_2020/15.pdf.

Кравець Ірина Михайлівна,

кандидатка економічних наук, доцентка,

*доцентка кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ

Зайнятість населення є найважливішим напрямом соціально-економічного розвитку суспільства, який охоплює соціальні та економічні результати функціонування всієї економічної системи. Зайнятість – своєрідний індикатор, який характеризує стан добробуту країни, ефективність реалізації заданого курсу реформування, привабливості цих заходів для населення.

Ефективна зайнятість є здатністю суспільного управління відтворювати соціально-економічні умови розвитку населення, які визначають критерії рівня життя на цьому етапі розвитку суспільства. Результативним характером зайнятості є можливість займатися суспільно-корисною діяльністю, що забезпечує гідну оплату праці, забезпечення збереження здоров'я, зростання освітнього і професійного рівня для усіх членів суспільства на підставі зростання суспільної продуктивності праці, а також економічну і соціальну доцільність робочих місць.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про зайнятість населення» зайнятість – це не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно [1].

Як свідчить статистика, в Україні є чималі проблеми у сфері зайнятості, особливо в сучасних умовах за поширення коронавірусної хвороби. У I кварталі 2021 року, кількість зайнятого населення в середньому за 9 місяців 2021 року, у порівнянні з 9 місяцями 2020 року, скоротилася на 286 тис. осіб та становила 15,7 млн осіб. Рівень зайнятості населення скоротився з 56,5% до 56,0%. Вагомою причиною такого стану стало суттєве погіршення ситуації на ринку праці під час жорстких карантинних обмежень [2]. Станом на 1 січня 2022 року кількість вакансій, заявлених роботодавцями до Державної служби зайнятості становила 41 тис. одиниць. Однак, дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили залишається суттєвим. Станом на 1 січня 2022 року, в середньому по Україні, на одне вільне робоче місце претендувало 7 безробітних (на 1 січня 2021 року – 11 осіб). Протягом 2021 року роботодавцями було подано інформацію про заплановане масове вивільнення 224,7 тис. працівників [3].

Характерною ознакою ринку праці в Україні стали великі масштаби прихованого безробіття за одночасно відносно невеликих масштабів зростання офіційно зареєстрованого безробіття. Так, згідно з розрахунками інвестиційної компанії «Dragon Capital», кількість безробітних в Україні, за підсумками квітня 2020 року, зросла з приблизно 9 до 20 % [4].

Однією із найболючіших соціально-економічних проблем українського суспільства є також проблема бідності працюючого населення. При загальній констатації зростання середнього розміру заробітної плати штатних працівників в Україні існують суттєві регіональні диспропорції в оплаті праці [2].

У реалізації державної політики зайнятості важливу роль відіграє соціальний захист економічно активного населення (зайнятого і безробітного у визначенні МОП), зокрема у вигляді запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування від ризиків, якими може супроводжуватись трудова діяльність. Можливість отримати різні види компенсації, допомог та послуг застрахованим при настанні різних страхових випадків у сфері праці, особливо в сучасних умовах, сприяє усвідомленню громадянами переваг працевлаштування в офіційному секторі економіки, є одним із вагомих чинників зменшення тіньового сектору [5, с. 116].

Важливу роль щодо соціального захисту у сфері зайнятості населення відіграє Державна служба зайнятості. Так, її послугами протягом 2021 року скористалися 2,1 млн громадян, з них, 1,2 млн зареєстрованих безробітних. Зокрема, зареєстровано з початку року 732 тис. осіб (зменшення на 19% або 177 тис. осіб). Отримували допомогу 1,1 млн осіб, зокрема, призначено допомогу з початку року 677 тис. осіб (зменшення на 19% або 156 тис. осіб). За сприяння центрів зайнятості працевлаштовано 504 тис. осіб, зокрема, 405 тис. зареєстрованих безробітних, що на 5% більше, ніж протягом 2020 року. У 2021 році за сприяння Державної служби зайнятості 88 тис. безробітних проходили професійне навчання. Зокрема, кількість безробітних, які навчалися у центрах професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості, становила 51 тис. осіб, що на 5% більше, ніж у відповідному періоді минулого року. До громадських та інших робіт тимчасового характеру залучено 67 тис. осіб [2].

Шляхом реалізації Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» держава здійснює соціальний захист працюючих громадян, убезпечуючи їх від страхових ризиків у сфері праці, внаслідок яких може статися нещасний випадок або професійне захворювання, а також обставина, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг. Щоб забезпечувати стійке функціонування ринкового механізму і в умовах кризи, потрібно продовжувати впроваджені заходи, пов'язані з розвитком кадрового потенціалу ринку робочої сили – за рахунок активної політики в сфері підготовки кадрів спільно з регіональними підприємствами. А також перепідготовка населення дасть можливість наблизити ситуацію до збалансованого стану попиту і пропозиції трудового ресурсу. Скороченню рівня напруженості і поліпшення привабливості регіонального ринку посприятиме політика, націлена на те, щоб регулювати і охороняти умови праці. В цьому питанні важливо, щоб контролюючі органи, органи виконавчої влади і представники підприємств взаємодіяли один з одним – лише спільними зусиллями можна досягти передбачуваного результату.

Таким чином, державна політика регулювання зайнятості має гарантувати соціальний захист населення шляхом забезпечення належних умов трудового життя, регулювання заробітної плати, стимулювання створення нових робочих місць, надання допомоги безробітним та інших соціальних послуг, які передбачені законодавством України.

Література:

1. Про зайнятість населення : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення 07.02.2022 р.).
2. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у 2021 році. URL: <https://www.dcz.gov.ua> (дата звернення 10.02.2022 р.).
3. Попит та пропозиція на зареєстрованому ринку праці у 2021 році. URL: <https://www.dcz.gov.ua> (дата звернення 11.02.2022 р.).
4. Кулицький С. Український ринок праці під впливом пандемії COVID-19: стан

та оцінка перспектив розвитку URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4942:situatsiya-na-vitchiznyanomu-rinku-pratsi-v-umovakh-pandemiji-2&catid=64&Itemid=376 (дата звернення 09.02.2021 р.).

5. Кравець І. М., Крушинська А. В. Зайнятість та соціальне страхування: аспекти захисту економічно активного населення. *Вісник ХНУ. Економічні науки*. 2021. № 6. С. 114–120 (дата звернення 12.02.2022 р.).

Ткачук Наталія Миколаївна,
*кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

СУБОРДИНОВАНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ БАНКІВ

Ефективний розвиток банківських установ сьогодні неможливий без достатнього обсягу фінансових ресурсів. За умов обмеженості можливостей збільшення власного капіталу за рахунок акціонерів, у банків постає необхідність пошуку додаткових джерел нарощення ресурсної бази, одним із яких і виступає випуск інноваційних інструментів залучення капіталу - субординованих боргових зобов'язань у формі облігацій.

Залучення капіталу банками на умовах субординованого богу є новим способом для вітчизняного банківського сектору поповнення фінансових ресурсів, який став можливим із затвердженням Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні №368 у 2001р. та відповідних послідовних змін і внесених доповнень.

Слід відмітити, що інноваційні інструменти, які поєднують в собі особливості боргу та акціонерного капіталу, випускалися банками Європи вже наприкінці ХХ ст. Фінансовий ринок для таких інструментів швидко зростає як за обсягами, так і за різноманітністю інструментів, кількість яких збільшилась через особливості місцевих ринків і відмінності в національному податковому законодавстві. Вартість залученого боргового капіталу, як правило, є нижчою ніж акціонерного, що позитивно впливає на загальну вартість капіталу банку. За допомогою цих фінансових інструментів можна максимально збільшити розмір капіталу банку без зміни структури його власників банку. Тому, такі гібридні інструменти розроблялися банківськими установами саме для ефективного залучення коштів новим, більш прийнятним для регуляторних цілей способом, ніж це здійснювалося за допомогою нарощення акціонерного капіталу [1]. Нагадаємо, що загальноприйнятим у світовій практиці є визначення поняття фінансового інструмента як контракту, що одночасно приводить до виникнення (або збільшення) фінансового активу одного підприємства і фінансового зобов'язання або інструмента власного капіталу в іншого.

Регулятивний капітал банку складається з основного капіталу (капітал 1-го рівня) і додаткового капіталу (капітал 2-го рівня). У 1991р. Базельський комітет представив концепцію капіталу 3-го рівня, що дозволяє банкам, за умови схвалення національними органами регулювання та нагляду, розв'язувати проблеми ринкових ризиків, у тому числі за рахунок випуску короткострокового субординованого боргу. Таким чином, капітал 3-го рівня банки можуть залучати тільки для покриття ринкового ризику й використовувати для дотримання мінімальних вимог достатності власного капіталу. Основними причинами популярності використання банками інструментів гібридного капіталу з метою управління фінансовими ресурсами та структурою балансу банку є: простота й оперативність їх емісії; можливість врахування їх як у власному капіталі, так і в зобов'язаннях банку; переваги в оподаткуванні – можливість зменшити дохід банку, який підлягає оподаткуванню, на розмір коштів, спрямованих в інструменти гібридного

капіталу; відсутність загрози зміни існуючих власників банку.

Враховуючи Базельські вимоги від банків вимагається суворе дотримання нормативних значень коефіцієнтів достатності капіталу 1-го рівня і загального обсягу регулятивного капіталу, які є жорсткими лімітами, що заборонено порушувати, але допускається перевищення інших коефіцієнтів. Відтак «надлишки» регулятивного капіталу банку будь-якого рівня включаються до наступного його рівня. Наприклад, гібридний капітал 1-го рівня понад 15% ліміту вважається капіталом верхнього 2-го рівня; у свою чергу, власний капітал нижнього 2-го рівня понад 50% ліміту є по суті субординованим боргом. Збільшення власного капіталу 1-го і 2-го рівнів за рахунок інструментів гібридного капіталу покращує нормативні показники банків та дозволяє їм нарощувати активи. Крім того, банки можуть залучати і, так званий, капітал 3-го рівня, заснований на короткострокових субординованих запозиченнях, який за певних умов може використовуватися для дотримання мінімальних вимог до достатності капіталу.

Базельською угодою про міжнародні стандарти капіталу передбачено випуск банківськими установами довгострокових цінних паперів (боргових зобов'язань) з метою збільшення власного капіталу. Такі зобов'язання банків мають субординований характер (тобто характер підпорядкованих), або зобов'язань другої черги. Субординований борг – це борг, який виникає в банку в разі залучення коштів інвестора з метою включення їх до капіталу згідно вищезгаданої Інструкції [2]. Субординований борг має двоїсту економічну природу: він є водночас і власним капіталом, і зобов'язаннями банку, що деякої міри ускладнює визначення реального фінансового стану банку. З одного боку, складно зрозуміти, яким чином можна враховувати субординований борг у складі зобов'язань при розрахунках фінансового важеля та інших показників аналізу діяльності банку. З іншого боку, можливість зарахування субординованих зобов'язань до складу власного капіталу дає змогу банкам успішно формувати капітал, дотримуватись економічних нормативів регулювання їхньої діяльності щодо розмірів і достатності власного капіталу. Отже, розглянемо динаміку випущених вітчизняними банками субординованих зобов'язань (табл.)

Таблиця 1.

Субординовані зобов'язання банків України у 2017-2020 роки

Роки	Субординовані зобов'язання, млн. грн.	Абсолютне відхилення (+,-), млн. грн.	Темп росту до попереднього року, %
2017	14837,9	-	-
2018	15105,3	267,4	101,8
2019	11708,2	-3397,1	77,5
2020	9899,9	-1808,3	84,6

**Примітка. Складено автором на основі власних розрахунків за даними НБУ [3].*

Як видно з наведених у табл. 1 даних, обсяги випуску субординованих зобов'язань банками України мають тенденцію до зменшення, за винятком 2018р., коли відбулося зростання на 1,8%, що в абсолютному виразі склало 267,4 млн. грн. У 2020р. субординовані зобов'язання склали загалом близько 9 млрд. грн.

Вважаємо, що субординований борг певної міри доцільно прирівняти до стійких пасивів, які банк може враховувати як власний капітал, але за умови, що ці кошти ефективно використовуються в діяльності банку та приносять дохід, тобто залучений капітал на умовах субординованого боргу має постійно відтворюватися банком у процесі його діяльності, генеруючи йому стабільний прибуток. Лише за таких умов зарахування субординованих зобов'язань до складу власного капіталу буде економічно виправданим і доцільним, приведе до реального збільшення власного капіталу та підвищення рівня його адекватності. Якщо ж банкові-боржнику не вдасться ефективно використати кошти, залучені на умовах субординованого боргу, то відсутнього ефекту щодо нарощення власного капіталу не буде, оскільки після закінчення строку використання таких коштів,

отримана сума має бути повернута кредитору.

Підводячи підсумок зазначимо, що залучення субординованих зобов'язань є досить популярним серед банківських установ (хоч і не для всіх доступним), що дозволяє банкам дотримуватись економічних нормативів стосовно розмірів та адекватності власного капіталу й поповнювати ресурсну базу.

Література:

1. Дамодаран А. Инвестиционная оценка: инструменты и методы оценки любых активов. Пер. с англ. М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. 1341 с.
2. Інструкція “Про порядок регулювання діяльності банків в Україні”, затв. постановою Правління НБУ № 368 від 28.08.2001р. (поточна редакція 1.02.2022р. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>
3. Дані наглядової статистики. Згруповані балансові залишки банків України. URL. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#2>

Булат Галина Володимирівна,
*кандидатка економічних наук,
доцентка кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ПОКУПЦІВ ТА ЗАМОВНИКІВ ПІДПРИЄМСТВА

В сучасних умовах господарювання, коли ризики неплатежів є досить високими, повернення коштів дебіторами є однією з основних проблем підприємства. Оскільки зростання обсягів заборгованості покупців і замовників призводить до погіршення стану ліквідності підприємства, а отже збільшує ризик банкрутства. За таких умов виникає потреба у формуванні оперативної та якісної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень. Таку інформацію можна одержати використовуючи елементи управлінського обліку в загальній системі керівництва підприємством.

Для поглиблення інформативності щодо розрахунків з покупцями і замовниками облікові реєстри бухгалтерського обліку доречно доповнити певними формами управлінської звітності.

Наприклад, для контролю за своєчасністю погашення заборгованості покупців та недопущення сумнівних та безнадійних боргів можна використати наступну форму управлінської звітності – «Відомість контролю за станом розрахунків покупців і замовників підприємства» [2].

Відомість контролю за станом розрахунків покупців і замовників підприємства

№ документа	Назва постачальника	За договором			Фактично			Відхилення	
		Сума заборгованості	Термін оплати	Сума оплати	Сума заборгованості	Термін оплати	Сума оплати	Термін оплати	Причини
ЦБ-2846	ТЗОВ «СГМ-ПАК»	569,10	03.12.21	569,10	569,10	03.12.21	569,10	-	
	...								

Використання даної відомості допоможе оперативно керівництву підприємства контролювати стан розрахунків з покупцями і замовниками, а отже своєчасно вживати необхідні заходи для дотримання кожним контрагентом зобов'язань щодо термінів оплати за відвантажені товари. А отже, це посилить фінансову дисципліну як з боку підприємства, так і покупців, оскільки за цими даними можна своєчасно вжити певні заходи: попередньо зателефонувати покупцю чи замовнику, чи пред'явити претензію у зв'язку з відхиленням від умов договору.

Залежно від періодичності поставок товарів і розрахунків за них та рівня використання інформаційних технологій на підприємстві, відомість можна складати за різні періоди: день, тиждень, декаду. Але слід відмітити, чим менший буде такий період, тим ціннішою і практично значимішою буде подана в ній інформація. Разом з цим, нагромадження інформації у відомості контролю за тривалий період взаємовідносин дає змогу отримати вичерпну характеристику покупців і замовників для прийняття рішень про можливість співпраці з ними у майбутньому, а також дозволить на основі достовірної інформації формувати реальні бюджети грошових потоків на підприємстві.

Важливим також в системі управління дебіторською заборгованістю покупців та замовників є проведення аналітичних розрахунків. Мета аналізу дебіторської заборгованості підприємства, насамперед, полягає в оцінюванні її величини, складу, структури, а також інших якісних характеристик, тенденцій їх динаміки з метою визначення їх впливу на фінансовий стан підприємства та підготовки інформаційного забезпечення для здійснення управління підприємством.

А отже, об'єктом аналізу заборгованості покупців і замовників є її кількісні та якісні характеристики, а предметом — чинники, які визначають дані кількісні та якісні характеристики заборгованості.

Враховуючі вище визначену мету необхідно уточнити і завдання, які мають визначати напрями аналізу що будуть проводитися управлінським персоналом на підприємстві (рис.1).

Рис.1. Завдання аналізу дебіторської заборгованості покупців і замовників підприємства [2]

Отже, ефективне управління дебіторською заборгованістю покупців і замовників підприємства реалізується на підставі якісного обліково-аналітичного забезпечення.

Література:

1. Альва Прайвесі. Дебіторська заборгованість: виникнення, врегулювання, стягнення, списання. URL: <https://alvaprivacy.ua/ua/publikatsiji/debitorska-zaborgovanist>.
2. Міщук Є. В., Сідорова І. І. Аналіз дебіторської та кредиторської заборгованості: проблемні аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 2. С. 54–57.

Корюгін Андрій Валерійович,
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Подальша глобалізація економіки та поглиблення євроінтеграції зумовлюють нові вимоги до розвитку економічних процесів в Україні. Оптимальною, на нашу думку, економічною моделлю для України може стати використання широкого інструментарію заходів державної підтримки з урахуванням дії ринкових законів. Основними функціями держави будуть залишатися законодавче забезпечення діяльності АПК; захист конкуренції як основного регулюючого ринкового механізму; раціональний розподіл доходів і ресурсів з метою зміни структури національного продукту; забезпечення стабілізації економічного зростання, встановлення контролю рівня інфляції та зайнятості населення. Тому необхідно впроваджувати перспективні напрями державної підтримки сільського господарства.

В умовах ринкового господарювання кожне підприємство сільськогосподарської галузі може підвищити свою конкурентоспроможність завдяки впровадженню інновацій та оновленню матеріально-технічної бази. Впровадження інновацій не повинно обмежуватися лише матеріально-технічним забезпеченням. Не меншу роль відіграють використання сортів, що забезпечують отримання високого врожаю, сільськогосподарських культур і продуктивних порід тварин, а також удосконалення управління як виробничими процесами так і персоналом та результатами його діяльності.

Держава повинна орієнтувати виробників та інших зацікавлених сторін на створення великих інтегрованих сільськогосподарських комплексів на інноваційній основі та їх раціонального використання. За умови розширення виробничих потужностей, модернізації обладнання, впровадження інновацій і залучення інвестицій можливість нарощування власної конкурентоспроможності може стати реальністю. Однак це виявляється можливим за умови створення великих агроформувань та їх підтримки з боку держави. Вирішення ключових проблем галузі сільського господарства залежить і від інших аспектів, що також мають регулюватися державою: кредитування та страхування. У зарубіжних країнах підтримка сільськогосподарських виробників здійснюється не тільки комерційними банками, але й іншими позабанківськими фінансовими установами (кредитними фондами, кредитними спілками тощо).

Низький сучасний рівень інфраструктурного забезпечення обумовлює міграцію працездатного населення у пошуку роботи до великих міст задля досягнення високого соціального статусу. Це також пояснюється низьким рівнем оплати праці та перспективами подальшого життя молоді на сільських територіях. Тому за рахунок формування інтеграційних формувань необхідно створювати нові робочі місця; підвищувати рівень оплати праці; удосконалювати інфраструктуру.

Проблемою залишається невизначеність державної політики щодо підтримки фермерських господарств та їх правового статусу. Спрощення процедури їх створення, без реєстрації як юридичної особи не сприяло перетворенню фермерських господарств на основних виробників сільськогосподарської продукції. Натомість широко поширювалися процеси оренди і суборенди особливо великих господарських структур. Фермерські господарства повинні стати протидією тенденції формування олігополістичного ринкового середовища в аграрному секторі. А це спричинить розрив сільськогосподарського виробництва з вирішенням проблем розвитку сільських населених пунктів, внаслідок чого ще більше зросте безробіття у селах. Тому необхідно здійснювати фінансову підтримку розвитку фермерських господарств, враховуючи довід

багатьох розвинутих країн. Необхідно оптимізувати кількість програм підтримки, коригувати обсяги підтримки за ними, інформувати та надавати допомогу фермерам у її отриманні. Перспективність розвитку фермерських господарств в Україні можна пояснити такими фактами.

По-перше, вагомими мотиваційними чинниками господарської поведінки власників. Фермерські господарства поєднують в одній особі власника майна, працівника та менеджера, чим досягається найвищий рівень стимулювання у досягненні належних результатів. Це підтверджується вищою рентабельністю сільськогосподарського виробництва у фермерських господарствах України, ніж у господарствах, створених за іншими організаційно-правовими формами.

По-друге, оперативна реакція фермерських господарств на кон'юнктуру ринку що дозволяє розглядати їх як індикаторів привабливості аграрного сектору та можливостей його провадження суб'єктами господарювання.

Ціновий диспаритет не сприяє розвитку підприємств, які орієнтуються на внутрішній ринок. За роки реформ застосовувались різні способи цінового регулювання, які включали індексацію закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію з урахуванням темпів інфляції, обмеження рівня рентабельності посередницьких організацій, затвердження мінімально можливого рівня закупівельної ціни, здійснення державних товарних та фінансових інтервенцій. Жоден із цих способів не забезпечував ні формування цін на сільськогосподарську продукцію на рівні, достатньому для належної окупності здійснених інвестицій, ні стабілізації цін. Через високу волатильність і невизначеність очікуваного рівня ціни та пов'язану з цим ризиковість господарської діяльності неможливо розробляти бізнес-плани та інвестиційні проекти, залучати банківські кредити. Свідченням цього є хронічне скорочення поголів'я корів в умовах державного дотування збільшення загального поголів'я великої рогатої худоби. Результативніший вплив на загальний рівень стабілізації цін порівняно з прямим державним втручанням у ціноутворення матимуть зусилля державних органів, спрямовані на формування саморегулятивних ринкових структур.

В Україні тривалий час здійснюється державна підтримка обслуговуючих кооперативів, які спеціалізуються на наданні технічних і технологічних послуг. Але нагальними є створення кооперативів щодо переробки і реалізації продукції. Доцільність багатофункціональних обслуговуючих кооперативів є передумовою виконання вимог СОТ та подальших міжнародних інтеграційних процесів України. В таких кооперативах можуть узгоджуватися питання ціни, вимог до сировини, вимог та умови виробництва конкурентоспроможної на зовнішньому ринку продукції. Акцент на переробку сировини переноситься ближче до виробника і він зацікавлений у забезпеченні належної якості та нарощування обсягів виробництва.

Забезпечення цільового характеру освоєння коштів фінансової підтримки держава може передбачати залишення на сільськогосподарських підприємствах придбаних за ці кошти засобів виробництва до завершення термінів реалізації проекту. Внаслідок цього буде формуватися система державно-приватного партнерства, що дасть змогу узгоджувати цілі державної підтримки з підприємницькими цілями суб'єктів господарювання. Це також дозволить кошти державної підтримки спрямовувати на реалізацію пріоритетних завдань розвитку сільського господарства.

Отже, перспективними напрямками державної підтримки мають бути формування й удосконалення організаційної побудови ринку, цільова підтримка розвитку фермерських господарств, створення багатофункціональних обслуговуючих кооперативів, формування системи державно-приватного партнерства в аграрному секторі.

Крушинська Алла Вікторівна,
*кандидатка економічних наук,
доцентка кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОЦІНКА ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ БЮДЖЕТНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

В сучасних умовах розвитку туристичних комплексів високої актуальності набувають інструменти, що базуються на використанні бюджетних ресурсів для активізації їх економічного розвитку. Разом з тим, масштаб застосування цієї групи інструментів досить часто звужується галузевими особливостями та бюджетними обмеженнями. Варто відмітити, що проблематика та специфіка різних видів інструментів бюджетного стимулювання висвітлена в цілому ряді наукових досліджень. І лише окремі з них вимагають необхідності у додатковому акцентуванні на стимулюючих можливостях.

З метою визначення ефективності бюджетного стимулювання було проведено анкетування осіб, які координують розвиток туризму у туристичних центрах VII кластеру [1], щодо ефективності застосування бюджетних стимулів розвитку інвестиційної привабливості туристичної галузі. Завданням опитування було оцінити теоретично-можливі інструменти бюджетного стимулювання розвитку туризму відповідно до їх застосування на практиці від 0 до 5 за аналогічними критеріями (табл.). Як бачимо за результатами анкетування, одним з найбільш дієвих інструментів бюджетного стимулювання є пряме фінансування цільових програм та проектів з розвитку певних галузей і напрямів діяльності. Як справедливо зазначає А. Я. Кузнєцова пряме, чи інакше адресне, фінансування доцільне тоді, коли стоїть питання збереження наявної, сучасної, і дорогої матеріально-технічної бази, а також висококваліфікованих науково-дослідницьких колективів [2, с. 77]. Що ж стосується непрямого фінансування як засобу стимулювання певних напрямків або видів діяльності, то воно полягає у створенні вигідних умов для інвестування коштів.

Як можемо спостерігати з даних табл., думка опитуваних експертів співпадає і з думкою В. Д. Лагутіна, який наголошує на доцільності «цільового фінансування вигідних інвестицій у приватний сектор національної економіки на основі спільних державно-приватних проектів [3, с. 148–149]. Саме ідея спільного державно-приватного фінансування пріоритетних напрямків діяльності, на нашу думку, є ключовою для вирішення низки соціально-економічних проблем, які неможливо вирішити лише зусиллями держави, особливо щодо об'єктів, які на сучасному етапі не можуть бути передані повністю у приватну власність. Більше того, для здійснення таких проектів потенційно привабливим є варіант їх емісійного фінансування, тобто за рахунок випуску державних облігацій, кошти від продажу яких матимуть цільове призначення.

Позитивним прикладом бюджетних інвестиційних програм, що здійснювались на вище зазначених засадах є успіхи Індії та Китаю, які забезпечили при цьому і ефективний контроль над грошовою емісією. Під таким кутом огляду, проблема бюджетного стимулювання в умовах дефіцитності державного бюджету набуває нових шляхів розв'язання. В цьому контексті можна стверджувати і про емісійне фінансування державних програм, але зауважимо, що має бути дотримане «золоте правило» державних фінансів, під яким розуміється принцип «позичати, щоб інвестувати» [4,с. 67].

Світова практика доводить ефективність застосування бюджетних стимулів для підвищення інвестиційної привабливості туристичного комплексу, де вони знаходять своє відображення у стимулюючих інструментах, модифікованих до специфіки туристичної індустрії. Прикладом може бути бюджетне фінансування заходів із інформаційного забезпечення просування туристичного потенціалу країни. Так, у Туреччині урядові субсидії на маркетинг туристичних фірм покривають 50% від загальної суми капіталовкладень; у Бразилії надаються субсидії для реалізації особливо важливих проєктів.

Таблиця

Оцінка застосування інструментарію бюджетного стимулювання інвестиційної привабливості туристичного комплексу*

Інструменти бюджетного стимулювання	Оцініть застосування (0-5 балів)						Середній бал	Які б стимули застосували Ви (+/-)						Всього
	Біла Церква	Кам'янець-Подільський	Луцьк	Мукачеве	Умань	Ужгород		Біла Церква	Кам'янець-Подільський	Луцьк	Мукачеве	Умань	Ужгород	
Кошторисне фінансування							3,7							
Бюджетні асигнування на безповоротній основі							2,7							
Бюджетне інвестування							2,3							
Бюджетний (державний) кредит							1,2							
Міжбюджетні трансфери							2,5							
Субсидії, субвенції та дотації, які надаються підприємствам, організаціям, населенню							0,3							
Витрати на створення і діяльність ринкової інфраструктури							2,5							
Утримання апарату управління							3,0							
Витрати на науку та наукові дослідження							0,8							
Державні замовлення та закупівлі							0,8							
Гарантування кредитів							1,0							
Наявність діючої програми розвитку туризму							1,0							
Концесія туристичних об'єктів							0,7							

*Анкетування проведено автором з використанням наступних бальних оцінок: 0 – використання не можливе через відсутність законодавчих норм; 1 – інструмент теоретично може бути застосований, але не використовувався; 2 – присутні лише поодинокі елементи використання інструменту; 3 – інструмент використовується, але фрагментарно та несистематично; 4 – інструмент використовується, але не достатньо ефективно; 5 –інструмент дієвий та використовується.

Слушним є твердження, що до державних програм, в тому числі у сфері туризму, необхідно застосовувати конкурентні принципи розподілу бюджетних асигнувань, що означає виділення бюджетних коштів на їхню реалізацію залежно від формалізованої оцінки їхньої обґрунтованості, результативності, а також відповідності пріоритетам державної політики [55, с. 141–142]. Більше того, вважаємо що ці ж конкурентні принципи мають лежати в основі застосування таких інструментів бюджетного стимулювання як бюджетний кредит, державні замовлення та закупівлі, гарантування кредитів, бюджетні інвестиції тощо. Останній інструмент характеризується досить потужним стимулюючим впливом, але разом з тим необхідно відзначити, що якщо здійснення капіталовкладень відбувається не в державний, а в приватний сектор економіки, то це передбачає державну частку у статутному капіталі або іншому майні підприємства, це, в свою чергу, не завжди відповідає інтересам підприємства.

На противагу бюджетному інвестуванню високою зацікавленістю серед приватного бізнесу характеризується державні пільгові кредити. Як напрямок стимулювання інвестиційної привабливості туристичного комплексу надання пільгових довгострокових кредитів, в тому числі і з державного бюджету неодноразово практикувалося у туристично-орієнтованих країнах. Наприклад, у Єгипті такі кредити можуть мати 17–20 років відстрочки, або надаватися під 2,5–4% річних; у Туреччині вони є безвідсотковими для будівництва готелів терміном на 46 років та для інших видів діяльності складають лише 4% річних [6, с. 137]. Разом з тим цей інструмент стимулювання супроводжується суттєвою ризиковістю зі сторони держави. Більш безпечним методом державної підтримки є пільгове кредитування комерційними банками, з відшкодуванням державою банкам різниці між звичайною та пільговою ставками банківського відсотка.

Не менш важливе значення має інфраструктурне облаштування територій, з великим туристичним потенціалом, що безпосередньо взаємопов'язане з їх інвестиційною привабливістю. Багато в чому це питання стосується вирішення земельних відносин при прийнятті рішення потенційним інвестором щодо реконструкції, а тим більше будівництва, наприклад готельного комплексу. Позитивний досвід запровадження такої практики в туризмі можна спостерігати у Тунісі (пільги та звільнення від сплати орендної плати за землю) та Туреччині (дозволена купівля землі іноземними громадянами). Проте в Україні із вище перерахованих бюджетних стимулів в контексті розвитку інвестиційної привабливості власне туризму використовуються переважно кошторисне фінансування, утримання апарату управління та бюджетні асигнування, як видно з проведеного опитування.

Отже, туристична галузь не характеризується широким колом інструментів бюджетного стимулювання. Разом з тим, фахівці у сфері туристичної діяльності вбачають пріоритетність бюджетних стимулів при залученні інвестицій в туристичну сферу. Зокрема, за результатами дослідження визначено, що найбільш дієвими є такі інструменти бюджетного стимулювання, як бюджетне інвестування, витрати на створення і діяльність ринкової інфраструктури, утримання апарату управління й державні замовлення та закупівлі. В процесі наукового дослідження також виявлено значний інтерес до запропонованого додаткового варіанту «концесія туристичних об'єктів», що є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Література:

1. Крушинська А. В. Особливості стимулювання інвестиційної привабливості туристичних комплексів на основі їх кластеризації. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2014. № 12. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3686>.
2. Кузнецова А. Я. Фінансові механізми стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності. Л. : ЛБІ НБУ, 2004. 280 с.
3. Лагутін В. Д. Бюджетна та монетарна політика : координація в трансформаційній

економіці. К. : КНТЕУ, 2007. 248 с.

4. Алехин Б. И. «Золотое правило» государственных финансов. *Финансы*. 2006. № 2. С. 67–69.

5. Павлюк К. В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України : монографія. К. : НДФІ, 2006. 584 с.

6. Довбенко О. Спеціальні економічні зони туристсько-рекреаційного типу: порівняльна характеристика. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2007. Вип. 2. С. 135–142.

Кудельський Віталій Едуардович,
*кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту,
фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД УПРАВЛІННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ЗАКЛАДУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Трансформація закладів охорони здоров'я в некомерційні підприємства актуалізує необхідність перегляду фінансово-економічної політики. Це потрібно щоб знизити невиробничі витрати та підвищити фінансову стійкість і ефективність прийнятих рішень. Однією з головних проблем в умовах обмеженого фінансування підприємства виступає забезпечення матеріальними ресурсами. Щоб визначити основні напрями удосконалення управління матеріально-технічним забезпеченням закладів охорони здоров'я слід віднести:

- удосконалити організаційну структуру управління матеріально-технічним забезпеченням;
- організувати систему із збору та аналізу заявок;
- аналізувати потреби товарів, робіт і послуг;
- досліджувати ринок товарів, робіт і послуг;
- організувати навчання відповідальних осіб основам роботи з проведення публічних закупівель.

Комплексному вирішенню поставлених завдань буде сприяти впровадження у діяльність закладу охорони здоров'я управлінського інструменту – логістичного контролінгу.

Необхідність стандартної регламентації бізнес-процесів матеріально-технічного забезпечення і наявність різноманітних рішень за окремими операціями обумовлені такими причинами:

- великим переліком медичних ресурсів;
- великим обсягом фінансових коштів для ресурсозабезпечення;
- необхідністю постійного контролю;
- негативними наслідками неефективного виконання функцій ресурсозабезпечення на процес спільної діяльності.

Детальний аналіз бізнес-процесів матеріально-технічного забезпечення закладу охорони здоров'я свідчить про необхідність диференційованого підходу до управління кожним із таких процесів із застосуванням сучасного інструментарію контролінгу (рис.).

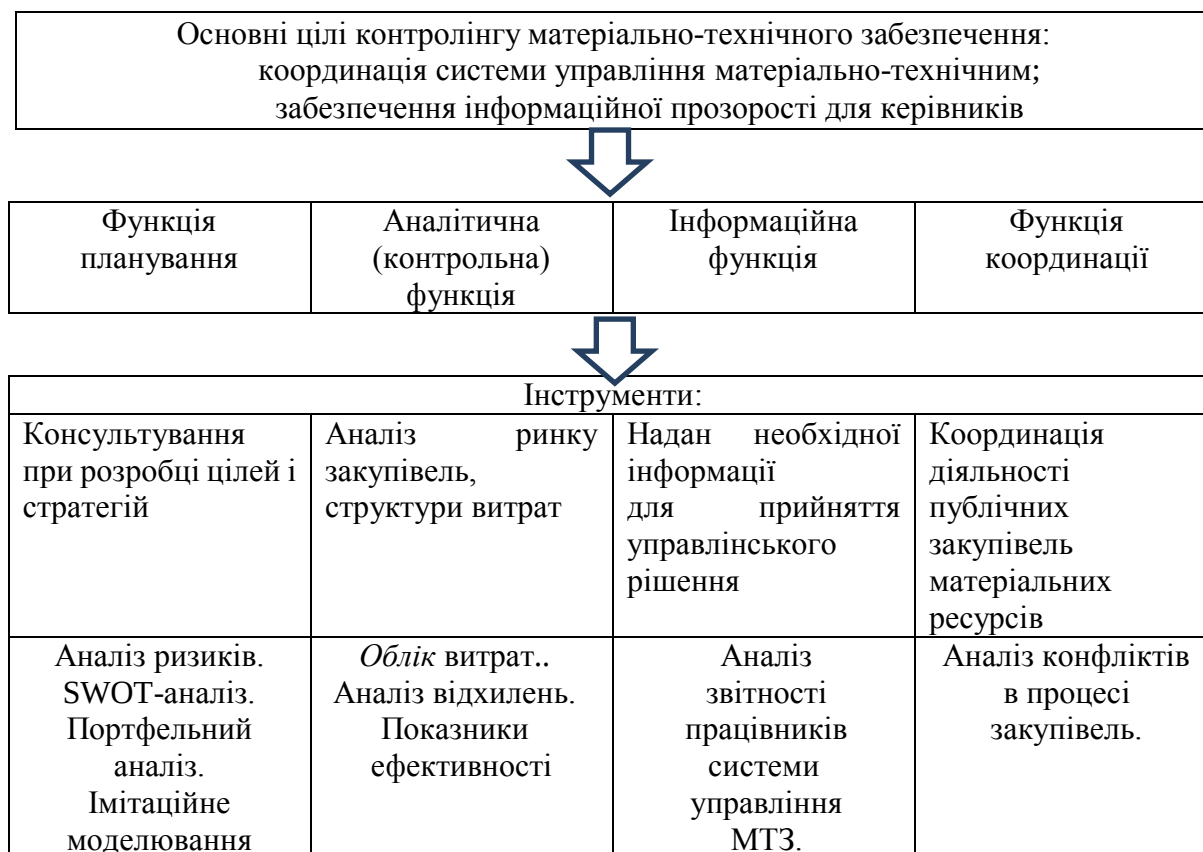

Рис. 1. Функції та інструменти контролінгу матеріально-технічно забезпечення закладу охорони здоров'я

Примітка. Складено автором.

Базовою умовою впровадження контролінгу в закладах охорони здоров'я постає регламентація та підтримку регламентних процедур для формування повного циклу управління бізнес-процесами організації починаючи від прогнозування та планування і до аналізу причин відхилення між плановим показниками по всій послідовності операцій діяльності і формування керуючих впливів в передбаченому руслі. Організація контролінгу дозволить розглянути його в динаміці та використати регламентування процедур управління. Контролінг орієнтується на послідовність і параметри управлінських дій та описують статистику процесу. Розуміння контролінгу в процесі управління дає можливість сформулювати діапазон достатності та масив організаційно-розпорядчої документації.

Кожен з етапів матеріально-технічного забезпечення вимагає розподілу основних бізнес-процесів та впорядкування організаційних взаємозв'язків і вирішення поставлених завдань. Найбільш часто зустрічається наступний набір внутрішніх регламентів у сфері матеріально-технічного забезпечення:

- положення про здійснення закупівель;
- накази та розпорядження про здійснення закупівель;
- накази та розпорядження про створення тендерного комітету з визначення постачальника, підрядника та виконавця;
- порядок тендерного комітету з визначення постачальника, підрядника чи виконавця;
- використання комплектів типових контрактів закупівельної документації.

Отже, організація управління матеріально-технічним забезпеченням в закладах охорони здоров'я дуже тривалим та трудомісткий процес, що вимагає глибокого методичного опрацювання від етапу діагностики до регламентації основних бізнес-процесів та подальшої інтеграції логістичного контролінгу в загальну систему

управління закладу. Регламентація повинна забезпечувати прийняття управлінських рішень в рамках розвитку закладу охорони здоров'я.

Література:

1. Опікунів В. А., Мартиросян Т. С. Дослідження існуючої системи матеріально-технічного забезпечення. *Економіка: проблеми рішення і перспективи*. 2016. С. 97–102. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-suschestvuyu-schey-sistemy-materialno-tehnicheskogo-obespecheniya-v-stroitelstve>.
2. Судакова О. І., Медведовська Т. П., Бондарчук С. Б. Матеріальні ресурси в системі управління економічною безпекою підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 20. URL: <http://global-national.in.ua/issue-20-2017>.
3. Суханова А. В. Організація та робота служби контролінгу на підприємстві. Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Полтава, 20 травня 2019 р.). Полтава : ГО «Європейська наукова платформа» 2019. Т. 6. С. 108–109.

Піхняк Тетяна Андріївна,
кандидатка економічних наук, доцентка
кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЙОГО УПРАВЛІННЯ

Ефективність функціонування кожного взятого підприємства значною мірою залежить від рівня розвитку та вдосконалення саме системи управління власним капіталом.

Власний капітал є важливим показником фінансової стабільності підприємства, що формується за рахунок власних внутрішніх джерел та відображається в одній із форм фінансової звітності «Звіт про власний капітал» (ф.4) та регулюється НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [1].

Формування власного капіталу та фінансово-господарські операції, що впливають на його розмір, становлять не тільки сутність фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, а й його конкурентоспроможність та подальший розвиток. Таким чином, власний капітал відіграє значну роль як на початковому етапі розвитку підприємства, так і в процесі розширення його діяльності.

Керівники підприємства, власники, банківські установи, та інші особи, повинні швидко реагувати на будь-які зміни у структурі, розмірі власного капіталу, які спричиненні впливом господарських операцій, а також миттєво проводити ґрунтовний їх аналіз з метою прийняття відповідних управлінських рішень.

Управління капіталом – це система принципів і методів розробки і реалізації управлінських рішень, пов'язаних з оптимальним його формуванням з різноманітних джерел, а також забезпеченням ефективного його використання у різних видах господарської діяльності підприємства [2].

Зазвичай, кожне підприємство, ставить до виконання ряд завдань, направлених на формування капіталу, оптимізацію його розподілу, мінімізацію ризиків, які безпосередньо пов'язані із його використанням, забезпечення постійної рівноваги у розвитку [3]. Задля цього, у процесі управління власним капіталом використовуються підприємствами специфічні та індивідуальні стратегії, розроблені тактики. Так, у ТОВ «Будматеріал» застосовується збалансована стратегія управління капіталом, де очікується отримання дохідності, що порівнюється з середньоринковою за найліквіднішими акціями, але з меншим ризиком (табл.).

Таблиця

Структура власного капіталу ТОВ «Будматеріал» за 2018–2020 роки

Показники	2018 тис. грн.	2019 тис. грн.	2020 тис. грн.	Абсолютне відхилення (+,-)		Відносне відхилення, %	
				2019 до 2018	2020 до 2019	2019 до 2018	2020 до 2019
1.Зареєстрований (пайовий) капітал	12 000	17 000	25000	+5000	+8000	42	+47
2.Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	12 622	8 353	13633	-4269	+5280	-34	+63
3.Неоплачений капітал	(7000)	(10090)	(2696)	+3090	-7394	44	-73

Примітка. Побудова автором за даними ф.4 Звіт про власний капітал

З аналізу даних таблиці спостерігаємо тенденцію до змін усіх трьох видів капіталу з кожним роком. Позитивним моментом є збільшення зареєстрованого (пайового) капіталу та нерозподіленого прибутку, що свідчить про здійснення підприємством задовільної господарської та фінансової діяльності. Однак, керівництву підприємства

варто звернути увагу на відсутність резервного капіталу та розглянути можливість його створення, що убезпечить можливі подальші ризики саме для зростання власного капіталу.

Управління капіталом суб'єктів господарювання тісно пов'язане із прийняттям управлінських рішень, оскільки його величина та динаміка є важливими критеріями для встановлення їх оптимальності (рис.).

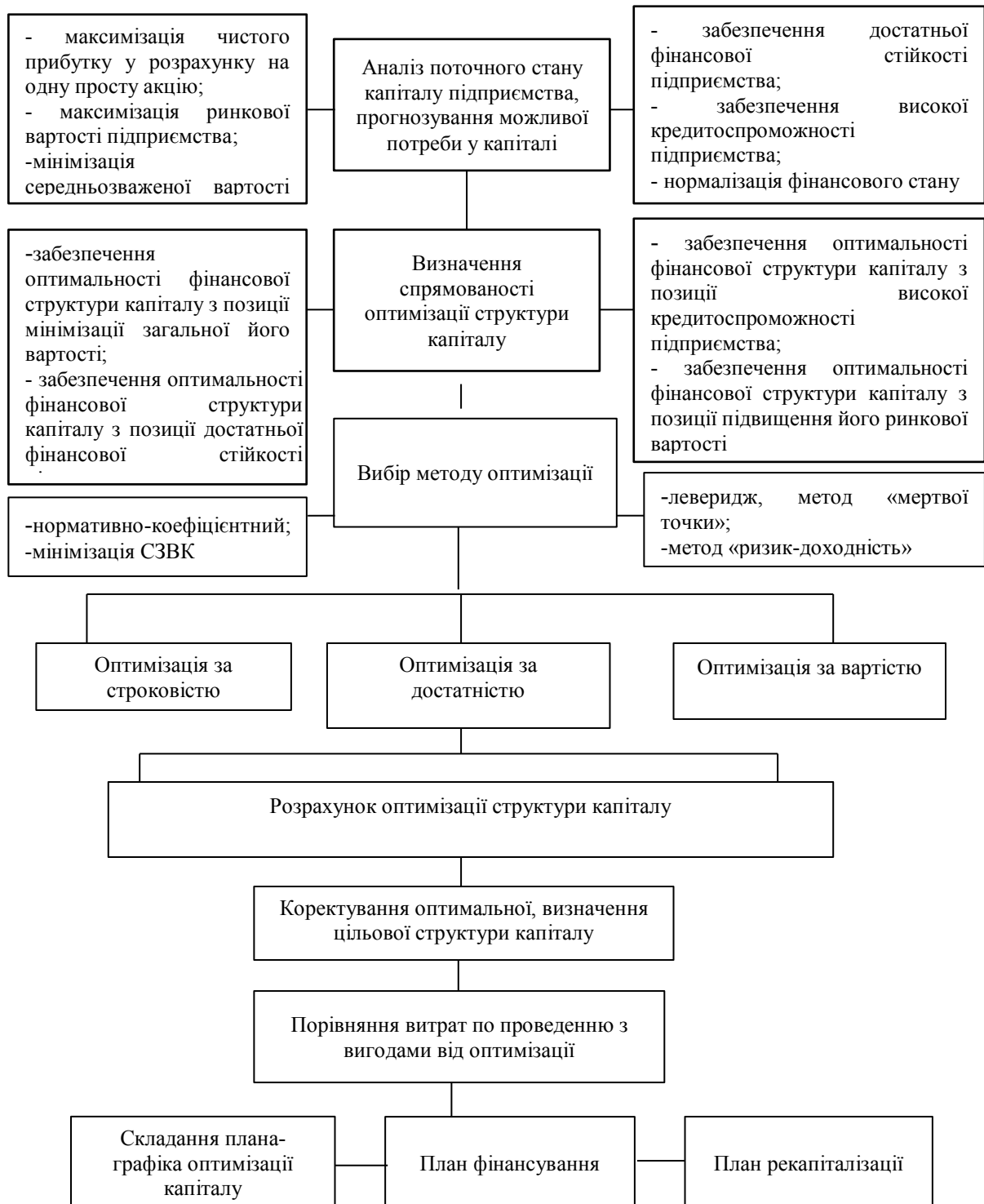

Рис. 1. Схема оптимізації структури капіталу [4]

Як бачимо із вищеподаного рис.1 методику оптимізації структури капіталу доцільно відображати у два етапи: проведення фінансового аналізу структури капіталу та визначення інтегрованих шляхів оптимізації структури капіталу.

Слід зазначити, що управління формуванням, використанням та збереженням власного капіталу є основним завданням на кожному підприємстві, тому, кінцевим результатом повинна бути розроблена підприємством на основі власного досвіду система показників стану і використання капіталу, зокрема, співвідношення власного, позиченого і залученого капіталу, норматив власного оборотного капіталу, плече фінансового важеля (фінансовий леверидж), а також використання різних економічних оптимізаційних моделей.

Література:

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>.
2. Бланк І.А. Управління формування капіталу. І.А. Бланк. Київ: Знання, 2012. 318 с.
3. Ламанов С. В. Система завдань управління капіталом підприємства. Управління розвитком. 2011. № 1(98). С. 155–158.
4. Шпак Н., Рудницька О. Система управління капіталом підприємства. Науковий вісник НЛТУ України. 2010. Вип. 20.10. С. 257–261.

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Щепанський Едуард Валерійович,
*доктор наук з державного управління, доцент,
завідувач кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

МЕХАНІЗМ АНТИКРИЗОВОГО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020 [1], неефективність системи забезпечення національної безпеки визнано однією з найбільших загроз національній безпеці України. Причинами цього стали, зокрема неформованість сектору безпеки і оборони як цілісного функціонального об'єднання, керованого з єдиного центру; недостатність ресурсного забезпечення, неефективне використання ресурсів у секторі безпеки і оборони тощо.

Вжиття відповідних комплексних змін у системі забезпечення національної безпеки передбачене також у законопроекті «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року» [2]. Зокрема, одними з найважливіших заходів держави щодо реформування системи забезпечення національної безпеки визначені: оновлення доктринальних та концептуальних підходів до забезпечення національної безпеки, функціональна оптимізація, створення ефективної державної системи антикризового регулювання.

У дослідженнях сучасного стану державного управління мало уваги приділяється антикризовим технологіям державного управління. Отже, актуальним завданням сучасної управлінської науки є розробка теоретико-методичних та практичних рекомендацій щодо попередження та мінімізації наслідків кризових явищ, удосконалення механізмів державного антикризового управління в різних сферах суспільної діяльності. Особливої уваги ці завдання набувають стосовно сфери національної безпеки.

Вивчення теоретичних засад антикризового управління свідчить, що формування ефективних стратегій антикризового управління дає змогу: аналізувати та виявляти потенційні релевантні зміни як зовнішнього, так і внутрішнього середовища; змінювати ділове спрямування форми з пасивного реагування на вплив факторів на активні дії; формувати довгостроково орієнтовані цілі, визначати переваги, оцінювати можливості для зосередження уваги на найперспективніших напрямках розвитку [3, с. 23].

Нами запропоновано під механізмом антикризового державного регулювання в сфері національної безпеки розуміти систему послідовних етапів, структурних елементів, які є взаємопов'язаними і взаємодіють один з одним, визначають порядок, особливості, методи й інструменти цілеспрямованого управлінського впливу органів державної влади та місцевого самоврядування на процеси, які виникають в сфері національної безпеки на державному і регіональному рівнях з метою перешкоджання виникненню кризових явищ, їх послаблення або подолання.

Необхідність формування механізму антикризового державного регулювання в сфері національної безпеки обумовлена також комплексним характером сучасних загроз і докорінними змінами безпекового середовища. Безліч нових проблем, з якими стикаються особа, суспільство і держава, вимагають прийняття спільних узгоджених рішень на основі постійної оперативної взаємодії і чіткої координації зусиль. Вирішення цієї проблеми дозволить забезпечити:

– своєчасне і адекватне реагування на реальні та потенційні загрози національній

безпеці;

- узгодження програм реформування та розвитку органів сектору безпеки і оборони та оборонної промисловості за єдиним задумом;

- максимально ефективне використання спроможностей і ресурсів суб'єктів сектору безпеки і оборони щодо захисту національних цінностей і реалізації національних інтересів;

- ефективну координацію дій органів і сил сектору безпеки і оборони та функціонування єдиної системи ситуаційних центрів;

- раціональний розподіл фінансових і матеріально-технічних ресурсів, необхідних для ефективного функціонування органів сектору безпеки і оборони та оборонної промисловості.

Формування системи прогнозування та планування у сфері національної безпеки потребує вдосконалення нормативно-правової бази і організаційного забезпечення як на загальнодержавному, так і на відомчому рівнях.

Реалізація механізму антикризового державного регулювання передбачає здійснення декількох етапів.

Перший етап передбачає визначення мети, яка надає антикризовому державному регулюванню цілеспрямованості та визначає бажаний та можливий стан сфери національної безпеки, що має бути досягнутий, а також завдань регулювання, що визначають комплекс дій та передбачають необхідність переведення об'єкту регулювання в якісно або кількісно інший стан, спрямовують його розвиток у певному напрямі через управлінський вплив.

Другий етап – це діагностика стану сфери національної безпеки країни. На основі цих досліджень повинна бути розроблена концепція і стратегії розвитку сфери національної безпеки України.

Третій етап визначає оцінку потенціалу регіонів України. Для здійснення ефективного державного антикризового управління вагоме значення має об'єктивна, повна, комплексна та релевантна інформація про соціально-економічний стан на державному та регіональному рівнях, про ступінь реалізації пріоритетних національних інтересів у економічній, соціальній сферах, визначених на законодавчому рівні. Це передбачає здійснення аналізу соціально-економічної ситуації, виявлення тенденцій соціо-еколого-економічного розвитку регіонів.

Четвертий етап направлений на оцінку нормативно-правового забезпечення механізму антикризового державного регулювання в сфері національної безпеки.

П'ятий етап – це пошук джерел фінансування. В умовах кризи повинен бути розроблений дієвий алгоритм визначення обсягів необхідного фінансування сектору національної безпеки та узгодження процесу планування його розвитку з процесом бюджетного планування.

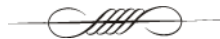
На шостому етапі здійснюється формування системи управління ризиками. Цей етап передбачає визначення основних принципів управління ризиками у механізмі державного антикризового управління та чинників, що впливають на успішність управління ризиками, аналізі методів управління ризиками.

Сьомий етап передбачає моніторинг стану антикризового державного регулювання в сфері національної безпеки. Заключним етапом управління є контроль, який має забезпечувати порівняння фактичного стану із бажаним, своєчасне виявлення відхилень та їх причин; встановлення недоліків, помилок управлінської діяльності; спостереження та реагування на зміни тощо. Одночасно контроль повинен набувати форми зворотного зв'язку, на засадах якого можливо здійснювати координацію управління. Необхідність поточного спостереження, контролю, оцінювання та аналізу тенденцій обумовлює потребу створення й запровадження постійного моніторингу за результатами процесу антикризового державного управління в сфері національної безпеки.

Таким чином, в сучасних умовах реформування системи державного управління основний орієнтир має бути спрямований не лише на подолання криз та впровадження механізмів антикризового управління, але й на попередження криз, що дозволить своєчасно визначити шляхи їх вирішення. Це висуває певні вимоги до процесу прийняття та реалізації державно-управлінських рішень, які спрямовані на розробку системи комплексного антикризового алгоритму, основним призначенням якого є не лише уникнення криз, але й наявність інструментів контролювання кризових явищ в сфері національної безпеки.

Література:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020>.
2. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року : проект Закону України від 28.02.2019 № 9015 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XH6YF00A?an>.
3. Максимова Т., Жданова О., Івченко Є. Особливості формування маркетингової стратегії та маркетингової політики на українських промислових підприємствах в умовах кризи. *Маркетинг в Україні*. 2009. № 6. С. 22–26.

Шевчук Інна Володимирівна,
*докторка наук з державного управління, доцентка,
завідувачка науково-дослідної частини, професорка кафедри публічного управління
та адміністрування Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ВПЛИВ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ТРЕНДІВ НА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ ДЕРЖАВИ

Активізація глобалізація процесів актуалізує питання енергетичних процесів у зовнішній політиці, які, в свою чергу, визначають політичну та економічну стабільність у світі. Перерозподіл енергетичних ресурсів та ринків збуту вимагає від країн не тільки поглиблення інтеграційних процесів, а й змінює формат співпраці у зв'язку із зміною зовнішньополітичних інтересів провідних країн на міжнародній арені.

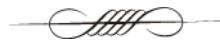
На міжнародному енергетичному ринку ключову роль відіграють держави, на території яких географічно розташовані запаси нафти і газу та для яких енергоносії є основним джерелом державного прибутку, а видобуток енергетичних ресурсів визначає специфіку геополітичного та гео економічного співробітництва між державами. Володіння, транспортування та вплив на структуру енергетичних ринків є фактором політичної сили, передумовою політико-економічних союзів та міжнародних конфліктів.

Варто зауважити, що енергетична галузь у міжнародній політиці не займала ключової ролі до моменту індустріального розвитку держав у XX ст., після чого енергетичний фактор сприяв зміні балансу сил у геополітичній сфері. Країни ОПЕК, у експортно-імпортних операціях яких домінують енергетичні ресурси, мають значний вплив на формування геополітичних, гео економічних та гео енергетичних інтересів як на міжнародному, так і на національних ринках.

Зміна сценарію поведінки держав-експортерів та держав-споживачів енергетичних ресурсів породжує виклики в означеній сфері та впливає на геополітичні інтереси окремої держави. Поява нетрадиційних та альтернативних джерел енергії

(сонячні батареї, вітрові та гідроелектростанції) помітно розширили ресурсну базу енергетичної галузі в частині взаємозаміни ресурсів. Для держав-споживачів енергетичних ресурсів такі зміни сприяли підвищенню ефективності господарської діяльності у зв'язку із зменшенням енергетичних витрат. Крім того, активне використання нетрадиційних та альтернативних джерел енергії знизить рівень залежності від імпорту енергоносіїв та вплив на формування внутрішньої й зовнішньої політики держави, визначення пріоритетних національних інтересів.

Геополітичне становище України визначає пріоритети та стратегічний інтеграційний вектор держави. У Центрально-азійському регіоні Україна посідає чільне місце, що дає змогу забезпечити реалізацію національних інтересів, економічних та енергетичних зокрема, шляхом моніторингу геополітичної ситуації в регіоні та процеси безпечового та економічного характеру із врахуванням посилення позицій США, китайської народної республіки та Російської Федерації. Стосовно співпраці України з ЄС, особливої уваги потребує питання перспектив постачання енергоносіїв через транзитні транспортні коридори магістральними маршрутами. Розташування України на перетині інтересів та сфер впливу Сходу і Заходу, потребує досягнення політичного консенсусу виходячи із геополітичних пріоритетів та національних інтересів держави; пошуку спільних точок дотику між Україною, Центрально-азійським регіоном та ЄС шляхом досягнення компромісів в конкретному регіоні.

Ваганова Людмила Василівна,
*кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ ТА СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ МЕДИЧНОЇ СФЕРИ НА ПРИНЦИПАХ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Зацікавленість до державно-приватного партнерства (далі – ДПП) пов'язана із зміною підходів до ринкового механізму, методів державного регулювання та потребу у реалізації довгострокових інвестиційних проєктів у соціальній сфері, які потребують значних капіталовкладень. Цей механізм фінансування сприяє розширенню простору для вільного руху капіталу, полегшенню входження приватних інвесторів у важкодоступні для приватного сектору сфер [1]. Про перспективність використання ДПП у сфері охорони здоров'я свідчить той факт, що в розвинених країнах приблизно 2/3 проєктів у цій сфері реалізуються на умовах ДПП. Основними напрямками інвестицій стають: будівництво медичних об'єктів, впровадження ІТ-технологій, розробка і виробництво нових видів медичного обладнання. Мета ДПП в сфері охорони здоров'я полягає в підвищенні якості медичних послуг, імплементації високої ефективності бюджетного фінансування та функціонування, завдяки залученню практики приватних партнерів тощо.

У межах діяльності органів охорони здоров'я така взаємодія сторін дає можливість задіювати механізми, що впливають на покращення показника здоров'я та змогу дбати про збереження соціальної урівноваженості суспільства, покращення рівня медичної допомоги, наближення його до рівня міжнародної якості, також з'являється перспектива оптимізації державних витрат і зведення до мінімуму структурних диспропорцій – усе це виступає для галузі охорони здоров'я потужним засобом реформування.

Проаналізуємо діяльність КП «Хмельницька міська лікарня» на відповідність стратегічних цілей розвитку лікарні на 2021–2025 роки щодо принципів державно-приватного партнерства. При розробці стратегії лікарні на 2021–2025 роки було виділено чотири ключові стратегічні напрями, які є базовими при формуванні стратегічних цілей: 1) якість наданих медичних послуг; 2) комфорт та безпека пацієнтів; 3) інноваційний розвиток; 4) фінансова ефективність. У даній роботі проаналізуємо перші дві із намічених цілей. Отже, перша стратегічна ціль – Посилення, забезпечення розвитку кадрового потенціалу, його ефективне використання.

Операційна ціль 1.1. Підвищення рівня кваліфікації лікарського та середнього медичного персоналу. Завдання 1.1.1. Затвердити план навчання (підвищення кваліфікації) для всіх категорій персоналу згідно з актуальними потребами закладу, стратегічними цілями і завданнями; Завдання 1.1.2. Забезпечити регулярну участь у науково-практичних конференціях, симпозіумах, робочих семінарах, інших заходах, які спрямовані на підвищення кваліфікації; Завдання 1.1.3. Приймати участь в обміні досвідом з питань управління медичних та супутніх послуг; Завдання 1.1.4. Проводити тренінги медичного персоналу на робочому місці.

Операційна ціль 1.2. Створення мотиваційної системи для персоналу. Завдання 1.2.1. Здійснити оптимізацію, яка ґрунтується на реальній потребі, штатний розпис з диференційованим підходом, за визначеними критеріями до оплати праці медичних працівників, що стане критерієм професійної конкуренції; Завдання 1.2.2. Перехід на нову систему оплати праці. Розробити та впровадити систему мотивації та індикаторів оцінки якості; Завдання 1.2.3. Здійснювати заходи щодо добору та розподілу персоналу, вивчення відповідності їхніх ділових та моральних якостей в роботі за професією, посадою; Завдання 1.2.4. Наймати на підставі цивільно-правового договору на визначений термін окремих фахівців, які б задовольнили потребу підприємства у кадрових ресурсах необхідної спеціалізації, практичного досвіду та рівня підготовки.

Стратегічна ціль 2 – Доступ до якісних медичних послуг. Операційна ціль 2.1. Застосування ефективних медичних технологій діагностичного та лікувального процесів, які базуються на даних із доведеною ефективністю. Завдання 2.1.1. Впроваджувати сучасні міжнародні клінічні протоколи діагностики та лікування; Завдання 2.1.2. Залучення науковців Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова до консультативної роботи та лікувального процесу; Завдання 2.1.3. Забезпечити структурні підрозділи підприємства медичним обладнанням, необхідним для використання нових сучасних медичних технологій; Завдання 2.1.4. Проводити щорічний незалежний аудит на відповідність вимогам національного стандарту системи управління якістю, яка впроваджена у закладі. Забезпечити перехід всіх структурних підрозділів на міжнародні стандарти якості (Стандарти ISO 9001).

Операційна ціль 2.2. Розширення та покращення медичних послуг. Завдання 2.2.2. Забезпечити умови для впровадження сучасних технологій (розширити перелік медичних послуг, що надаються на безоплатній основі; розвивати малоінвазивні лікувальні методики, активно впроваджувати операції «одного дня»).

Операційна ціль 2.3. Реалізація заходів щодо забезпечення доступності застосування й раціонального використання якісних препаратів, вакцин та витратних матеріалів. Завдання 2.3.1. Своєчасно проводити тендерні процедури закупівлі та оперативно придбавати в межах наявного фінансування.

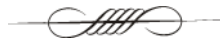
Операційна ціль 2.4. Зміцнення інфраструктури закладу. Завдання 2.4.1. Перепрофілювати та оптимізувати ліжковий фонд з урахуванням простою ліжка за профілями. Проводити зміну структури ліжкового фонду відповідно до результатів аналізу попиту на різні медичні напрями. Операційна ціль 2.5. Впровадження сучасних інформаційних технологій в роботу. Завдання 2.5.1. Залучення науковців Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова до консультативної роботи та

лікувального процесу. Завдання 2.5.2. Забезпечення всіх структурних підрозділів комп'ютерною технікою в повному обсязі. Завдання 2.5.3. Перехід на електронний документообіг: 1) впровадити електронну карту пацієнта на рівні амбулаторно-поліклінічних підрозділів та електронну систему госпіталізації. Такий підхід вирішить проблему прозорості системи направлень, моніторингу «шлях пацієнта» від моменту заходу в заклад до його виписування; 2) придбати інформаційну систему ЛІС, яка розшифровує результати лабораторних досліджень з автоматичних аналізаторів та надсилає лікарю та пацієнту. Це дасть змогу підвищити якість надання лабораторних послуг, призведе до більш ефективного використання часу персоналу, оптимізує видатки на придбання паперових носіїв (медичних бланків).

За результатами діяльності лікарні за підсумками роботи за 9 місяців 2021 року проведено аналіз виконання стратегічного плану розвитку: 1) Посилення, забезпечення розвитку кадрового потенціалу, його ефективне використання. Всього заплановано 3 заходи, з яких 2 заходи виконано (67 %), 1 – частково виконано (33 %); 2) Доступ до якісних медичних послуг. Всього заплановано 7 заходів, з яких 3 заходи виконано (44 %), 2 – частково виконано (28 %), 2 – не виконано (28 %).

Література:

1. Лемішко Б. Б., Федорів Р. М., Грицко Р. Ю. Державне управління безперервним професійним розвитком. Ефективність державного управління: зб. наук. праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. 2012. Вип. 30. С. 184–189.

Гаман Тетяна Василівна,

кандидатка наук з державного управління, доцентка,

доцентка кафедри публічного управління та адміністрування

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Як запобігти паніці й страху, коли інформаційний простір держави зазнає безпрецедентного тиску? Чи можливо навчитися зберігати здоровий глузд в умовах загострення гібридної війни, коли чиниться інформаційно-пропагандистський, морально-психологічний тиск на суспільну свідомість?

Важливо правильно розуміти саме поняття гібридних війн і не ставити знак рівняння між інформаційною та гібридною війнами. Найбільш точно, відносно до ситуації в Україні, поняття гібридної війни розкриває В. Горбулін, який вважає, що під «гібридною війною, у загальному вигляді, розуміють воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей» [1, с.11]. Є. Магда поняття гібридної війни розглядає «як прагнення однієї держави нав'язати іншій (іншим) свою політичну волю шляхом комплексу заходів політичного, економічного, інформаційного характеру і без оголошення війни відповідно до норм міжнародного права [2, с.14].

За останні три місяці кожен з нас не тільки гостро відчув проблему загострення відносин із державою-агресором, але й усвідомив результати несформованості системи стратегічних комунікацій та недостатній рівень інформаційної культури й медіаграмотності в суспільстві для протидії маніпулятивним та інформаційним впливам [3].

Як формується громадська думка? Хто найбільше впливає на наші переконання? Формування громадської думки розпочинається з отримання інформації, певних знань; далі здійснюється первинне осмислення, усвідомлення, розуміння; формується індивідуальне судження, яке під час спілкування уточнюється з урахуванням індивідуального і колективного досвіду. На формування громадської думки значний вплив мають і зовнішні аспекти, як то: стихійні фактори (спонтанні події, чутки), цілеспрямована діяльність соціальних інститутів, оточення і соціальна практика (освіта, професійна, громадсько-політична, побутова діяльність, дозвілля тощо).

Відчуття проблеми, усвідомлення загроз перетворило латентну (приховану) громадськість на активну. Разом з тим, збільшилась кількість «експертів» із національної безпеки, які претендують на роль лідерів думок і вважають себе експертами з усіх питань. Чи замислювалися ми над словами класика пропаганди Едварда Бернейза, сказаними ще в першій половині минулого століття: «Нами правлять, нашу свідомість програмують, наші смаки нав'язують, наші ідеї нам пропонують – і все це роблять люди, про яких ми ніколи і не чули» [4].

До основних джерел формування громадської думки відносять: канали офіційної комунікації; позицію лідери думок; канали неофіційної комунікації; форми суспільного досвіду, відображені в різній інформації та знаннях, що сприймаються людьми; індивідуальний досвід людей.

Розкриваючи тему «Громадськість у сфері зв'язків з громадськістю. Громадська думка та її дослідження. Комунікація і вплив на громадську думку» в межах навчальної дисципліни «Зв'язки з громадськістю», провели опитування студентів 4-го курсу факультету управління та економіки Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (спеціальності «Менеджмент», «Публічне управління та адміністрування»). З'ясовували, які джерела мають найбільший вплив на формування їх думки щодо дестабілізації ситуації в Україні у зв'язку з загрозою нападу Російської Федерації (лютий 2022 р.). Значна більшість опитаних (85%) до основних джерел віднесли неофіційні джерела і точку зору/позицію лідерів думок. Офіційним джерелом отримання інформації вважають Інстаграм Президента України. Майже сто відсотків не дивляться новини по телебаченню. В епоху емоційно-розхристаного суспільства [5, с.14], коли забагато різних версій правди, коли Інтернет став не лише джерелом свободи, а й певної залежності зросла значимість медіа грамотності й інформаційної культури. Не залежно від віку й умінь використовувати новітні інформаційно- комунікаційні технології слід навчати і навчатися роботі з інформацією.

Сьогодні безпрецедентного впливу зазнає вітчизняний інформаційний простір. Ми зіткнулися зі спробами системного нагнітання паніки, поширенням фейкової інформації та викривленням реального стану речей, і розуміємо, що все це чергова потужна хвиля гібридної війни й можливі різні сценарії подальшого розвитку подій.

Завдання державних інституцій – забезпечити інформаційну безпеку, належний стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави, який виключає можливість заподіяння їм шкоди через неповноту, невчасність і недостовірність інформації, через негативні наслідки функціонування інформаційних технологій або внаслідок поширення законодавчо забороненої чи обмеженої для поширення інформації.

Однак, стабільність і спокій у нашій країні залежать не лише від влади, засобів масової комунікації, а й від зважених дій кожного з нас. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави і справою всього українського народу, зазначається в Конституції України [6]. Всім варто навчитися опановувати себе в емоційно складних ситуаціях, не піддаватися на провокації, розвивати критичне мислення, ретельно перевіряти джерела інформації, відключати зайву емоційність і увімкнути розум у роботі з інформацією, керуючись даними офіційних джерел.

Література:

1. Світова гібридна війна: український фронт: монографія. За заг. ред. В. П. Горбуліна. К. НІСД, 2017. 496 с. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2431/>.
2. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ: Каламар, 2017. 268 с.
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>.
4. Бернейс Е. Пропаганда. [Пер. с англ. И. Ющенко]. Н-Publishing, 2010. URL: http://royallib.com/book/berneys_edvard/propaganda.html.
5. Кулеба Д. Війна за реальність: як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. К. #книголав, 2019. 384 с.
6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

Савицький Володимир Тадеушович,
*кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗОБРАЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ГЕРБА УКРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНИМИ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Згідно з Конституцією України державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України. Основним Законом встановлено, що елементами Великого Державного Герба України є малий Державний Герб України та герб Війська Запорізького. Малий Державний Герб України, як головний елемент великого Державного Герба України, є зображенням Знака Княжої Держави Володимира Великого [1, ст. 20]. Великий Державний Герб України тривалий час все ще знаходиться у стадії розробки. Верховною Радою України 19 лютого 1992 року затверджено малий Державний Герб України із зображенням Знака Княжої Держави Володимира Великого (тризуба) [2], розміщеного на п'ятикутному щиті синього кольору із заокругленими нижніми бічними кутами і загостреним нижнім центровим кутом. Скриншоти кольорового і чорно-білого зображень малого Державного Герба України (далі – ДГУ) показано на рис. 1.

Державний Герб – це символ, який відображає національну історію і традиції, виражає коло певних ідей політичного характеру, презентує країну як суверенну незалежну державу, це неповторна емблема, зображувана на офіційних документах, печатках, грошових знаках держави, а також в інших випадках, передбачених чинним законодавством.

Рис. 1. Зображення ДГУ

Шанування державних символів є одним з конституційних обов'язків громадян України [1, ст. 65, ч. 1]. З'ясування виконання цього обов'язку спонукало до аналізу практики використання зображення Державного Герба України центральними органами державної влади.

Приводом до цього слугувало користування офіційними вебресурсами центральних органів державної влади України з метою пошуку потрібних для виконання професійних обов'язків офіційних документів, що зазвичай починається з головних сторінок цих ресурсів, оформлення яких зразу ж привертає до себе увагу. Наявність на початку найменувань вебресурсів слова «Офіційний» за визначенням вимагає дизайнерського оформлення, яке б відображало офіційний, нормативно визначений статус їхніх власників з використанням символів, що підтверджують їхню державність, зокрема й зображення Державного Герба України. Тобто, дизайн вебпорталів, вебсайтів повинен бути своєрідним титульним банером, який би наявністю державних символів відображав державний статус відповідного органу.

В Україні уніфікована нормативна регламентація створення вебпорталів або відсутня, або її не вдалося відшукати у вебпросторі. Хоча ознаки єдиного підходу до оформлення цих ресурсів центральних органів влади простежуються за відповідним логотипом. Проте, один з таких актів існує, ним є Положення про офіційний веб-сайт та інші веб-ресурси Верховної Ради України, затверджене розпорядженням Голови Верховної Ради України від 31.01.2022 р. № 21 [3] (*тут і далі слова «веб-сайт», «веб-ресурс» зазначаються в редакції джерела [3] – примітка автора В.С.*). Зазначеним Положенням офіційний веб-сайт Верховної Ради України визначається як головний веб-ресурс Верховної Ради України, призначений для інтеграції даних про роботу Верховної Ради України [3, дод. 1, п. 2, пп. 3]. Першим розділом головної сторінки веб-сайту Верховної Ради України названа «Шапка» з перекладом англійською мовою (header), яку тут трактують як стилізовану частину сторінки з назвою веб-ресурсу, першою складовою якої зазначені державні символи України [3, дод. 2, п. 2, абз. 1–3]. Використання в офіційному акті законодавчого органу держави вживаного у діловодстві професійного жаргонного терміну «шапка», під яким розуміється сукупність постійних реквізитів установи, що визначають її статус і зазначаються в бланках, призначених для складання офіційних документів, щонайменше є некоректним. Скриншот цієї «шапки» подано на рис. 2.

Рис. 2. Зображення верхньої частини головної сторінки офіційного вебпорталу Верховної Ради України

Дотично до предмету цього дослідження варто зауважити, що у наведених вище назві та положеннях джерела [3], окрім уживання жаргонного терміну, допущено порушення однієї з новел Українського правопису 2019 року, згідно з якою слово «веб-сайт» втратило дефіс і пишеться разом «вебсайт». Помітна розбіжність у назві вебресурсу між джерелом [3], в якому вжито термін «веб-сайт», і головною сторінкою ресурсу, на якій в назві ресурсу вжито інший термін – «вебпортал», який не вживається в джерелі [3].

Як уже зазначалося вище, презентуючи верхню частину головної сторінки як стилізовану частину сторінки з назвою веб-ресурсу, джерело [3] першою її складовою передбачає зображення державних символів України. Варто зауважити, що йдеться про стилізовану частину сторінки, а не про стилізовані державні символи. Проте, як видно із скриншоту на рис. 2, на офіційному вебпорталі законодавчого органу держави так звану «стилізацію» застосовано саме до державних символів – Державного Герба України, зобразивши лише його головний елемент – тризуб і позбавивши його другого елементу – п'ятикутного щита. Цим самим порушено цілісність зображення і сприйняття Державного Герба України як державного символу. А зображення іншого державного

символу – Державного Прапора України «стилізовано» у ледь помітну двоколірну синьо-жовту вертикальну стрічку-шпаринку. Така «стилізація» є, щонайкоректніше, недопустимим ненормативним зображенням державних символів, що може мати й більш жорстку кваліфікацію. Виникає цілком логічне риторичне запитання: що така роз'єднана й укорочена символіка символізує – суверенітет, незалежність і територіальну цілісність держави, чи щось інше?

На офіційному вебсайті Президента України поміщено зображення прапора (штандарту) глави держави, на якому також зображено не Державний Герб України, а лише його головний елемент – тризуб. Скриншот штандарту подано на рис. 3. Проте, у Положенні про офіційні символи глави держави, затвердженому Указом Президента України від 29.11.1999 р. № 1507/99, зазначається, що у центрі полотнища штандарту зображено золотий Знак Княжої Держави Володимира Великого і в дужках подається уточнення цього Знака як малого Державного Герба України [4, полож., п. 2], що є явною підміною понять.

Рис. 3. Зображення штандарту Президента України

На Урядовому порталі зображено Державний Прапор України та Державний Герб України у такому ж «стилізованому» вигляді, як і на вебпорталі Верховної Ради України, про що свідчить скриншот, поданий на рис. 4.

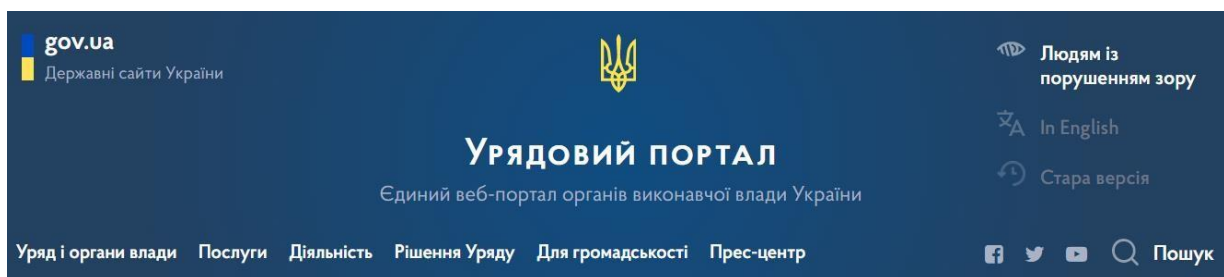

Рис. 4. Зображення верхньої частини головної сторінки вебпорталу Кабінету Міністрів України

З використанням ненормативних, а іноді й відверто спотворених зображень державних символів або й без зображень державних символів оформлені вебсайти міністерств та інших центральних органів влади. Скриншоти-приклади таких оформлень офіційних вебсайтів наведено на рис. 5, 6.

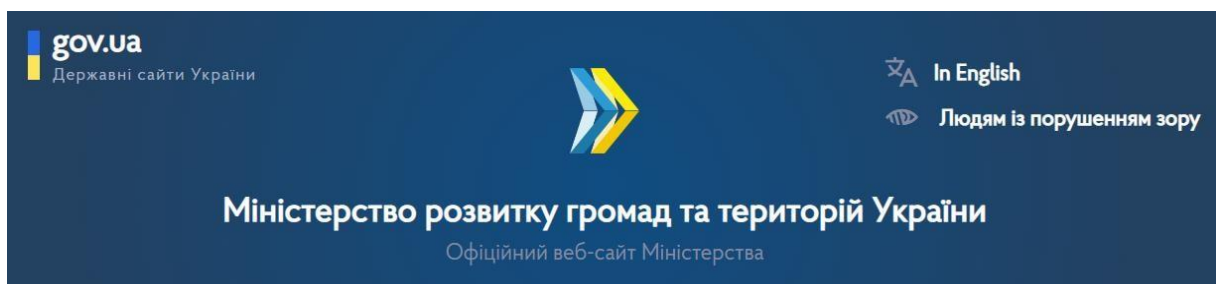

Рис. 5. Зображення верхньої частини головної сторінки вебсайту Міністерства розвитку громад і територій України

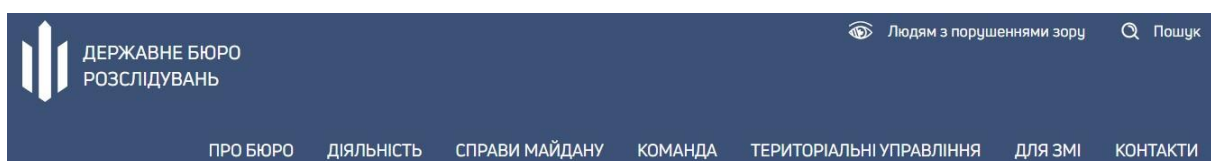

Рис. 6. Зображення верхньої частини головної сторінки веб-сайту Державного бюро розслідувань

Подібними до зображень на вебсайтах є і зображення Державного Герба України

на вивісках будинків органів влади. Наприклад, на будинку Офісу Президента України наявні дві металеві вивіски з різними, нормативним і ненормативним, зображеннями Державного Герба України. Вивіска на будинку Кабінету Міністрів України не містить зображення Державного Герба України. Підтвердженням цього є скриншоти цих вивісок, поданих на рис. 7.

Рис. 7. Зображення вивісок на будинках Офісу Президента України і Кабінету Міністрів України

Не є прикладом у використанні зображення Державного Герба України і вищі органи судової влади, скриншоти вивісок яких показано на рис. 8.

Рис. 8. Зображення вивісок на будинках Верховного Суду України і Вищого антикорупційного Суду України

Зображення Державного Герба України є обов'язковим реквізитом офіційних документів органів державної влади. Однак, якщо одні і ті ж офіційні документи Кабінету Міністрів України оприлюднюються на офіційному вебпорталі Верховної Ради України з використанням нормативного зображення Державного Герба України, то оприлюднені на Урядовому порталі ці ж самі документи Кабінету Міністрів містять замість зображення малого Державного Герба України лише його головний елемент – тризуб. Прикладом цього є подані на рис. 9 скриншоти постанови Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 437 «Питання українського правопису» [5].

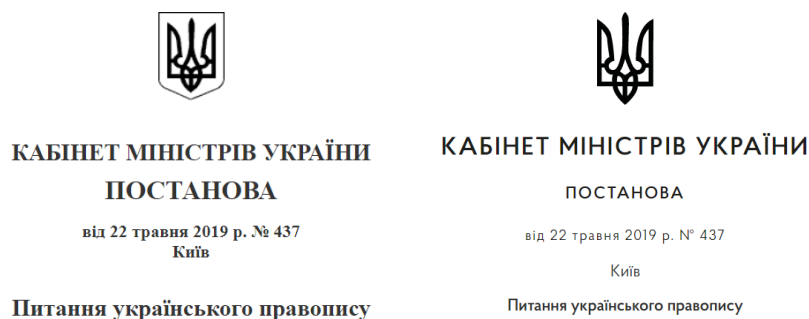

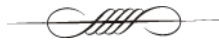
Рис. 9. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 437, оприлюднена на вебпорталі Верховної Ради України (ліворуч) і на Урядовому порталі (праворуч)

Державні символи є важливим атрибутом сучасної держави, складовою її конституційного ладу. А тому прикро спостерігати наведені вище факти неналежного ставлення до їхнього використання. Державна символіка України концентровано виражає провідну роль нації у становленні власної держави. Шанобливе ставлення до

державних символів, використання їх у законодавчо визначених зображеннях з дотриманням певних правил є обов'язком як громадян, так і державних органів, у тому числі й центральних, окремі з яких, до речі, наділені державою повноваженнями з прийняття рішень щодо встановлення державної символіки та її державного захисту.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Про Державний герб України. Постанова Верховної Ради України від 19.02.1992 р. № 2137-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-12#Text>.
3. Про деякі питання функціонування офіційного веб-сайту та інших веб-ресурсів Верховної Ради України. Розпорядження Голови Верховної Ради України від 31.01.2022 р. № 21. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/21/22-пр#n18>.
4. Про офіційні символи глави держави. Указ Президента України від 29.11.1999 р. № 1507/99. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1507/99#Text>.
5. Питання українського правопису. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.05.2022 р. № 437. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2019-п#Text>. *Кабінет Міністрів України. Урядовий портал*. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-ukrayinskogo-pravopisu>.

Омельчук Леся Володимирівна,

кандидатка економічних наук,

доцентка кафедри публічного управління та адміністрування

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ОЦІНКА СТАНУ СТРАХОВОГО РИНКУ В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

В Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері [1] особлива увага приділяється різним видам фінансової діяльності, проте страхова діяльність має забезпечуватись в рамках діяльності небанківських фінансових установ. Передумовами підтримки та забезпечення фінансової безпеки держави є безпека страхового ринку, на який можуть впливати низка загроз зовнішнього характеру. Ідентифікація загроз як зовнішнього, так і внутрішнього характеру є передумовою забезпечення безпеки страхового ринку на належному рівні. Так внутрішні загрози спричинені неефективною політикою учасників страхового ринку, високою вартістю управлінських помилок, зловживаннями при розподілі фінансових ресурсів та використанням нерелевантної інформації. Варто ґрунтовно аналізувати вплив міжнародного страхового ринку на окремий національний страховий ринок, оскільки глобалізаційні зміни створюють певний фінансовий тиск на національний страховий простір. Серед ключових причин виникнення загроз фінансовій безпеці страхового ринку варто виокремити:

– нестабільність ситуації та виникнення кризових явищ у світовій фінансовій системі, нездатність міжнародних фінансових інститутів застосовувати превенційні заходи щодо протидії явищам такого характеру;

- уразливість внутрішньої та зовнішньої державної політики держав у зв'язку із високим рівнем інтеграції міжнародного та національних страхових ринків;
- посилення інтернаціоналізації світового ринку страхових послуг та поглиблення транснаціоналізації економіко-фінансових зв'язків;
- високий рівень залежності національного ринку страхових послуг від іноземного капіталу;
- зростання ролі та впливу транснаціональних компаній на суб'єктів надання страхових послуг національних страхових ринків;
- зростання мобільності та інтеграції страхових ринків через активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій.

Оцінка стану страхового ринку здійснюється за допомогою Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (далі – Методичні рекомендації), затверджених 29 жовтня 2013 року [2]. Методичні рекомендації засновані на здійсненні кількісної оцінки індикаторів для визначення рівня фінансової безпеки страхового ринку, зокрема рівня проникнення страхування (порогове значення – 8–12 %) та частки надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій порогове значення – 10-30 %). Для більш детального дослідження стану означеної сфери варто використати індикатори, визначені у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки, затвердженої 2 березня 2007 року № 60. Хоча цей документ на сьогодні втратив чинність (у зв'язку із прийняттям Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених 29.10.2013 р.), проте містить індикатори які варто було б застосовувати при проведенні розрахунків в означеній нами сфері, зокрема показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП, порогове значення – 8–12 %); показник «цільності страхування (страхові премії на одну особу, порогове значення – не менше 140 дол. США); частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій (порогове значення – не менше 30 %); рівень страхових виплат (порогове значення – не менше 30 %); частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам (порогове значення – не більше 25 %); частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентам у загальному їх обсязі (порогове значення – не більше 30 %) [3].

Вітчизняний страховий ринок, через низку негативних тенденцій, не перебуває у десятці ключових гравців на міжнародному ринку, тому державна політика у фінансовій сфері має бути спрямована на переміщення вітчизняного страхового ринку у конкурентну площину.

Варто відзначити, що в сучасних умовах необхідно забезпечити фундаментальні дослідження видів фінансової безпеки страхового ринку в контексті національних інтересів України. Особливо важливою є трансформація розуміння фінансової безпеки страхового ринку у зв'язку із інтенсифікацією застосування інформаційних технологій.

Таким чином, безпека страхового ринку визначається ефективністю протистояння суб'єктами страхового ринку викликам, потенційним та реальним загрозам, здатністю попереджувати деструктивний вплив факторів зовнішнього середовища та усувати негативні наслідки таких впливів. Моніторинг чинників можливих загроз дає змогу визначити рівень фінансової безпеки страхового ринку та здійснити оцінку їх впливу на формування фінансової безпеки держави в цілому.

Література:

1. Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80#Text>.

2. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.

3. Методика розрахунку рівня економічної безпеки : наказ міністерства економіки України від 02.03. 2007 р. № 60. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text>.

Сем'янчук Петро Михайлович,

*кандидат економічних наук, старший викладач
кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

Тригуба Тетяна Вікторівна,

*магістерка з туризму, старша викладачка
кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ІСТОРИЧНІ Й ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

Готельне і ресторанне господарство на даному етапі є невід'ємною компонентою національної економіки, що формує індустрію гостинності й тісно переплітається з індустрією туризму. Потреба у закладах розміщення та закладах харчування природно випливає з базових потреб людини у їжі та житлі. Попит на продукти харчування і житло, в загальному вигляді без конкретизації асортименту, завжди був абсолютно нееластичним і виник із появою людини.

Людям завжди було притаманним подорожувати з різних причин, а першочергова природна потреба в їжі та харчуванні природно зумовили створення і функціонування заклади харчування й розташування. Географія та Історія готельно-ресторанної справи тісно пов'язані між собою. У Стародавньому світі, з появою перших цивілізованих державних утворень, торгівля, розвідувальні роботи, з метою господарської співпраці й розширення власних володінь, наукова зацікавленість були одними та визначальними спонукальними мотивами до короткострокових, середньотермінових і тривалих подорожей з однієї географічної місцевості до іншої.

Так, згідно з історичними даними Л.Вуллі, перші прообрази готелів із послугами харчування з'явилися в місті Ур у XXVIII столітті до Різдва Христового (територія теперішнього Південного Іраку) – «...в цьому місті вже у III тисячолітті до нашої ери існували такі заїжджі двори... ..Будинок був скоріше не приватним помешканням, а ханом-готелем або заїжджим двором. У нижніх поверхах будівлі частково розміщувались стійла для тварин, частину приміщень займав сам господар зі своєю родиною, інші були пристосовані для постояльців. Стіни цього будинку надмірно товсті: виникає припущення, що готель був триповерховим» [1, с. 6]. Причиною виникнення цих закладів, на думку істориків, були каравани з торговими цілями. Таким чином, першим історично-географічним центром готельно-ресторанної справи слід вважати Передню Азію, де окрім сказаного існують інші історичні відомості зі Стародавніх Ассирії і Вавилону, що датуються 1792–1750 роками до Різдва Христового: «таверни – будинки для прийому гостей, що спеціалізувалися, в основному, на продажу їжі та хмільних напоїв, а іноді й інших – інтимних послуг, чому й мали сумнівну репутацію. Вони згадуються у відомому кодексі законів вавилонського царя Хаммурапі» [1, с. 6]. Прообрази закладів гостинності у Східній Азії завдячують своїй появі розвитку

стародавніх цивілізацій у Китаї та Індії. Разом із тим, Давньоєгипетська цивілізація зумовила появу закладів розташування і харчування у Північно-Східній Африці. Уже в 1500-1400 роках до Різдва Христового перші прототипи готельно-ресторанних закладів з'являються у Південно-Східній Європі, зокрема на острові Крит. Олімпійські ігри у Стародавній Греції сприяли подальшому розвитку й розширенню закладів гостинності, що у подальшому набуло розширення у Стародавній Македонії, Малій Азії, а відтак у Стародавньому Римі.

Розквіт Римської імперії сприяв розвитку прототипів готельно-ресторанного господарства у Європі, Азії та Африці. Доба Середньовіччя (476-1492 роки після Різдва Христового) характеризується як занепадом індустрії гостинності у так звану добу Темних віків (VI, VII і VIII століття) у Європі, так і її поступовим відродженням із появою Франкського королівства, Руси-України, Священної Римської імперії, розвитком Ромейської імперії (Візантії) та інших державних утворень на території Великої Британії, Польщі, Чехії, Угорщини, Болгарії. Релігійні паломництва, поява університетів, морська й річкова торгівля, Хрестові походи, різні завоювання, наукові дослідження, мандрівне театральне мистецтво сприяли збільшенню закладів харчування та ночівлі (заїжджих дворів і трактирів) у Європі. Середньовічна Азія та Африка завдяки розквіту Арабського халіфату, державних утворень після його розпаду, а також Індії та Китаю відзначаються розширенням «мережі» прототипів готельно-ресторанних закладів. Зазначимо, що перший ресторан з'явився у XIII столітті в Китаї, що дало значний поштовх розвитку сфери громадського харчування.

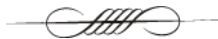
Історичний прогрес науки і техніки, збільшення чисельності населення, Великі Географічні відкриття, поява на мапі Світу більшої кількості державних утворень у добу Нового Часу розширив Географію готельно-ресторанного господарства. Варто зазначити, що навіть самі назви «готель» і «ресторан», а також відповідні заклади, що відповідали їхньому опису і трактуванню, з'явилися у Франції в XVI столітті: «У XVI-XVII століттях готель – аристократичний житловий будинок з парадними і службовими дворами» [2], а «Перший ресторан – у Франції в Парижі в 1533 році «Тур даржан». Відрізнявся тим, що був перший (білі скатертини, чистий посуд, культура обслуговування). Засновник Буланже. Ресторани, на відміну від барів, завжди були поважним місцем. У них робили бенкети, романтичні побачення, ділові і поважні зустрічі» [3]. Південно-Західна Європа, Південна та Східна Азія у XVII-XVIII століттях характеризуються особливим періодом подорожей та розвитком готельно-ресторанного господарства. Географія, мета і частота подорожей у регіональному, континентальному і планетарному масштабах стали інтенсивнішими та різноманітнішими. Культурні й освітні спонукальні мотиви до подорожей набули прогресивної динаміки, що зумовило появу так званої Першої Науково-технічної революції. Хоча Світ потрапив у тривалу чотиристарічну колоніально-завойовницьку добу (XVI-XIX століття), з великою кількістю воєн на усіх континентах, – історичний розвиток готельного і ресторанного господарства в період Нового Часу відзначився значним географічним розширенням та густотою у Європі, Азії, Африці, Південній Америці, Північній Америці, Австралії. В Україні перший готель «Під римським цезарем» з'явився у 1785 році у Львові. Кінець XIX століття й початок XX століття, окрім наземних готельних і ресторанних закладів різного рівня комфортності й інтер'єру, виділяється будівництвом та активним функціонуванням гігантських пароплавів, де приміщення розташування і харчування також характеризувалися градацією оздоблення і вигод. Варто зазначити, що архітектурні, скульптурні, побутові, інтер'єрні, сервірувальні, кулінарні й обслуговуючі рівні облаштування готелів та ресторанів відзначалися пошуком і впровадженням оригінальних творчих ідей та виокремленням різних національних особливостей.

В добу Новітньої Історії (1914–2022 рр.) людство пережило Дві Світові війни, деколонізацією та розпадом багатьох імперій, які значною мірою перекроїли мапу Світу і сприяли виникненню понад сотні самостійних незалежних країн. Розвиток

національних економік збагатився швидким прогресом та урізноманітненням туристичної сфери, а щорічні мільйонні потоки зовнішніх та внутрішніх туристів дали позитивний поштовх у якості й Географії готельно-ресторанної справи.

Література:

1. Історія готельної справи у Світі та в Україні. URL: <http://moodle.socosvita.kiev.ua/moodledata/filedir/ff/d5/ffd5009c7b930996884efa9e70af8c053379b636>
2. Готель. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C>.
3. Ресторан. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD>.

Фасолько Тетяна Миколаївна,

*кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри математики, статистики та інформаційних технологій,
доцентка кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

Терещенко Тетяна Василівна,

*кандидатка економічних наук, доцентка,
деканеса факультету управління та економіки,
доцентка кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОСОБЛИВОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ В ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

Мистецтво управління туристичною компанією передбачає закріплення тих необхідних взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих навичок, застосування яких на практиці дозволяє успішно та безперервно функціонувати за різних зовнішніх та внутрішніх умов. Правильна організація роботи туристичних фірм передбачає, перш за все, ознайомлення зі специфікою усіх складових компонентів туристичної індустрії. Власне розуміння базових чинників функціонування та розвитку суб'єктів сферитуризму позитивно сприятиме уникненню багатьох помилок у процесі формування та реалізації управлінської стратегії. Менеджмент у туризмі має свої певні галузеві особливості.

Так, О. Король і М. Крачило з цього приводу висловлюють таку думку: «Туристичний менеджмент – це особлива, відносно відокремлена діяльність, цілеспрямований вплив на працівників із метою управління та координації операцій туристичних фірм (підприємств) в умовах ринку для досягнення певної цілі (одержання прибутку)» [1, с. 10].

Туристичний менеджмент в однаковій мірі націлений на вивчення внутрішнього і зовнішнього середовища мікроекономічних суб'єктів сфери туризму. Внутрішнє середовище охоплює внутрішні зміни, а саме – місія туроператора і цілі його функціонування, структура, окреслені завдання, застосовані технології та персонал компанії. Варто зазначити, що саме на ці складові елементи туристичного підприємства повинен спрямовуватися й реалізовуватися управлінський процес.

Зовнішнє середовище охоплює такі елементи: споживачі туристичного продукту, фірми-конкуренти, відповідні органи державної влади й державні заклади, суб'єкти

фінансового сектору, ринок праці, культурно-історичні та природні туристичні ресурси тощо. Зовнішнє середовище має тенденцію до зміни й саме прогнозування його динаміки на майбутньому є одним з основних завдань менеджменту туристичних компаній.

Туристичний менеджмент відзначається реалізацією таких принципів:

а) принцип точного оцінювання та щонайбільшого врахування індивідуального трудового потенціалу кожного із працівників компанії;

б) принцип згуртування працівників та тематичними групами згідно якості і спрямованості індивідуального трудового потенціалу кожного із працівників з метою підвищення ефективності й розвитку туристичної фірми;

б) принцип автономії у прийнятті рішень кожним із підрозділів туристичної агенції, що дозволяє розвивати мікроекономічну децентралізацію та розподілити відповідальність у відповідності від повноважень.

В. Стамат вважає, що «особливі вимоги до менеджменту в туризмі висуває специфіка туристичного попиту, який має неоднорідний характер і вирізняється серед інших причин: невідчутністю і незбереженістю турпродукту; різноманітністю споживчих уподобань; високою значимістю суспільних факторів. Саме цей комплекс становить основу туристичного попиту. Залежно від клієнтів на передній план можуть виходити та чи інша послуга. Турпродукт створюється зусиллями багатьох організацій, залежних одна від одної. В результаті цього зростає значення кооперації як по горизонталі, так і по вертикалі, що полегшує падання послуг в комплексі» [2, с. 21].

Менеджери в туризмі повинні взяти до уваги той беззаперечний факт, що туристичні пакети формуються під безпосереднім впливом цілої низки об'єктивних та суб'єктивних чинників. Серед них варто виокремити такі як:

а) природно-кліматичні умови місцевості, регіону, країни, материка або відокремленого острова чи групи островів;

б) економічні чинники індивідуального, регіонального та макроекономічного характеру;

в) соціальні фактори, що відзначаються наявністю вільного часу, характером та національними особливостями спілкування і гостинності;

г) демографічні фактори;

г) психологічні чинники, які охоплюють моду і традиції певної місцевості, регіону або країни;

д) матеріально-технічні фактори, у структурі яких слід виокремити кількість і розвиток мережі закладів розміщення й харчування, якість шляхів і рух транспорту.

Туристичний менеджмент, врахувавши всі ці фактори, визначає сезонні відмінності туристичного попиту і пропозиції того чи іншого регіону, країни, материка чи острова. Тому, менеджмент туристичної компанії повинен розробити відповідні пропозиції, що заповняють прогалини у туристичному попиті і пропозиції, а також вирівнюють усі неузгоджені місця.

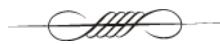
Зважаючи на вищесказане, варто відмітити, що на підприємствах сфери туризму процес розробки і прийняття більшості управлінських рішень має низку особливостей. Як і решта галузевих суб'єктів господарювання, робота туристичних менеджерів визначається своєрідністю та специфікою діяльності туроператорів. Підкреслимо, що туристичні агенції різняться між собою структурою, розміром, географічною спрямованістю, організаційною культурою, чисельністю працівників, досвідом керівників, управлінськими навиками менеджерів тощо.

Управлінські рішення туроператорів повинні охопити всю сукупність необхідних і допоміжних операцій. Разом із тим, ключовими моментами у прийнятті управлінських рішень (як самим керівником, так і підрозділами туристичної компанії) є поєднання творчої й організаційної діяльності представників керуючої і керованої систем. Така ланка управлінських взаємовідносин між цими двома системами є важливим зв'язуючим елементом.

Досліджуючи питання особливостей менеджменту у туристичній сфері, В. Руденко, В. Вацеба, В. Підгірна та М. Цепенда дійшли такого висновку: «фактори, що впливають на процес прийняття рішень, охоплюють: середовище прийняття рішення та особливості оцінки керівника, які визначаються його індивідуальною системою цінностей, що впливає на спосіб прийняття рішення та на його характер. Наприклад, креативний менеджер може запропонувати тур із насиченою програмою розваг і відпочинку: дайвінг, парашутний спорт, рафтинг; на противагу – менеджер з консервативним стилем роботи, щоб уникнути невдоволення клієнтів, запропонує стандартний туристичний пакет» [3, с. 61]. Таким чином, індивідуальність менеджера визначає характер управлінського рішення в організації туристичного бізнесу.

Література:

1. Король О. Д., Крачило М. П. Менеджмент туризму: навч. посіб. К.: Знання, 2009. 248 с., іл. (Вища освіта ХХІ століття).
2. Основи менеджменту та маркетингу в туризмі: конспект лекцій. / Укладач В. М. Стамат. Миколаїв: Миколаївський національний аграрний університет, 2021. 202 с.
3. Менеджмент туристичної індустрії: підручник у 3-х частинах / В. П. Руденко, В. Я. Вацеба, В. Н. Підгірна, М. В. Цепенда та ін. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2019. 504 с.

Хитра Олена Володимирівна,
*кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

СИНЕРГІЗМ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Одним з напрямів реалізації євроінтеграційної політики України є формування механізму транскордонного співробітництва (далі – ТКС), що знаменує перехід від спрощеної прикордонної торгівлі до багатовекторної співпраці і сприяє всебічному розвитку прикордонних регіонів суміжних країн [1, с. 140]. Згідно з Законом України «Про транскордонне співробітництво» [2], метою ТКС є формування добросусідських відносин та поглиблення взаємодії суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва, що сприяє спільному вирішенню завдань місцевого та регіонального розвитку. Значна увага питанням транскордонного співробітництва приділяється також у Державній стратегії регіонального розвитку України на період 2021–2027 років [3]. Зокрема, нею передбачене виконання Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на період до 2027 року, спрямованої на сприяння формуванню та розвитку транскордонних кластерів в Україні; запровадженню механізмів підтримки транскордонних індустріальних та технологічних парків, економічних і промислових зон на території України з метою стимулювання регіонального економічного розвитку.

Порівняльний аналіз конкурентоспроможності прикордонних регіонів України та зарубіжних країн, які реалізують програми міжнародного співробітництва, свідчить про наявність надзвичайно глибоких і багатовимірних асиметрій місцевих економік по обидва боки кордонів. Це, зокрема: асиметрія соціальних, технологічних і економічних потенціалів; асиметрія інформаційних ресурсів; асиметрія людського і соціального капіталу; асиметрія інституційних правил, законів і процедур. Разом з тим, ці асиметрії обумовлюють ефект взаємодоповнюваності економік. Асиметрія в економіці необхідна для створення ефекту порівняльної вартості економічної та соціальної діяльності і для генерації ефекту синергії та взаємовигідного співробітництва для всіх сторін [4, с. 11].

Так, прикордонні регіони України, залучені до програм ТКС, мають додаткові

можливості досягнення стратегічних цілей розвитку в рамках реалізації регіональних стратегій через використання ресурсів Європейського інструмента сусідства та Програми Територіального співробітництва країн Східного партнерства. З іншого боку, відсутність спільного бачення ТКС між прикордонними українськими областями та адміністративно-територіальними одиницями сусідніх країн, інституційно закріпленого у відповідних угодах, що підпадають під дію програм транскордонного та територіального співробітництва, перешкоджає використанню усіх можливостей ТКС, і, відповідно, потенціал утворення «точок синергії» означених програм і стратегій регіонального розвитку наразі є практично не реалізованим у більшості цільових регіонів [5, с. 8].

Втім, взаємоскоординоване просторове планування в межах ТКС, «інвентаризація» проблем та формування алгоритму їх ліквідації можуть створити умови для взаємодії в межах ефективного використання рушіїв розвитку транскордонних територій України та сусідніх країн [6, с. 24]. А сукупність взаємовигідних економічних відносин з транскордонною євро регіональною ідентичністю здатна створити на цих територіях «Європу в мініатюрі» та сприяти загальному успіху інтеграції європейських держав [7, с. 40]. Таким чином, у зв'язку з розширенням та поглибленням економічного співробітництва країн-членів ЄС та України прикордонні регіони повинні стати зонами контакту національних господарств, а їх міжнародні проекти – точками зростання економіки та соціуму областей [4, с. 10].

Ключовими ланками прикордонно-торговельного механізму становлення та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків транскордонного регіону є: формування торговельно-посередницьких мереж, розвиток логістичних систем, орієнтованих на обслуговування прикордонної торговельної діяльності, а також спонтанний вплив на розвиток неформальних інститутів розвитку транскордонного підприємництва та еволюції транскордонних ринків. Механізм дії преференційних режимів у транскордонних регіонах полягає у стимулюванні іноземного інвестування, освоєння нових технологій та імпорту високотехнологічного обладнання, що веде до розвитку транскордонного бізнесу та диверсифікації транскордонних ринків товарів і послуг [4, с. 12].

Транскордонна співпраця містить в собі додатковий ресурсний потенціал стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів, надання їм рис сталості та орієнтує на підвищення якості життя населення. За рахунок поступової «дифузії інститутів», імплементації технологічних та організаційних інновацій прикордонні території набувають нового інструментарію оволодіння власними локальними ресурсами, і це стає їх конкурентною перевагою. На зміну обмеженому кордонами географічному простору приходить інституційний простір, якому притаманна екстериторіальність. Це робить імовірною несталість транскордонних утворень, насамперед у випадку, якщо вони не базуються на відповідній емерджентності. Синергія міжрегіональних зв'язків впливає на параметри системи (по суті, параметри порядку, які відіграють важливу роль у процесах самоорганізації складних соціально-економічних систем), зокрема на темпи економічного зростання, соціальну інфраструктуру, рівень життя населення, шляхом оптимізації міжрегіональних ресурсних потоків [8, с. 44–45].

Зокрема, синергетичний ефект проявляється у співпраці учасників транскордонного кластера, або транскордонного об'єднання за участю регіональних кластерів сусідніх країн [9, с. 157]. Особливістю транскордонного кластера є те, що його учасники знаходяться в різних податкових, тарифних та правових умовах у сусідніх країнах, але можуть мати спільні підприємства, використовувати спільну інфраструктуру та працювати на транскордонних ринках. Транскордонний кластер має переваги перед прикордонною територією: він може отримувати місцеві державні ресурси, має низькі транспортні витрати та низькі бар'єри для обміну або конвергенції техніки чи робочої сили, людських ресурсів та інших внутрішніх ресурсів [10, с. 163–164].

Серед перспективних форм ТКС варто відзначити формування євроокругу – об'єднання, що утворюється завдяки двостороннім та багатостороннім угодам ТКС на

території населених пунктів (міст, селищ) або міських агломерацій, які локалізовані на транскордонній території двох або більше держав. Сучасною формою ТКС також є консорціум університетів та науково-дослідних установ – форма транскордонного співробітництва між університетами, науково-дослідними установами України та країн ЄС, які локалізовані на прикордонній території в межах освітньої мобільності, наукового туризму, комерціалізації науки, розробки та впровадження наукових розробок та інновацій, питань міжкультурної взаємодії та інших сфер [5, с. 44].

Процес зосередження найбільш ефективних і взаємопов'язаних видів економічної діяльності, тобто сукупність взаємопов'язаних груп успішно конкуруючих фірм, які утворюють золотий перетин усієї економічної системи держави та забезпечують конкурентні позиції на регіональному, міжгалузевому, національному та світовому ринках, С. І. Коваленко позначає терміном «кластерогенез» [9, с. 155–156]. Процес транскордонного кластерогенезу (набуваючи безлічі інваріантних проявів і форм) найбільш масштабно і динамічно розгортається на територіях, які виконують місію найважливіших геоekonomічних транспортних коридорів країни, її провідних інноваційно-комунікаційних центрів. Завдяки мультиплікативному ефекту, що виникає у цих «полюсах зростання», з'являється можливість стимулювання розвитку депресивних регіонів країни.

Безумовно, важливу роль відіграє узгодженість та комплементарність цілей розвитку ТКС на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях, що зумовлює когерентність цілей програм транскордонного співробітництва, стратегій регіонального розвитку в Україні та інклюзивний підхід до організації взаємодії в межах ТКС, який передбачає високий ступінь участі місцевих стейкхолдерів, залучення науково-експертного потенціалу науково-дослідних установ до розвитку ТКС [5, с. 4].

Таким чином, запорукою економічного зростання регіонів сьогодні є не концентрація основних ресурсів і адміністративних повноважень, а передусім зростання організаційного потенціалу та мобілізація соціального капіталу за рахунок мережевої (інформаційної) взаємодії системних акторів регіонального розвитку [11, с. 164]. Актуальною стає необхідність побудови глобальних мозаїчних структур за регіональною ознакою, в яких національні економіки функціонують за принципом взаємодоповнювального розвитку. Причому, чим більше розмаїття форм і видів діяльності виявляється у процесі співробітництва, тим більше вихідного матеріалу для створення нових економічних, політичних чи соціальних конструкцій. Зрештою, сучасна світова економіка виглядає як «матриця, утворена регіональними просторами, які взаємодіють між собою у межах функціональних площин чи потоків» [11, с. 175].

Література:

1. Проскура В. Ф., Фозекош М. Л. Проблеми та перспективи реалізації транскордонного співробітництва на місцевому рівні. *Економіка і суспільство*: електронний журнал. 2018. Вип. 14. С. 139–146. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/14_ukr/17.pdf (дата звернення: 12.02.2022).
2. Про транскордонне співробітництво: Закон України № 1861-IV від 24.06.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#Text> (дата звернення: 12.02.2022).
3. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.02.2022).
4. Приходько В. П. Міжнародна співпраця регіонів в контексті зближення України та європейського співтовариства: зовнішньоекономічні та управлінські аспекти. *Економіка та держава*. 2014. № 8. С. 10–13.
5. Синергія програм транскордонного співробітництва та стратегій регіонального розвитку в Україні / упоряд. Є. Романенко. Чернігів: Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень, 2018. 92 с.
6. Транскордонне співробітництво як інструмент місцевого та регіонального розвитку: аналіт. доп. / В. В. Химинець, А. А. Головка, О. І. Мірус. Київ: НІСД, 2021. 47 с.

7. Транскордонне співробітництво: правові основи та успішні практики: посібник / за заг. ред. В. А. Устименка. Київ, 2020. 152 с. URL: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/Posibnuk_TKS.pdf (дата звернення: 12.02.2022).

8. Жаліло Я. А. Інституційні механізми активізації синергії транскордонної співпраці на кордоні Україна – ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2021. Вип. 37. С. 43–49. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/38_2021ua/7.pdf (дата звернення: 12.02.2022).

9. Коваленко С. І. Емерджентність розвитку транскордонних кластерних систем у морській галузі України. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 1. С. 155–164. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/01/31-14.pdf> (дата звернення: 12.02.2022).

10. Цеханович В. Б. Транскордонні кластери у системі єврорегіонального співробітництва України. *Приазовський економічний вісник: електронне наукове видання*. 2021. Вип. 1 (24). С. 161–166. URL: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2021/1_24_ukr/30.pdf (дата звернення: 12.02.2022).

11. Глобальна економіка: навчальний посібник / О. В. Довгаль, У. Я. Андрусів, О. В. Ткаліч, О. С. Павленко. Івано-Франківськ: ФОП Супрун В. П., 2019. 262 с.

Юричина Ірина Анатоліївна,

*викладачка-стажистка кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ – ВАЖЛИВИЙ РЕСУРС МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Місцеві бюджети є основним грошовим фондом органів місцевого самоврядування, які основна мета яких сприяти фінансовій незалежності розвитку державних територій, та характеризують ефективність щодо розподілу коштів органами місцевого самоврядування щодо економічного потенціалу розвитку своїх територій. Місцеві бюджети відіграють вагомую роль у перерозподілі валового внутрішнього продукту та стабільно фінансують витрати на створення необхідних умов для економічного та соціального розвитку окремих регіонів. Таким чином, місцеві бюджети слід розглядати як комплексну категорію, що пов'язана з рухом грошових потоків через систему доходів і витрат у складі бюджетних фондів, що формуються на місцевому рівні бюджетної системи кожної країни.

Місцеві бюджети – це комплекс фінансових відносин, які виникають для формування і використання коштів місцевого самоврядування в ході перерозподілу національного доходу для забезпечення розширеного відтворення та найосновніше задоволення соціальних потреб суспільства [1].

До складу місцевих бюджетів входять цільові фонди, що перебувають у розпорядженні органів місцевого самоврядування і разом із коштами місцевих підприємств, позабюджетними валютними фондами, іншими коштами та заощадженнями становлять фінансові ресурси місцевого самоврядування

Вважаємо за необхідне проаналізувати структуру наповнення місцевого бюджету в динаміці за 2019–2021 роки (табл.).

Таблиця

Доходи місцевих бюджетів за 2019–2021 роки

		2019	2020	2021	2020/2019	%	2021/2020	%
1.	Надходження до загального фонду місцевих бюджетів(млн. грн.)	275 016,4	289 986,0	351 875,9	+14 968,6	5,4	+ 61 891,8	21,3
-	обсяг надходжень ПДФО	165 430,9	177 768,5	212 173,1	+12 337,6	7,5	+ 34 405,4	19,4
-	плати за землю	32 835,0	31 477,8	35 268,3	-1 357,3	-4,1	+3 791,0	12,0
-	податку на нерухоме майно	4 882,5	5 758,9	7 821,0	+876,3	17,9	+2 062,1	35,8
-	єдиного податку	35 192,0	37 954,3	46 198,0	+2 762,3	7,8	+8 244,6	21,7

Примітка: складено автором на основі статистичної звітності [2]

Отже, проаналізованої інформації, можемо стверджувати що надходження до загального фонду місцевих бюджетів з кожним роком мають тенденцію до зростання, найбільше за рахунок ПДФО, причому Рівненська, Тернопільська та Волинська області забезпечили приріст понад 22%. Найнижчий приріст мають Полтавська, Дніпропетровська та Донецька області.

Вважаємо, що основним викликом для регіонального розвитку є збільшення дохідної бази органів місцевого самоврядування, зріст місцевих податків та впровадження ефективного фінансового регулювання. Задля покращення дохідної бази місцевих бюджетів можна пропонуємо удосконалити наступні напрямки:

- збільшення частки власних доходів місцевих бюджетів;
- підтримка розвитку малого та середнього бізнесу;
- підвищення доходів місцевого господарства;
- забезпечення економічного та цільового використання бюджетних коштів;
- забезпечення ефективного контролю місцевого самоврядування за формуванням та використанням коштів місцевого значення.

Найбільшу небезпеку для сталого розвитку економіки країни становлять регіональні дисбаланси, зростаюча поляризація між регіонами за рівнем соціального розвитку та потужністю соціального потенціалу. Подальше поглиблення дисбалансів у розвитку регіонів може призвести до різноманітних загроз економічній безпеці держави та сталому розвитку її економіки. Крім того, наразі в рамках євроінтеграційного курсу України розглядається подолання дисбалансів у соціально-економічному розвитку регіонів, тому необхідно розробити та впровадити модель взаємовідносин з регіонами та їх адміністрацією, який відповідав би принципам Європейського Союзу.

Важливим є перетворення місцевих бюджетів у ефективний інструмент фінансово-економічного регулювання, створення інституційних умов для підвищення ефективності прогнозування і планування їх дохідної та видаткової частини, управління бюджетними коштами, розмежування бюджетних видатків на виконання делегованих і власних повноважень місцевого самоврядування, удосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин. Активізація фінансових можливостей місцевого самоврядування потребує дієвого використання податкового потенціалу адміністративно-територіальних одиниць, розвиток програмно-цільового методу планування бюджету та впровадження на місцевому рівні середньострокового бюджетного планування. Вагомим є визначення напрямів розвитку системи формування місцевих бюджетів враховуючи провідний досвід країн з розвинутою та трансформаційною економікою.

Також необхідно підвищити ефективну діяльність місцевих бюджетів у системі фінансово-економічного регулювання, створити належні фінансові умови для реалізації власних та делегованих повноважень органами місцевого самоврядування, економічного зростання та зміцнення податкового потенціалу адміністративно- територіальних одиниць, а також забезпечити стабільну збалансованість місцевих бюджетів.

Нестабільність економічних процесів та низка внутрішніх проблем у функціонуванні механізмів державного управління спонукають до реформування місцевих бюджетів на інноваційній основі. Це пов'язано, насамперед, з необхідністю розширення фінансової бази місцевого самоврядування як важливої складової механізму підвищення добробуту та економічного розвитку громад, покращення міждержавних відносин для забезпечення справедливого та неупередженого розподілу бюджетних коштів, а також покращити використання бюджетних коштів для сталого соціально-економічного розвитку.

Таким чином, сьогодні провідна роль у фінансуванні розвитку регіонів належить механізму фінансового вирівнювання, оскільки вибір моделі формування місцевих бюджетів і міждержавних відносин завжди є політичним компромісом між використанням двох теоретичних принципів забезпечення місцевих бюджетів фінансовими ресурсами – фіскальної справедливості та вирівнювання фінансових можливостей.

Отже, місцеві бюджети є інструментом фінансово-економічного регулювання розвитку територій та держави в цілому. Ефективне формування та виконання місцевих бюджетів має базуватися на сукупності фінансово-економічних відносин у сфері формування доходів, видатків бюджету, міждержавних відносин, розробці та реалізації збалансованої економічної політики, спрямованої на соціально-економічний розвиток регіону.

Література:

1. Бюджетний кодекс України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page13>.
2. Державна служба статистики в Україні. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

МАТЕМАТИКА, СТАТИСТИКА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Кулинич Роман Омелянович,
*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри математики, статистики та інформаційних технологій
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

Кулинич Омелян Іванович,
*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри математики, статистики та інформаційних технологій
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОСНОВИ ПРОТИДІЇ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОМУ ВПЛИВУ

Будь-яку інформацію можна висвітлити: з різних точок зору; у різних контекстах; з різними акцентами. За нинішніх кризових умов, важлива продумана державна політика у інформаційно-психологічній сфері. Серед ключових складових цієї програми має стати медіаосвіта молоді як запорука протидії інформаційній агресії. Саме медіаграмотність молоді – ефективний захід протидії інформаційно-психологічним загрозам України, стійке підґрунтя для формування загальної суспільної стійкості інформаційно-психологічним загрозам.

Основи медіаграмотності. Маніпулювання – це такий спосіб застосування влади, за якою здійснюється вплив на поведінку людей без пояснень того, чого від них очікують. Найефективніше поширюють інформацію для маніпуляції засоби масової інформації з метою формування громадської думки [2, 3].

Основною задачею ЗМК є інформування населення про новини та події через факти з доведеними аргументами всіх сторін, але можуть траплятися також і пропаганда та неправдива інформація. Пропаганда – з лат. «те, що має бути поширеним» та поділяється на безпечну і політичну/ ідеологічну.

Шляхами подолання пропагандистського впливу є:

1) міжнародний (міжнародне законодавство, міжнародні суди, міжнародні організації);

2) внутрішньо-державний (добиватися реального висвітлення інформації, розвивати медіаосвіту, не допускати небезпечну інформацію);

3) ЗМІ (журналістська освіта).

Також не рідким є явище розповсюдження ЗМК фейків та джінси.

Види

- фейк;
- стереотип;
- суперечливість;
- повтор;
- контраст;
- спотворення;
- відволікання;
- ярлики

Прийоми

- контролювання інформаційних потоків;
- фабрикування фактів;
- відсутність альтернативних ЗМІ;
- навішування ярликів;
- оманливість (ілюзія) плюралізму;
- посилання на авторитетів;
- відволікання уваги від головного на другорядне;
- контрастна подача інформації;
- зміна змісту інформації.
- прикриття універсальними поняттями;
- повторення однієї і тієї самої інформації;
- використання стереотипів.

Рис. 1. Види та прийоми маніпуляційного інформаційного впливу

Джерело: [1]

Основи цифрової безпеки. Будь-яка інформація може стати цінною, таємною чи важливою у руках того, хто вміє нею користуватись. Треба усвідомлювати, що 100% безпека – це міф, але знання основ цифрової безпеки дозволить одержати як мінімум 60-70% безпеки, замість 0 чи 10 відсотків. Серед загрозувати в мережі Інтернет є: фішинг, надсилання заражених файлів у листах, злами акаунтів, віруси, втрата цінної інформації. Заходами щодо збільшення кібербезпеки є: використання надійних антивірусних програм; завантаження файлів з офіційних джерел; використання та періодичне оновлення надійних паролів та ідентифікаторів; надійне місце зберігання інформації; використання подвійної аутентифікації в месенджерах та поштових сервісах; протидія програмам-майнерам криптовалют (наприклад це стосується сайтів он-лайн кінотеатрів і т.ін. коли комп'ютер довго завантажує файл чи занадто нагрівається при роботі).

Протидія гібридним загрозам та інформаційно-пропагандистському впливу. Інформаційна війна – це сукупність інформаційних дій, застосованих сторонами, які протистоять одна одній, для досягнення певних цілей.

Складові інформаційної війни:

1. Збір тактичної інформації.
2. Забезпечення безпеки власних інформаційних ресурсів.
3. Дезінформація.

4. Підрив якості інформації супротивника.

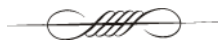
В сьогоденнішньому інформаційному суспільстві інформаційно-психологічну агресію як правило не оголошують. У порівнянні з агресією військовою, економічною чи політичною інформаційно-пропагандистський вплив має на меті заволодіти свідомістю громадян іншої країни для формування потрібної громадської думки та поведінки.

Медіаграмотність – це превентивна зброя проти дезінформації та життєво-необхідна навичка, яку потрібно розвивати змалку.

Впроваджувати та інституалізувати практику стратегічних комунікацій в Україні важливо і як у короткостроковій (у відповідь на російську гібридну війну), так і у довгостроковій перспективах, адже відмова від позаблокового статусу включила до порядку денного питання приєднання до НАТО. З огляду на вищевикладене суттєво зростає роль статистичної освіти населення в Україні.

Література:

1. Гібридна війна: сутність, виклики та загрози: зб. матер. круглого столу (Київ, 8 липня 2021 р.). Київ : НА СБУ, 2021. 189 с.
2. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії : аналіт. доп. / за заг. ред. А. Баровської. К. : НІСД, 2016. 109 с.
3. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія / За ред. В. А. Кротюка. Харків: ФОП Федорко М. Ю., 2021. 558 с.

Чайковська Інна Ігорівна,

кандидатка економічних наук, доцентка,

доцентка кафедри математики, статистики та інформаційних технологій

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ ПРОЄКТНО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

При розробці та впровадженні системи управління знаннями на проєктно-орієнтованому підприємстві в сучасних умовах [1, 2] досить важливу роль відіграють інформаційні технології на усіх етапах (фазах) управління знаннями: формування → накопичення, отримання → генерування → обмін → збереження та документування → використання → результат управління знаннями. Технології разом із Людьми та Процесами є найважливішими складовими елементами управління знаннями проєктно-орієнтованого підприємства, як в управлінні знаннями операційною діяльністю підприємства, так і управлінні знаннями проєктною діяльністю підприємства в рамках управління знаннями окремого проєкту, так і управлінні знаннями між проєктами. Тому проєктно-орієнтовані підприємства повинні особливу увагу приділяти розробці, впровадженню та використанню різноманітних інформаційних технологій з метою ефективного управління знаннями для досягнення підприємством встановлених економічних цілей. Вміле використання програмних засобів управління знаннями можуть допомогти перевести інфраструктуру знань на новий матеріально-технологічний рівень та перетворити її у потужний інноваційний ресурс.

Серед основних інформаційні технологій управління знаннями операційною діяльністю підприємства є [1]:

- технології доступу до інформації (пошук по ключових словах та складні запити, автоматична класифікація за текстами документів);
- засоби спільної роботи (підтримання комунікації, спільна робота з документами, створення персональних профілів співробітників із врахуванням зацікавлень, компетенції, досвіду роботи тощо);
- системи управління контентом (включають різні інструменти для гнучкої та надійної роботи з документами, наприклад, реєстрацію, управління версіями, безпечність, створення архівів, наповнення, оновлення та структурування вмісту сайтів, організація взаємодії з користувачами сайтів та ін.);
- Web 2.0 інструменти (інтернет пошта, засоби обміну повідомленнями, блоги, соціальні мережі, засоби для розміщення фотографій та презентацій, програми для колективного редагування документів онлайн, засоби планування (календарі) та ін.);
- інструменти структурування знань (Mind Mapping, Concept Mapping, BI);
- компоненти управління знаннями в спеціалізованих системах (аналітичні компоненти в CRM, SRM; шаблони в системах управління проектами).

Серед інформаційних технологій управління знаннями проектною діяльністю підприємства найбільш поширеними є інформаційні системи управління проектами, такі як Asana, Backlog, Hive, Microsoft Office Project, Monday.com, Oracle Primavera, Trello та інші, котрі дозволяють планувати та контролювати виконання робіт та забезпечують чітку відповідність термінам та бюджету кожного проекту [2]. До того ж члени команди проекту отримують єдине інформаційне середовище з доступом до всієї необхідної інформації стосовно проекту, розподілу задач проекту. Дані інформаційні системи дозволяють автоматизувати процес управління знаннями про управління проектами: управління інтеграцією, вмістом, термінами, вартістю, якістю, ризиками, комунікаціями, ресурсами, закупівлями, стейкхолдерами проекту; здійснювати управління знаннями кожного окремого проекту та управляти поширенням знань між проектами.

Тому з метою ефективного впровадження системи управління знаннями проектно-орієнтованому підприємству слід мати відповідну зрілість з управління знаннями, управління проектами, а також високу інформаційну зрілість та наявність кваліфікованих аналітиків.

Література:

1. Чайковська І. І. Сутність проектно-орієнтованого підприємства в умовах Industry 4.0. *Економічний простір*. 2021. № 167. С. 88–93.
2. Чайковська І. І. Особливості функціонування проектно-орієнтованого підприємства в сучасних умовах. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Економічні науки». 2021. № 4. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2021-4-7184>.
3. Гаврилова Т. А., Кудрявцев Д. В. Информационные технологии управления знаниями. URL: <http://bigc.ru/publications/bigspb/km/itkm/>.
4. Рудніченко Є. М., Гавловська Н. І., Сарафинюк Я. М., Кривдик М. О. Теоретичні основи управління проектами з позиції використання сучасних інструментів цифрового проектного менеджменту. *Український журнал прикладної економіки*. 2021. Том 6. № 3. С. 72–78.

Федорчук Ольга Степанівна,
*кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри математики, статистики та інформаційних технологій,
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

Фасолько Тетяна Миколаївна,
*кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри математики, статистики та інформаційних технологій,
доцентка кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

МАТЕМАТИКА ЮРИСТАМ ПОТРІБНА!

Дискусія про те, чи потрібна математика юристам, які, здебільшого, позиціонують себе гуманітаріями, ведуться упродовж тривалого часу.

Звичайно, математика піддається не кожному і юристи тут не стали виключенням. Здебільшого правознавці жартують, що вони вибрали професію юриста, бо математика в школі їм не піддавалася.

У нашому розумінні гуманітарія – це наука про людину та різні сторони її життя. Ми вважаємо, що математика необхідна юристу, а математичні судження допомагають отримати потрібний результат. Цінність математичних знань проявляється в обґрунтуванні, підтвердженні та перевірці інтуїції юриста через знаходження пропорції справедливості, рівноваги та соціальних відносин.

Іншими словами, математика необхідна юристу для отримання обґрунтованого та об'єктивного розрахунку, точності, системності, зваженості мислення. В юриспруденції, як і в математиці застосовуються логічні судження мета яких – знайти істину.

Аналіз сучасної юридичної практики показує, що математика все частіше стає дієвим інструментом дослідження юридичних об'єктів: збільшилися обсяги нормативно-правової, кримінологічної, статистичної та іншої інформації, що потребують математичної обробки та інтерпретації.

Важливу роль в юридичній практиці відіграє статистика, яка дає змогу робити достовірні висновки та правильно опрацьовувати інформацію.

Державні освітні стандарти вищої професійної освіти за спеціальністю юридичного профілю («Правознавство», «Правоохоронна діяльність» та ін.) пред'являють достатньо високі вимоги до математичної підготовки випускника закладу вищої освіти, який повинен не тільки вивчати роль і місце математичних методів та моделювання в юридичних, соціологічних, кримінологічних, кримінально-статистичних досліджень, але і уміти самостійно моделювати конкретні ситуації (процеси, системи, явища), давати коректну змістовну інтерпретацію отриманим в процесі моделювання результатам, а також вміти застосовувати математичний апарат для обробки масивів фахово важливої інформації.

Особливе значення має високий рівень професійно-математичної компетентності для майбутніх юристів, які спеціалізуються на справах про злочини в сфері економіки. Останнім часом стає все більш очевидним, що соціально-економічні перетворення в державі викликають не тільки позитивні, а й негативні наслідки, зокрема, криміналізацію окремих галузей економіки.

В сучасних криміналістичних дослідженнях математичний апарат відіграє визначальну роль, так як в даних дослідженнях як ніде більше, нарівні з кількісними

повинні бути виявлені та досліджені якісні та структурні характеристики об'єкта пізнання, а також його функціональні зв'язки та відносини з іншими об'єктами.

Останніми роками значно розширилося використання методів математичного моделювання, тому числі і комп'ютерного, в криміналістиці, особливо у судовій балістиці.

З урахуванням сучасних реалій юридичної практики вкрай необхідно упродовж усього навчального процесу у закладі вищої освіти формувати та розвивати логіку мислення, суджень, оскільки особливість роботи юристів полягає в постійному застосуванні логічних прийомів і методів: аргументації та перевірки, класифікації та докази. Логічна культура спеціаліста юридичного профілю допомагає правильно побудувати судово-слідчі версії, скласти чіткі плани розслідувань злочинів, розробити послідовності оперативних дій.

На жаль, математичні засоби і методи в юридичних науках застосовують не часто, посиляючись на складність і неможливість використання конкретних математичних формул. Але юридичні науки, вивчають соціальні об'єкти, а це вимагає всестороннього аналізу окремих правових та пов'язаних з ними систем. На сьогоднішній день різні розділи математики активно використовуються практично у всіх життєвих сферах. У юридичній сфері більшість правових ситуацій не мають формально-алгоритмічного рішення. Тому поки немає можливості описати правову інформацію мовою математики. Але беззаперечним є той факт, що у всіх правових ситуаціях визначальним є якісний аналіз інформації, ситуації, перспектив її розвитку та моделювання ліній і стратегій поведінки різних сторін такої ситуації. Використання математичних засобів і методів направлено на вирішення приватних проблем і задач, а математика дозволяє доповнити та скоординувати юридичну реальність.

ЗАГАЛЬНОГУМАНІТАРНІ НАУКИ

Виговський Леонід Антонович,
*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

«ГРОМАДЯНСЬКА РЕЛІГІЯ» ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Релігія, як форма суспільної свідомості, завжди мала відношення (пряме чи опосередковане) до політичного феномену. Це пояснюється тим, що їх функціональність в соціумі в багатьох аспектах співпадає. Адже, вони вже по визначенню покликані забезпечувати стабільне функціонування існуючої суспільно-політичної системи засобом подолання наявних протиріч в соціумі, збалансування інтересів окремих людей і спільнот. Зрозуміло, що релігійний і політичний феномени діють не у вакуумі. Тому в процесі реалізації власної діяльності вони змушені взаємодіяти одне з одним. Як свідчить практика, така взаємодія часто носила характер боротьби або ж, навпаки, було повне узгодження їх функціональності, що виражала «симфонія влад» (щоправда, вона була притаманна лише православ'ю).

Очевидно, що будь-яка політична система (у вигляді державних структур) покликана регламентувати життя соціуму та пересічних громадян. Відповідно, релігійні організації та віряни знаходяться в межах її впливу. Адже, держава, з метою захисту прав громадян на свободу совісті, регламентує релігійне буття, оскільки визначає певні законодавчі межі функціонування релігійних інституцій та організацій, їх правового становища у суспільстві. Демократична держава зобов'язана створити умови для нормального існування різних політичних і релігійних сил. Варто зазначити, що релігійні організації, у свою чергу, теж мають значний вплив на політичний процес у суспільстві. По-перше, це відбувається тому, що миряни є досить значною частиною електорату. Так, за інформацією Хосе Казанови, старшого наукового співробітника Берклійського центру релігії, миру та світових справ, заслуженого професора соціології, теології та релігієзнавства університету Джорджтауна, лише 6–7 % жителів нашої країни не вірять в Бога. В той час до православних себе відносять 72–75 % українців, а ще 9 % вважають себе греко-католиками [1].

По-друге, церква впливає на свідомість громадян через утвердження і поширення у суспільстві релігійних принципів, цінностей та ідеалів. Через те релігійні організації відіграють важливу роль у процесі політичної соціалізації особистості. Його сутність полягає у «перш за все, в процесі впливу на особу соціально-політичних умов, за яких здійснюється передача норм, принципів, цінностей, політичних орієнтацій, а по-друге, сприйняття нею на соціально-психологічному рівні цього впливу з метою формування моделі політичного світогляду, політичної свідомості і поведінки» [2, с. 9].

Варто зазначити, що релігійні організації відносяться до неполітичних агентів політичної соціалізації, оскільки вони впливають на ціннісні установки індивіда прямо (служби, проповіді, місіонерська діяльність, недільні школи, тощо) або опосередковано, зокрема через релігійне виховання в сім'ї.

Питання про роль і місце церкви у політичних процесах завжди було в центрі уваги суспільствознавців. Так, ця тема стала предметом досліджень провідних українських релігієзнавців А. Арістової, М. Бабія, В. Бондаренка, В. Єленського, С. Здіорука, О. В. Климова, А. Колодного, Н. Куліш та інших. Водночас, ще в повній мірі не досліджена роль та місце громадянської релігії у процесі політичної соціалізації

мирян, що є одним з негативних факторів на шляху до вдосконалення державної політики у сфері політичних відносин. Тому є нагальна потреба у дослідженні феномена громадянської релігії, з'ясування її ролі в якості чинника політичної ідентифікації та самоідентифікації громадян України.

Щодо самого поняття «громадянська релігія», то розуміння цього феномену відбулося в епоху Просвітництва (XVIII ст.), а вперше в науковий обіг це поняття запровадив Жак-Жан Руссо (1771 р.). В його роботі «Про суспільний договір, або принципи політичного права» є глава VIII «Про громадянську релігію». Під нею філософ розумів, насамперед, таку сферу суспільної свідомості, яка б могла забезпечити рішення проблеми полірелігійності у суспільстві, створення світоглядної основи довіри громадянському суспільству з метою забезпечення суспільного миру. Нині більшість науковців визначають її як «комплекс релігійно-політичних цінностей, переконань, уявлень, громадянських символів, обрядів і ритуалів, пов'язаних з історією і призначенням народу (нації, держави), які є джерелом національної чи політичної єдності» [3]. Тому така релігія об'єднує громадян у національно-державну спільноту незалежно від конфесійної приналежності мирян. Основою для цього є загальні релігійні символи, ритуали та ідеї, які приймаються більшістю громадян держави як сакральні по своїй суті. Вони формують у свідомості мирян, які є громадянами держави, почуття належності до неї, а це слугує формуванню і утвердженню національно-політичної єдності. Тому громадянська релігія через віросповідання, культову діяльність, обряди та ритуали прагне сформувати у вірян певні політичні цінності громадянина держави.

Варто зазначити, що громадянська релігія вже по визначенню передбачає наявність тісних зв'язків з державними структурами для вирішення актуальних для суспільства проблем. А це створює реальну можливість використання останніми релігію у власних цілях. До речі, вияв зв'язку громадянської релігії з державою можна простежити вже в епоху античності. До прикладу, у стародавньому Римі імператори були головними жерцями в процесі утвердження державного культу.

В Україні проблема утвердження і розбудова структур громадянської релігії у суспільстві є дуже актуальною. Це пояснюється, по-перше, складною політичною ситуацією в країні, яка склалася в умовах трансформації суспільних відносин у зв'язку зі зміною форм власності і переходом до конкурентних засад в усіх сферах суспільного життя. До цього потрібно додати агресію з боку Російської Федерації, яка окупувала частину української території і веде гібридну війну з метою поширення хаосу в українському суспільстві. При цьому вона активно використовує релігійний чинник (Українська православна церква Московського патріархату).

По-друге, наша країна не є монорелігійною державою. В таких умовах молода українська держава, розбудовуючи на засадах демократії громадянське суспільство, зуміла досягнути певної нормалізації у царині державно-церковних відносин, сприяла створенню належних умов для функціонування релігійних організацій. Це зумовило розвитку процесу відродження релігійно-церковного життя в країні. В результаті в державі повноцінно діють більше 80 конфесій, напрямів та тлумачень. Проте, час від часу між певними конфесіями виникають конфлікти. Зокрема, конфронтаційні відносини складаються між Православною церквою України і Українською православною церквою Московського патріархату. Пояснюється це тим, що УПЦ проповідує кремлівську ідеологію щодо України як Малоросії та не визнає Томосу, яку надав ПЦУ Константинополь.

По-третє, в сучасних умовах вплив церкви в якості інституту громадянського суспільства є більш суттєвим, ніж вплив багатьох політичних партій або державних лідерів. Звідси спроба частини вітчизняних політичних партій та окремих політиків

використати в процесі боротьби за владу електорат, який знаходиться під впливом певних конфесій. Про політизацію релігії в Україні свідчить факт створення та існування політичних партій, в яких ідеологія та програмні документи побудовані на релігійно-конфесійній основі (Республіканська християнська партія України, Партія мусульман України, Соціально-християнська партія, Християнсько-демократична партія України та ін). Це говорить про те, що політичні потреби віруючих не знайшли адекватного відображення у програмах інших політичних сил. До речі, столичний Майдан (кін. 2013 р. – поч. 2014 р.) ознаменував зародження і практичне становлення громадянської релігії в країні. Адже вона об'єднала різноманітні конфесії країни (православні, католицькі, протестантські, мусульманські, юдейські тощо), які на самоорганізаційних засадах мобілізувала мирян на захист європейської цивілізованості, цінностей національної та людської гідності, української ідентичності, спротив соціальній несправедливості.

Отож, громадянська релігія як інститут громадянського суспільства здатна виконувати позитивну роль в процесі політичної соціалізації мирян як громадян демократичної України на засадах загальнодемократичних ідеалів, гуманістичних принципів справедливості, соціальної рівності, виховання поваги до культури та мови українського народу, суверенітету й територіальної цілісності України.

Література:

1. Шість тез, які змусять українців по-новому подивитися на своє релігійне життя. URL. <https://www.radiosvoboda.org/a/religijna-sytuatsija-v-ukrajini/31253931.html>
2. Гедікова Н. П. Політична соціалізація особистості в період демократизації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 1999. 19 с.
3. Громадянська релігія. URL: https://vue.gov.ua/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D1%8F.
4. Конституція України. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=254%EA%2F96-%E2%F0> (26.03.2014). Назва з екрана.
5. Филипович Л., Горкуша О. Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка. Київ : Самміт-Книга, 2014. 656 с.

Виговська Тетяна Вікторівна,
*кандидатка біологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЗМІНА КЛІМАТУ ЯК ПРОБЛЕМА М. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Проблема зміни клімату досліджується і обговорюється вченими та урядовцями тривалий час. Восени 2021 році відбувся міжнародний форум КС-26. Отож, 26-й раз світова спільнота збиралась на кліматичний саміт для прийняття рішень з протидії глобальному потеплінню та пом'якшення його впливу на довкілля.

За даними екологічної громадської організації «Екодія» за всю історію існування Землі клімат змінювався багато разів. Вченим відомо про 7 льодовикових періодів, після яких завжди наступало потепління. Потепління в наш час – не лише природний процес, бо відбувається у 10 разів швидше, ніж будь-коли. Все частіше науковці вживають термін «кліматична криза» замість «зміни клімату», щоб підкреслити серйозність цієї проблеми та потребу її вирішувати вже зараз. Кліматична криза – це надмірно стрімка

зміна клімату «через» підвищення глобальної середньої температури. Щоб протидіяти кліматичній кризі, слід досягти вуглецевої нейтральності вже 2050 року та адаптуватися до змін клімату. Згідно зі спостереженнями, середня глобальна температура на Землі з 1880 року вже зросла на $0,95^{\circ}\text{C}$. Глобальне потепління відбувається нерівномірно по планеті. Середня температура в арктичних регіонах планети за цей час зросла на 2°C . Арктика втрачає льодовий покрив [1].

Останні сім років стали самими теплими за всю історію спостережень. Рівень Світового океану піднявся до нового максимуму. Про це говориться в доповіді Всесвітньої метеорологічної організації [2].

Вважають, що основна причина зміни клімату полягає у значному використанні викопного палива. При спалюванні вугілля, нафти, газу утворюється вуглекислий газ, що є одним із основних парникових газів які і приводять до підвищення температури поверхні Землі і змін клімату на планеті. Тому світова спільнота намагається домовитись про спільні дії по зменшенню викидів парникових газів в її атмосферу. Варто зазначити, що процес переговорів та дій у цьому напрямку йде досить повільно і мало ефективно. Залишається лише сподіватись, що рішення КС-26 дадуть поштовх для прискорення якісних змін в протидії подальшому погіршенню ситуації з кліматичними змінами.

Дослідження свідчать, що клімат України, протягом останніх десятиліть також почав змінюватися (температура та деякі інші метеорологічні параметри відрізняються від значень кліматичної норми). Згідно результатів моделювання – для території України в майбутньому продовжуватиметься зростання температури повітря та відбуватиметься зміна кількості опадів протягом року. Проте варто зазначити, що Україна 20-та серед країн світу в успіхах з протидії зміні клімату [3].

Щодо змін клімату у м. Хмельницькому, то навіть місцеві екологи не володіли даними про такі зміни до 2015 року. Саме тоді вчені з КНУ ім. Шевченка прибули на конференцію до місцевої наукової спільноти і навели дані про такі зміни в Україні і у м. Хмельницькому.

Так, за даними наданими вченою кліматологом Балабух В. О., протягом останніх десятиліть у Хмельницькому спостерігається стійких ріст приземної температури повітря порівняно з кліматичною нормою – середня температура зросла на $0,9^{\circ}\text{C}$, максимальна – на $0,7^{\circ}\text{C}$, мінімальна – на $0,8^{\circ}\text{C}$ [4].

У місті проживає 16 986 (6,5 %) людей похилого віку; дітей – 48 469 (18 %); людей, що мають хронічні захворювання 227 194 (86,3 %) – з них людей з хронічними серцево-судинними захворюваннями – 91 102 особи; людей з ослабленим імунітетом – 20 358 (7,7 %). Ці дані свідчать, про те, що в структурі населення міста значний відсоток категорій населення, що є вразливим до теплового стресу та інфекційних захворювань [5].

Згідно проєкції зміни кліматичних умов у Хмельницькій області на 2021–2050 роки відносно 1981–2010 років слід очікувати:

- зростання середньої та максимальної температури повітря на $1,0^{\circ}\text{C}$, мінімальної – на $1,1^{\circ}\text{C}$;
- зростання періоду вегетації морозостійких та теплолюбних культур на 12,2 та 13,7 дня відповідно;
- зростання кількості спекотних днів – вище $+25^{\circ}\text{C}$ на 10,6 дня, вище $+30^{\circ}\text{C}$ – на 3,5 дня;

– перерозподілу кількості опадів в межах року – зростання їх кількості у зимовий період (майже на 10 %) та незначне зменшення в інші сезони – за майже незмінної кількості у цілому за рік.

При оцінці вразливості міста Хмельницького до проявів змін клімату більшість експертів прийшли до висновку, що необхідно впроваджувати цілий ряд заходів для протидії змінам і пом'якшення їх впливу на населення міста, що вразливе до теплового стресу. Місцевими екологами було наголошено, що в місті існують проблеми з доглядом за зеленими насадженнями та їх кількістю. Опитування експертів також показало, що найбільш вразливими, крім населення, є ще й зелені насадження. Тому всі учасники погодились, що необхідні їх якісні зміни. Спільними зусиллями розробили заходи, які спрямовані на адаптацію зелених зон міста до кліматичних змін.

Це наступні заходи: проведення інвентаризації зелених насаджень в місті, з метою встановлення площ і чітких меж зелених насаджень та розробка паспортів на них; закріплення за організаціями, установами, школами та вищими навчальними закладами окремих зелених зон міста – як спосіб покращення догляду за рослинами та з метою збереження їх від знищення; передбачення генпланом міста розширення площі та збільшення кількості зелених зон у місті; розробка комплексної схеми озеленення міста; консультація з фахівцями для визначення видів дерев, які краще пристосовуються до очікуваних змін клімату в даному регіоні та сприяти їх поширенню (заміна дерев, які гинуть, в парковій зоні міста на ці види, тощо); при плануванні нових зелених зон передбачати створення в їх межах водних об'єктів, а також забезпечити відновлення наявних, що перебувають в поганому стані в межах існуючих зелених зон, адже навіть невеликі водні об'єкти сприяють зменшенню теплового навантаження; створення штучних систем поливу для забезпечення оптимальних умов зволоження ґрунту під час літніх сухих і спекотних періодів (бажано – з використанням дощової води), чи, принаймні, забезпечувати полив для нових рослин протягом певного періоду після їх посадки; при посадці нових парків та скверів взяти до уваги, що найбільш стійкими екосистемами є ті, що характеризуються багатоманітністю біологічною різноманітністю, що досягається в тому числі за рахунок ярусності природного угруповання; періодичне розчищення та вирубання сухостою в межах зелених зон для мінімізації ймовірності поширення пожеж, а також розробка системи моніторингу зелених зон міста для виявлення «небезпечних місць», де можуть виникнути пожежі та системи моніторингу за хворобами рослин та шкідниками; використання контейнерного озеленення в центральній частині міста, де важко знайти місце для створення нових зелених зон; вертикальне озеленення будівель та застосування кращих зразків світового досвіду озеленення міських територій в умовах обмежених площ; для обслуговування зелених зон міста брати на роботу фахівців з відповідною освітою, що можуть забезпечити рослинам належний догляд – високий рівень агротехніки, дотримання технологій посадки, обрізки, догляду за деревами; проведення широкої інформаційної кампанії для населення про вразливість зелених насаджень міста та способи її зниження, а також про важливість зелених зон для міського середовища – їх позитивний вплив на зниження температурного режиму міста, вразливості міста до підтоплення, тощо; розробка та реалізація плану заходів зі зменшення викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря міста, з метою мінімізації негативного впливу забрудненого атмосферного повітря на зелені насадження міста [5].

Але з часу конференції зі змін клімату у Хмельницькому пройшло більше п'яти років, а з намічених заходів лише обговорювались і вносились зміни по кількості парків і скверів міста та розширення деяких зелених зон. Ні контейнерного, ні вертикального озеленення міський зеленбуд не здійснює. Зате практично скрізь щороку практикує надто радикальне обрізання дерев-«топінг», через що вони втрачають можливість активно фотосинтезувати, поглинати вуглекислий газ, виділяти кисень, дають значно менше так потрібної тіні, не можуть добре очищати повітря від пилу та газів. При цьому

частина дерев стають схожими на стовпи, хворіють і гинуть, що, напевно, вигідно зеленбудівцям, так як можна торгувати деревиною.

Така антиекологічна діяльність має бути припинена. На цьому наполягають екологи, що вже майже рік працюють над фінансованим Європою проектом «Зелене місто». Сподіваємось, що здійснення цього проекту по напрямку «Зелені насадження» та інших напрямках дозволить виправити ситуацію і пом'якшить вплив змін клімату на хмельничан. А ще реалізація проекту «Зелене місто» створить умови для протидії подальшим змінам клімату в місті Хмельницькому.

Література:

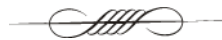
1. Арктика втрачає льодовий покрив. URL:https://ecoaction.org.ua/zmina-klimatu-ne-pryrodnyj-protses.html?gclid=Cj0KCQiAr5iQBhCsARIsAPcwROMnT2UMoLtnvSnel_ar4UE-qR4hnIhixT3fiTETMmrOg35ix5liUTQaAsLwEALw_wcB.

2. Последние семь лет стали самыми теплыми в истории. URL: <https://news.un.org/ru/story/2021/10/1412932>.

3. Україна 20-та серед країн світу за успіхами у протидії зі зміною клімату. URL: <https://ecoaction.org.ua/ukraina-20-ta-za-uspikhamy-klimatu.html>.

4. Балабух В. О. Регіональні прояви глобальної зміни клімату в Тернопільській області та можливі їх зміни до середини XXI століття. *Наукові записки ТНПУ*. Серія : «Географія». №1, С. 43–54.

5. Оцінка вразливості та заходи з адаптації до зміни клімату: Хмельницький. Хмельницький : Управління по благоустрою та екології, 2015. 8 с.

Гуменюк Оксана Григорівна,

кандидатка психологічних наук, доцентка,

доцентка кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЛІДЕРСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

З якого погляду ми б не оцінювали сьогодення, не підлягає сумніву одне – це час справжніх лідерів.

Однією з найважливіших якостей сучасного керівника в системі державно-управлінських відносин, на думку психологів, є його внутрішня орієнтація на досягнення успіху в своїй діяльності як основного мотиваційного стимулу. Тому формування лідерів саме з такими якостями є одним із основних завдань системи підвищення кваліфікації управлінських кадрів держави в XXI ст.

Лідерство – це соціально-психологічне явище, яке виникає і реалізується в суспільному середовищі. Як явище лідерство відоме ще з давніх-давен, як категорія соціальної психології почало вивчатися з кінця XIX ст. Як справедливо зазначає Ж.Блондель, лідерство древнє, як людство [1, с. 27]. Воно універсальне й неминуче. Існує скрізь – у великих і малих організаціях, у бізнесі і релігії, у профспілках і благодійних організаціях, у компаніях і університетах, у неформальних організаціях і вуличних ватагах. Це ознака номер один будь-якої організації. Скрізь, де утворюється група, виникає і лідерство. Відповідно, актуальність проблеми є беззаперечною.

Проблема лідерства є досить опрацьованою різними науковцями, зокрема такими як І. Вешлер, Д. Виханський, В. Врум, Ф. Йеттон, М. Мескон та ін. В Україні зараз цю проблему вивчають А. Бандурка, О. Данчева, Л. Карамушка, Л. Орбан-Лембрик тощо.

Лідерство – це взаємини домінування і підкорення, впливу й наслідування в системі міжособистісних і групових відносин.

У своїй праці «Політика як мистецтво керівництва» американський політолог Р. Такер застерігає від ототожнення лідерства з функціями посадових осіб у державному або партійному апаратах. Він зазначає, що лідерство – це щось значно більше, ніж аналіз і прийняття державно-владних рішень, це – вплив на розум, енергію тих людей, яким належить зіграти свою роль у тому чи іншому процесі [3, с. 64].

Незважаючи на різні підходи до визначення природи лідерства, в інтерпретації терміна «лідер» можна виділити два основних значення.

По-перше, лідер – це індивід, який володіє найбільш вираженими «корисними», з точки зору групи, якостями, завдяки яким його діяльність щодо задоволення інтересів даної групи є найпродуктивнішою. Вплив лідера базується на такому психологічному феномені, як ідеальна представленість у сприйнятті членів групи.

По-друге, лідер – це індивід, за яким група визнає право на прийняття рішень, найзначніших з точки зору групового інтересу. Авторитет лідера заснований на вміннях об'єднувати, згуртовувати учасників групи заради досягнення спільної мети.

Отже, розуміння феномена лідерства неможливе без аналізу взаємодії лідера і групи.

Як і будь-які інші члени групи, потенційний лідер прагне до досягнення групових цілей, водночас він має і власні додаткові потреби. Майбутнього лідера серед інших членів групи відрізняє якраз те, що ці додаткові його потреби можуть бути в найкращій спосіб задоволені через прийняття ним ролі керівника групи (формального чи неформального). Залежно від рівня усвідомленості своїх потреб, ціннісних орієнтацій такий потенційний лідер може або цілеспрямовано досягати керівної ролі в групі, або ж цей процес може відбуватися стихійно, коли члени групи самі займаються вибором лідера, переконавшись у тому, що саме він володіє необхідними для цього якостями.

До сьогодні вчені, які досліджують проблеми лідерства, дискутують з приводу того, що є визначальним для його становлення як суспільного феномену. У цьому значенні є підстави для виділення трьох основних підходів.

Перший – це пояснення лідерства як індивідуально-психологічного феномена, тобто як суто психологічного явища. Представники даного підходу вважають, що домінуючим фактором феномена лідерства є набір у того чи іншого індивіда певних індивідуально-особистісних рис.

Другий підхід – визначення лідерства як «функції» ситуації. Не відкидаючи значення індивідуально-психологічних якостей, прихильники цього підходу вважають, що ті чи інші риси лідера проявляються залежно від конкретної ситуації. На їх переконання, лідерство – це продукт ситуації, що склалася в певний конкретний період. Е. Фідлер, зокрема, підтверджує дану тезу наступним прикладом: у ситуаціях сприятливих, чи навпаки, лідер, орієнтований на вирішення ключових завдань, досягає кращих результатів ніж той, хто орієнтується на людей.

Третій підхід – це спроба поєднати два попередніх підходи до пояснення лідерства. Лідер розглядається як продукт конкретної ситуації, в якій він виявляє свої індивідуально-психологічні якості. У рамках цього підходу визначальними для становлення лідерства визнаються одночасно й індивідуально-психологічні риси лідера, і умови, в яких відбувається його становлення. Так, на думку С. Казе, лідерство генерується трьома чинниками: особистісними якостями, подією (або ситуацією) і групою послідовників.

Прагнення до лідерства – ознака соціально стабільної, психічно повноцінної людини. Це намагання посісти гідне місце в групі, колективі, суспільстві в цілому. Для того, щоб

реально розраховувати на лідерство в групі (колективі), потрібно:

- по-перше, правильно оцінити свої лідерські якості і сфери їх застосування (не прагнути охопити все, а визначити пріоритетні напрями впливу на ситуацію, взаємовідносини в колективі тощо);

- по-друге, не замикати на собі всі лідерські функції, а делегувати їх членам колективу, залишивши для себе стратегічно важливі й визначальні (тим самим лідер отримує статус головного, а члени колективу – відповідальність);

- по-третє, випереджати членів колективу за рівнем загального розвитку, не стаючи при цьому недосяжним;

- по-четверте, володіти психологічними засобами впливу на колектив;

- зрештою, бути готовим до постійного психологічного самоаналізу, виявляти волю і прагнення до безперервного самовдосконалення, розвивати харизматичні якості.

На нашу думку, на ефективності діяльності лідера позначається також рівень взаємодії таких параметрів:

- а) відчуття вірогідності досягнення успіху;

- б) прогнозування наслідків успіху чи неуспіху у вирішенні управлінських ситуацій;

- в) мотивації діяльності (так званого особистісного фактора).

Отже, у процесі формування сучасного типу лідерства, його психологічної готовності до управлінської діяльності постає питання про критерії вимог до керівника нового типу, орієнтованого на реалізацію складних завдань суспільно-політичних перетворень Української держави на шляху зміцнення її незалежності й ефективного соціально-економічного розвитку.

Література:

1. Бандурка А. М. Психология управления: учеб. пособ.. Харьков: Фортуна-пресс, 2011. 464 с.

2. Гуменюк О. Г. Соціально-психологічний аналіз теорій лідерства: колективна монографія / За заг. ред. В. В. Толкованова. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. 600 с.

3. Данчева О. В. Практична психологія в економіці та бізнесі. К: Лібра, 2018. 270 с.

4. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з елементами психології управління: конспекти лекцій: навч. посіб.. Кам.-Подільський, 2011. 296 с.

5. Карамушка Л. М. Психологія управління: навч. посібник. К.: Міленіум, 2017. 344 с.

Куліш Наталія Стефанівна,
*кандидатка філософських наук, доцентка кафедри
філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

СОЦІАЛЬНЕ СЛУЖІННЯ ЦЕРКОВ І КОНФЕСІЙ УКРАЇНИ НА НИВІ ЗБЕРЕЖЕННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

На тлі глобальних викликів сьогодення, прискореного розвитку технологій, трансформаційних процесів в соціумі базовими цінностями, які дають підстави для соціальної опори залишаються сімейні цінності. Соціологічні опитування останніх десятиліть з поміж ціннісних домінант населення України фіксують стабільно високі позиції, які займають «міцна сім'я», «благополуччя дітей» [1, с. 71], водночас одним з найвищих вважається рівень довіри до сім'ї та родичів [1, с. 467]. В українському суспільстві родина є тією основою де людина сповна може розкрити свій потенціал, відчуваючи чи не найбільшу безпеку, підтримку, здатність до самопожертви, щирої любові та поваги. Відтак саме українська родина, будучи важливим соціальним ресурсом, первинною клітиною суспільства, потребує уваги, підтримки та піклування, насамперед з боку держави, громадянського суспільства.

Розуміючи важливість ролі традиційних сімейних цінностей для розвитку українського суспільства, не залишаються осторонь Церкви та конфесії України. Це, насамперед, пояснюється тим, що релігійний чинник є важливим фактором соціальної взаємодії людей, оскільки зумовлює їх соціальну поведінку, певною мірою визначає координати подальшого суспільного і особистісного розвитку. Він «має здатність спрямовувати їх діяльність (безпосередньо чи опосередковано), а також визначати або корегувати форми поведінки особистості, її активність, вектор напрямку їх соціальної реалізації» [2, с. 4].

Зусилля релігійного чинника репрезентовані колегіально, на рівні ВРЦіРО так і на рівні окремих конфесій та спрямовані на висвітлення, упередження, звернення уваги широкого загалу на проблемні аспекти функціонування інституту сім'ї, на реалізацією державної політики у сфері сім'ї. Це, насамперед, проблеми сиріт, дітей без батьківської опіки, одиноких матерів, розлучень, необхідність протидії домашньому насильству, виклики пов'язані з демографічною кризою, відмовою від дітонародження, прав на життя, підтримка сімей і дітей у складних життєвих обставинах та ін. [3]

Окремими прикладами практичних кроків ВРЦіРО є організація публічних акцій. Так з 2017 року у Києві щочервня відбувається Всеукраїнська хода на захист прав дітей та сімей, яка прагне привернути увагу суспільства та влади до моральних і духовних основ сім'ї та шлюбу, базової основи для гармонійного виховання та здорового розвитку дітей. У 2020 році завдяки діяльності міжконфесійної Робочої групи з протидії домашньому насильству було розроблено Комунікаційну стратегію для церков і релігійних організацій та створено міжконфесійний вебсайт «Зупини насильство!» [4]. У 2021 році ВРЦіРО звернулася з проханням до віруючих різних конфесій про спільну триденну молитву за збереження сім'ї в Україні [5]. Цього ж року відбулося підписання меморандуму між ВРЦіРО та МОН У документі, який розрахований на 5 років, йдеться, зокрема, про недопущення закладення у навчальну літературу та навчальні програми положень, що суперечать традиційним сімейним цінностям українського народу [6].

Знаковими ініціативами окремих конфесій у цьому напрямку є створення УГКЦ у 2008 році першого релігійного недержавного пенсійного фонду «Покрова», який має на меті подбати про соціальний статус віруючих, їх родин, церковнослужителів. На підтримку сімейних та загальнолюдських цінностей спрямована діяльність фонду «Карітас» Україна.

Показовими є ініціативи ПЦУ: діяльність платформи «Елеос», реалізація проекту «Шелтер Св.Ольги: допомога та запобігання насиллю проти жінок», опіка над дітьми, які втратили батьків в часи пандемії коронавірусу та ін.

Здійснюють проекти на підтримку сімейних цінностей мусульмани України. Так в ісламських центрах Асоціації «Альраїд» регулярно відбуваються заходи, що сприяють зміцненню родин, гармонізації подружнього життя та вихованню щасливих нащадків: родинні пікніки, квести, змагання тощо [7].

Змістовними у цьому контексті є чимало діяльних акцій інших конфесій України.

Ініціативи Церков та конфесій не пройшли повз увагу українців, так 31% респондентів, соціологічного опитування Центру Разумкова відзначили активну позицію релігійного загалу у вирішенні кризи сімейних відносин, 35% – проблеми виховання дітей та підлітків, (36%) – психологічної підтримки людям [8, с.18].

Таким чином, є підстави висновувати, що соціальне служіння Церков та конфесій є важливою компонентою морального оздоровлення українського суспільства відтак має перспективи для подальшого утвердження та реалізації.

Література:

1. Ручка А. Динаміка ціннісних пріоритетів населення України за останні три десятиліття (1991–2020 рр.). Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. *Збірник наукових праць*. К. : Інститут соціології НАН України 2020. 546 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2020.pdf>
2. Виговський Л. А. Функціональність релігії: природа та вияви: монографія. Київ-Хмельницький, 2004. 340 с.
3. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Збірник документів 1996 – 2021 / Упоряд. і наук. ред. М. С. Васін. К.: Медіа світ, 2021. 420 с.
4. Зупини насильство! URL: <https://family.org.ua/ua/cmnadv/mable-c-dunbar-the-dynamics-of-domestic-violence>.
5. Церкви і релігійні організації України просять про спільну триденну молитву на захист традиційних сімейних цінностей URL: http://news.ugcc.ua/news/tserkvi_%D1%96_rel%D1%96g%D1%96yn%D1%96_organ%D1%96zats%D1%96i_ukraini_prosit_pro_sp%D1%96lnu_tridennu_molitvu_na_zahist_tradits%D1%96ynih_s%D1%96meynih_ts%D1%96nnostey_94342.html.
6. Церква і освітяни домовились захищати сімейні цінності у школі URL: <https://religionpravda.com.ua/?p=74016>.
7. Підтримка жінок та родинних цінностей URL: <http://www.arraid.org.ua/pidtrimka-zhinok-ta-rodinnih-cinnostey?page=1>.
8. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021pp. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf.

Степчук Юлія Петрівна,
*кандидатка філологічних наук,
старша викладачка кафедри мовознавства
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРАВОВИЙ ДИСКУРС У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛИНИ КОЦЮБИНСЬКОЇ

Сучасний стан розвитку юридичної науки характеризується тенденцією зміщення акцентів в осмисленні формальних аспектів права на його соціальний контекст. Це спричинює досить активне зростання кількості наукових досліджень міждисциплінарного характеру. Серед них – насамперед, дослідження політико-правових поглядів, державотворчих ідей, праворозуміння видатних представників вітчизняної літератури. Недаремно спостерігаємо посилену увагу до процесів культурного розвитку та впливу особистості на розвиток соціуму зокрема.

У період розбудови України, у час активних змін у юриспруденція, а також із нагоди 90-річного ювілею однієї із знакових постатей у розвитку вітчизняного літературознавства другої половини ХХ – початку ХХІ століть, лауреатки Національної премії України імені Тараса Шевченка, видатної української літературознавиці – Михайлини Коцюбинської – актуальним є вивчення її правових поглядів. Відповідно, метою розвідки є здійснення комплексного політико-правового аналізу творчості видатної науковиці з позиції висвітлення її державотворчих ідей в умовах розбудови незалежної України, а також їх впливу на розвиток національної ідентичності українців.

Нині вважається незаперечним твердження на кшталт: митець, як і кожна людина, не існує в позачасовому вимірі, а належить своїй епосі та взаємодіє з певним політичним, правовим середовищем. Безперечна істинність цього висловлювання стосується, безумовно, творчої долі Михайлини Коцюбинської, чиї погляди неодмінно справили сильний вплив на розвиток української незалежної державності.

У радянський період у силу цензури та упередженості науковців суспільні-політичні орієнтири М. Коцюбинської не досліджувалися. Для сучасного періоду розвитку літературно-критичної думки характерна ліквідація багатьох прогалин у біографії і творчості вченої, зокрема і проблеми зміни її суспільно-політичних уподобань.

Політико-правові погляди вченої були сформовані під впливом суспільних перетворень, які відбулись в країні в середині ХХ ст. Адже загальновідомо, що соціально-політична думка в Україні у ці часи відтворювала перехід українського національно-визвольного руху від стадії культурного застою до організованої шістдесятницької активізації боротьби за визволення народу з-під комуністично-більшовицького тоталітаризму.

Ми подаємо цілісну концепцію поетапного розвитку та трансформації світогляду та політико-правових поглядів М. Коцюбинської як літературного критика, літературознавця, перекладача.

Перший етап становлення суспільно-політичних поглядів (кінець 50-х рр. ХХ ст.) – етап захоплення соціалістичними ідеями. Це період формування світогляду М. Коцюбинської. Михайлина походила з сім'ї брата видатного письменника Михайла Коцюбинського. Це забезпечило їй високий культурний рівень. З другого боку, вона виростала в атмосфері лояльності до радянського режиму, декларування віри в офіційні марксистсько-ленінсько-сталінські ідеали. «Ніколи не була кар'єрною комсомолкою, але з дитинства була підвладна тим міфам. Я виховувалася у радянській системі координат і ніколи цього не приховувала», – подибуємо у спогадах М. Коцюбинської [1, с. 27].

Із цього погляду необхідно зазначити, що загальний контекст мистецтва доби, в якій жила і працювала М. Коцюбинська, спричинює складне переплетіння офіційної ідеології та особистісного світобачення молодого дослідниці, що безумовно позначилося на її творчості.

Другий етап еволюції суспільно-політичних поглядів (60-ті – початок 70-х рр. ХХ ст.) – етап нонконформістського сприйняття радянських концепцій. Суспільні події, культурні новації доби «відлиги» та нові «неблагонадійні» знайомства в Києві, де М. Коцюбинська розпочала навчання на філологічному факультеті, змусили її подивитися по-новому на політичне життя й на обставини, в яких існує українська література та літературознавство.

Як справедливо відзначає Є. Сверстюк, відбувається повернення до розмитих і втрачених понять, розбивання ідеологічних стереотипів [2, с. 7]. Справжнім бунтом М. Коцюбинської стало її входження в коло дисидентів, прагнення працювати в літературознавстві, не озираючись на ідеологічні обмеження, участь спершу в культурницьких, а потім уже й у протестних заходах. У розв'язанні цієї дилеми (балансування межі полюсами нонконформізму й пристосуванства) М. Коцюбинська обрала шлях відкритого протистояння тоталітарному режимові, цілковитого неприйняття його псевдоідеалів. Вона без вагань офірувала своє життя, усвідомлюючи трагізм обраного шляху.

Хоча більша частина творчого життя М. Коцюбинської припала на складний радянський тоталітарний режим, допити, обшуки, звільнення з Інституту літератури, виключення з КППС, тривала неможливість влаштуватися на нову роботу так і не змогли перешкодити їй творити, висловлювати вголос свої думки про тогочасну ідеологію.

М. Коцюбинська не надто активно цікавилася політикою, чи точніше ніколи не займалася суто політичною боротьбою, як не дивно таке твердження виглядатиме після всього написаного вище. Найбільше вона переймалася питаннями літератури, культури загалом, мови. Можемо стверджувати, що поступове руйнування радянських міфів досягалось не за рахунок політичних акцій вченої. До цього вчена приходила через призму моралі, через високе розуміння мистецтва.

Третій етап трансформації радянських поглядів М. Коцюбинської (кінець 80-х – 2000-ні роки) – моральний спротив тоталітарній системі, або позацензурний період. З розпадом Радянського Союзу у роки «перебудови» після 18-річного вимушеного мовчання дослідниця відновила творчу працю. «Таке собі ідилічне повернення до своєї гавані», – напише вчена у споминах [1, с. 193].

З початком 90-х років ХХ століття виходять друком написані раніше статті, передмови, критико-мемуарні есе про П. Тичину, В. Стуса, І. Світличного, З. Геник-Березовську та інших шістдесятників. З'являються книги «Зафіксоване і нетлінне: Роздуми про епістолярну творчість» (2001), «Мої обрії» у 2-х томах (2005), «Вітер з України і наші екзистенційні зусилля» (2005), «Книга Споминів» (2007), «Історія, оркестрована на людські голоси» (2008), «Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість» (2009).

Отже, ідейна трансформація М. Коцюбинської як літературознавця, літературного критика, учасника антитоталітарного спротиву пройшла три основні етапи: від суспільно-політичних поглядів під соціалістичним кутом зору на невеликому відрізку її ранньої творчості до активного опору радянській окупації, охоплюючи при цьому найважливіші переломні моменти вітчизняної історії: від пізнього сталінізму, “відлиги”, застою, доби падіння СРСР, до початків української незалежності.

Поетапний науковий аналіз трансформації політичного світогляду М. Коцюбинської, що віддзеркалився у її літературно-критичному доробку, дає підстави для такого основоположного висновку: суспільно-політичні погляди

дослідниці еволюціонували від захоплення соціалістичними ідеалами, які вона намагався прищепити на національний ґрунт, до критики радянських доктрин та рішучого переходу до абсолютного морального спротиву системі.

Література:

1. Коцюбинська М. Книга споминів/ Х. : Акта, 2006. 288 с.
2. Сверстюк Є. Ім'я зігріває душу : штрихи до портрета Михайлини Коцюбинської. *Літературна Україна*. 2001. 27 груд. С.7.

Шутяк Ірина Анатоліївна,

*доцентка кафедри соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
заслужена вчителька України*

ЛІДЕРСТВО ЯК ПОЗИТИВНА МОТИВАЦІЯ СУЧАСНОГО КЕРІВНИКА

Чітке управління будь-яким підрозділом керівником-лідером великою мірою залежить саме від професіоналізму та особистісних якостей суб'єкта управління. Справжній лідер з легкістю знаходить різні засоби впливу на об'єкти управління шляхом підвищення їх особистісного потенціалу, фахової компетентності щодо вирішення завдань, реалізації поставлених завдань та досягнення мети шляхом мотивації діяльності підлеглих.

Досвідчений керівник приділяє увагу таким важливим питанням, як: індивідуальні якості підлеглих, згуртування колективу, додержання правил професійного етикету, партнерські відносини між колегами, своєчасне встановлення причин помилок підлеглих і запобігання їм, створення позитивної робочої атмосфери; тобто сприяє досягненню позитивної мотивації в діяльності підлеглих, підвищенню рівня їх самооцінки і самоменеджменту.

Зауважимо, що саме вміння сформувати дружню, продуктивно налаштовану команду, є одним із найважливіших критеріїв оцінювання керівника у сфері мотивації діяльності його підлеглих та колег.

Слід зазначити, що саме управління мотивацією діяльності різних груп здійснюється у формі лідерства (керівництва), яке можна ототожнити з мотивацією. І лідерство, і керівництво є формами управління, і мають певну схожість між собою, інколи навіть можуть поєднуватись в одній особі.

Керівництво передбачає монополію на прийняття рішень і контроль за ходом їх виконання. Лідер не узурпує право приймати рішення, а, навпаки, запрошує до цього кожного співробітника. В результаті змінюється статус кожного працівника. Якщо керівник протистоїть групі підлеглих, виступає як зовнішня сила, то лідер перетворює колектив у єдину команду.

Поняття «лідерство» прямо пов'язано з поняттями «управління» і «керівництво». Деякі сучасні українські науковці вважають лідерство у певній сфері життя чи галузі діяльності як професіоналізм у виконанні роботи, ознаками належності до елітної групи [1].

Керівник – це той, хто керує, веде, тобто лідер (від англ. leader – ведучий). Водночас необхідно ці поняття розрізняти, оскільки керівник більшою мірою виражає свої офіційні повноваження, а лідер виражає неофіційні тенденції міжособистісних відносин у групах. Ці дві форми управління відповідають певним загальним вимогам, які досить часто впливають на подальшу роль у формуванні мотивації діяльності підлеглих. Насамперед, це компетентність та глибоке розуміння особливостей професії, відданість

улюбленій справі, креативність, справедливість та порядність. Бути лідером – значить мотивувати працювати у задоволення, вірити в необхідність того, що належить зробити. «Лідер діє відкрито, бос – за закритими дверима. Лідер веде за собою, а бос «керує» – Теодор Рузвельт.

Лідерами, як правило, стають тоді, коли виникає ситуація, що вимагає лідерських навичок керівництва. Наприклад, менеджер середньої ланки може успішно працювати, виконуючи свої обов'язки протягом багатьох років і добре справлятися зі своєю роботою.

Лідерство як поняття, що має безліч значень, використовується для опису широкого кола явищ, пов'язаних із процесами влади і впливу в різних соціальних колективах, таких як групи, організації, співтовариства або нації. Існує стільки визначень лідерства, скільки тих, хто намагався його дати: тільки за останніх 50 років було запропоновано понад 65 систем класифікації визначень лідерства. Прочитуємо лише одне з них «...лідерство – це процеси внутрішньої самоорганізації і самоврядування групи, колективу, обумовлені індивідуальною ініціативою їх членів...». Лідер - це людина, яка ефективно здійснює керівництво групою; лідерство - це мистецтво впливати на людей для того, щоб вони з доброї волі намагались досягнути цілей, які не є особистісними [2].

Лідер – це особистість, яка, поставивши перед собою мету, знаходить засоби історює колектив, який здатний її досягти.

Лідером може бути людина, яка має три основоположні якості:

- неординарний, вроджений потенціал, який проявляється як талант засновника і координатора;
- глибокі знання і професіоналізм у галузях, що мають найбільший попит з боку певної соціальної групи чи суспільства в цілому;
- безумовну перевагу в отриманні результатів діяльності в певному виді діяльності.

Зазвичай визначають велику кількість типів лідерства, але в глобальному сенсі варто виокремити саме такі: патерналістичні лідери (лідерство пов'язане з родовими або навіть особистими стосунками); лідери-активісти (лідери є настільки вмотивованими до дії, що фактично заряджають своєю ідеєю всіх навкруги); лідери-управлінці (мають талант до керування величезними компаніями, володіють як організаційними, так і управлінськими здібностями); каталітичні лідери (мають багатий досвід та широкий світогляд, що дозволяє їм надихати молодь до усвідомленого втілення своїх ідей, можуть керувати в декількох сферах діяльності). Зрозуміло, що кожен із проявів лідерства важливий і потрібний суспільству.

Лідерство необхідно розглядати як групове явище: лідер не може існувати наодинці, він завжди існує як елемент групової структури, при цьому повністю викладаючись на роботі та мотивуючи у повній мірі своїх підлеглих.

Керівник колективу призначається ззовні, вищим керівництвом, отримує відповідні повноваження, має право на застосування санкцій (як позитивних, так і негативних) [3].

Лідер висувається з числа оточуючих його людей, по суті, рівних йому за статусом, разом з тим лідер також може вдаватися до санкцій у відношенні когось з партнерів, але ці санкції носять формальний характер, право на їх застосування ніде офіційно не зафіксовано. Відмінності між лідером та керівником наведено на таблиці.

Відмінності між лідером та керівником

Ознаки	Керівник	Лідер
1. Статус	Адміністратор	Новатор
2. Методи прийняття рішень	Доручає	Надихає
3. Основа дій	План – основа дій	Бачення – основа дій
4. Довіра	Спирається на систему	Спирається на людей
5. Ставлення до ініціативи	Контролює	Довіряє
6. Спосіб прийняття рішень	Приймає рішення	Перетворює рішення
7. Характер відносин з підлеглими	Той, кого шанують	Той, кого обожнюють

Отже, підсумуємо: лідер – новатор, який надихає і мотивує колектив, довіряє та опирається на людей, його поважають та люблять.

Сучасний керівник – це людина, яка одночасно є лідером і ефективно управляє своїми підлеглими. Можна бути першою особою в організації, але не бути фактично лідером і навпаки.

Отже, можемо стверджувати, що в сучасному публічному управлінні «лідерство» як позитивна мотивація керівника хоч і визначається спочатку як якісна характеристика особи, але надалі трансформується в якісні показники ефективності органу публічного управління. Тобто набуває особистісного виміру.

Література:

1. Атаманюк З. М. Соціально-філософські концепції української національної еліти: автореф. дис.....канд. філос. наук : спец. 09.00.03 З. М. Атаманюк. Одеса, 2013. 20 с.
2. Лукашевич В. В. Основи управління персоналом : підруч. В. В. Лукашевич. М. : КНОРУС, 2017. 232 с.
3. Менегетті А. Психологія лідера. М.: ННБФ «Онто-психологія», 2012. 208 с.

Лозінський Сергій Валентинович,
старший викладач кафедри філософії,
соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЗМІСТОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Освіта в сфері фізичної культури і спорту є одним з пріоритетних напрямів і найважливіших складових вищої освіти України. Система фізичного виховання України охоплює всі верстви населення і включає в себе: дошкільну освіту; шкільну фізкультурну освіту; систему фізичного виховання у професійних і закладах вищої освіти; систему фізичного виховання дорослого населення; систему фізичного виховання людей похилого віку; систему фізичного виховання людей з особливими потребами.

Український досвід розвитку освіти та проблеми реформування і модернізації освіти в сфері фізичної культури та спорту вивчали С.А. Вавренюк, Н.О. Долгова, Є. С. Вільчковський, А.В. Кошура, О.М. Мозолев, В.Р. Пасічник, М.А. Хмара та ін.

Законом України «Про фізичну культуру та спорт» від 24.12.1993 року [1]

визначається, що основним організаційним підрозділом, що реалізує мету та завдання фізичної культури у закладах вищої освіти є спортивні клуби. Метою створення спортивних клубів є розвиток фізичної культури і спорту в закладах освіти та виховання, проведення просвітницької роботи з організації спортивних, оздоровчих та виховних заходів, методики проведення самостійних занять фізичними вправами, організація рекреаційних заходів та туризму спрямованих на покращення стану здоров'я студентів та викладачів засобами фізичного виховання, проведення спортивно-масових заходів зі студентами, а також спортивної роботи зі студентами, що мають відхилення у стані здоров'я. В спортивних клубах здійснюють індивідуальне і групове навчання інструкторів та бажаючих студентів методиці організації і проведення занять, тренувань, змагань в обраному виді спорту. Членами спортивного клубу можуть бути студенти, викладачі, тренери, випускники, технічний персонал навчального закладу, крім того в роботі спортивного клубу можуть брати участь інші мешканці міста, що виконують його статут. Кожний заклад вищої освіти може мати по декілька спортивних клубів різної спрямованості. Вони об'єднуються в асоціацію «Академічний спортивний союз» [2; 3].

Вищі навчальні заклади, які працюють в системі стаціонарного навчання зобов'язані проводити заняття з фізичного виховання [4]. Водночас законом не регламентується кількість обов'язкових годин навчання на фізичне виховання, ці завдання покладені безпосередньо на самі заклади вищої освіти, на вирішення сенату та ради окремих відділів. Навчальні заняття організовують та проводять фахівці фізичного виховання і спорту, які також можуть працювати в спортивних клубах та проводити тренування з різноманітних видів спорту. Метою фізичного виховання у закладах вищої освіти України, є сприяння гармонійному розвитку особистості, підготовка студента до суспільного та сімейного життя, збереження здоров'я як особливої цінності, підготовка до вільного ринку праці [2; 4].

Велике значення приділяється питанням фізичної готовності молоді до навчання в закладах вищої освіти, гармонійного поєднання шкільної фізичної культури та фізичного виховання. Саме тому у шкільній фізкультурній освіті України відбуваються зміни. Розпорядженням міністерства змінюються навчальні програми з фізичного виховання в середніх школах. Обов'язковим у змісті навчальної програми з фізичного виховання стає: присутність варіативної складової, що наближає її за змістом до навчальних програм закладів вищої освіти та введення здоров'язберігаючої освіти, яка поєднує між собою фізичне виховання та соціалізацію [5].

Досягнення мети фізичного виховання реалізується шляхом її конкретизації в цілому комплексі послідовних, тісно взаємопов'язаних завдань. Завданнями фізичного виховання у закладах вищої освіти України є:

- розвиток особистості студентів засобами фізичної культури і спорту, озброєння їх необхідними знаннями і навичками необхідними для ефективного здійснення професійної діяльності та функціонування в складному світі, формування навичок самостійного придбання та поповнення знань протягом усього життя в сфері фізичної культури та спорту, критичного мислення;
- вироблення навичок співробітництва, заснованого на взаємній довірі та навички роботи у команді в процесі занять з фізичного виховання;
- вироблення вміння пристосовуватися до змін на ринку праці, які мають ґрунтуватися на високому рівні працездатності, гарній фізичній формі, високому рівні здоров'я;
- забезпечення умов щодо подолання етнічних бар'єрів і упереджень, побудови позитивних відносин між людьми різних національностей, релігій і поглядів в процесі фізичного виховання;
- формування науково обґрунтованих знань, позитивного ставлення і усвідомленої необхідності в студентів щодо формування особистісної фізичної

культури;

– підвищення рівня освіти та обізнаності з формування навичок застосування природних факторів і оточуючого середовища щодо зміцнення здоров'я та фізичного загартування [4].

Відповідно до стратегії розвитку освіти заклади вищої освіти України отримають більшу свободу у визначенні змісту програм з фізичного виховання студентів, добору форм, методів та засобів навчання. Міністерство освіти і науки України визначає лише загальні принципи освітньої політики, яким повинні відповідати програми навчання. Вони повинні розроблятися у відповідності з національними стандартами кваліфікації фахівців відповідної галузі.

Основними напрямками модернізації освіти в сфері фізичної культури і спорту в закладах вищої освіти України, виступають: розвиток оздоровчих методик навчання фізичним вправам; навчання студентів різноманітним видам рекреаційного відновлення, впровадження їх в повсякдення життя людини; впровадження в навчальний процес інтерактивних методик навчання і тренування; використання волонтерських засад в організації і проведення занять з фізичного виховання, спортивних заходів, популяризації олімпійського руху; застосування принципів олімпійського виховання в навчанні студентської молоді; використання правил «Fair play» (чесної гри) для виховання культури поведінки сучасної молоді.

Ефективність сучасної системи фізичного виховання студентів в вищих навчальних закладах України розглядається на кількох організаційних та змістових рівнях в особистісному та суспільному значенні, як фактор розвитку здоров'я і загальної культури, як елемент всебічного розвитку особистості і підготовки людини до майбутнього життя та професійної діяльності.

Література:

1. Про фізичну культуру та спорт: Закон України від 24.12.1993 р. № 3808-XII. *Відомості Верховної Ради України*. № 14. 1994. Ст. 80
2. Кошура А. Фізичне виховання в системі вищої освіти. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*. Вип. 748. Педагогіка та психологія. Чернівці, 2015. С. 64–74.
3. Мозолев О. Зміст і принципи управління розвитком освіти в сфері фізичної культури і спорту в Україні. *Молодь і ринок*. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка № 2 (133). 2016. С. 75–79.
4. Мозолев О. Модернізація державної політики розвитку освіти в сфері фізичної культури і спорту в системі вищої України. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*. Вип. 767. Педагогіка та психологія. Чернівці: Чернівецький нац. у-т, 2015. С. 113–121.
5. Хмара М. А. Розвиток шкільної фізкультурної освіти в Польщі кінця XX – початку XXI століття Матеріали VIII-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Modern problems in science», (09-12 листопада 2020 р.). Прага. 2020. С. 507–510.

Сірий Олександр Михайлович,
*старший викладач кафедри філософії,
соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Процес фізичного виховання студентів закладів вищої освіти являє собою багатокомпонентну складну систему, яка охоплює такі аспекти цілісного навчального процесу, як будова, зміст, засоби впливу, форми розвитку тощо. Суттєвим недоліком сучасної системи фізичного виховання є те, що вона не стимулює студентів до занять фізичними вправами, не сприяє самостійному формуванню в них знань, умінь та навичок, не враховує інтереси та побажання студентів щодо видів та форм занять з фізичного виховання. Фактично фізичне виховання студентів здебільшого не є виховним процесом.

Останнім часом фахівцями ведеться інтенсивний пошук нових напрямків, форм і методів фізкультурно-спортивної роботи у закладах вищої освіти, які б дозволили істотно підвищити для студентів привабливість фізкультурно-спортивної діяльності, забезпечити більш повну й ефективну соціокультурну значимість занять фізичною культурою й спортом.

Багато вчених і фахівців одностайні в тому, що зараз зростаючі вимоги до фізичного виховання студентів обумовлюють необхідність модернізації навчально-виховного процесу. А процес фізичного виховання є ефективним лише тоді, коли він будується як методична система. До характерних рис методичної системи фізичного виховання майбутніх педагогів належать [1]:

- науково обґрунтоване планування процесу фізичного виховання;
- єдність і взаємозв'язок теоретичної, методичної і практичної підготовки студентів;
- високий, але доступний рівень труднощів на навчальних заняттях, швидке і якісне опанування техніки виконання вправ та оволодіння методикою їх удосконалення;
- максимальна активність і самостійність студентів під час занять;
- поєднання індивідуальної і колективної фізкультурно-оздоровчої діяльності студентів;
- забезпечення навчального процесу достатньою кількістю і якістю технічного оснащення та спортивного інвентарю;
- широке використання інноваційних технологій фізичного виховання.

Існуюча традиційна методична система фізичного виховання у різних вищих навчальних закладах освіти зорієнтована переважно на виконання певних фізичних нормативів, які у поєднанні з відсутністю сформованих наукових знань та свідомого розуміння цінності фізичних вправ та їх впливу на організм становлять основну причину недоліків методичної системи, що призвело до несприйняття студентами існуючих форм фізичного виховання й до ототожнення занять фізичними вправами з фізичною працею.

Тому виникає необхідність в модернізації методичної системи фізичного виховання. Одним з перспективних напрямків удосконалення є спортизація навчального процесу фізичного виховання, який передбачає впровадження технологій, правил, принципів спортивного тренування та спрямований на вирішення завдань фізичного виховання незалежно від рівня фізичної підготовленості студентів. Навчальні програми з дисципліни «Фізичне виховання» у закладах вищої освіти мають складатися з урахуванням вільного вибору виду рухової активності, забезпечувати реалізацію принципів особистісно-орієнтованого та диференційованого підходу до фізичного виховання студентів з урахуванням їх спортивних інтересів, стимулювати та мотивувати прагнення молодого покоління до рухової активності та безперервної фізкультурної освіти [3].

Методологічними засадами модернізації методичної системи фізичного виховання студентів закладів вищої освіти є [2]:

1. Взаємозв'язок у діяльності кафедри фізичного виховання з ректоратом, вченою радою, спортивним клубом, студентським профкомом та іншими структурними підрозділами вищих навчальних закладів. Спільна робота яких повинна сприяти вдосконаленню матеріально-технічної бази; забезпеченню спортивних залів тренажерами, спортивними приладами та обладнанням; збереженню фізичного виховання як обов'язкової навчальної дисципліни у закладі вищої освіти та широкому впровадженню інноваційних технологій для покращення функціонування та роботи у системі фізичного виховання; впровадженню поза навчальних фізкультурно-оздоровчої спрямованості (фітнес-програм аеробної, силової, гімнастичної спрямованості).

2. Активізація шляхів освітньої, фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності студентів, яка має об'єднати навчальні, поза навчальні й самостійні заняття.

3. Гнучкість педагогічних, психологічних, фізкультурно-освітніх, медико-біологічних, екологічних, управлінських та здоров'язберігаючих технологій у системі фізичного виховання.

Отже, щоб фізичне виховання стало діючим методом зміцнення здоров'я й підвищення рівня фізичної підготовленості студентів, основними принципами повинні стати його регулярність, мотиваційний фон та гнучка варіативність, що відображає специфіку навчальної роботи студентів.

Література:

1. Грибан Г. П. Методична система фізичного виховання студентів аграрних університетів: дис. док. пед. наук. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. 563 с.
2. Грибан Г. П. Модернізація методичної системи фізичного виховання студентів аграрних університетів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Харків : ХОВНОКУ, 2012, № 9. С. 34–38.
3. Заплішний І. І. Шляхи оптимізації формування у студентів здорового способу життя засобами фізичного виховання. І. І. Заплішний, Ф. С. Сенченко, М. П. Бойко. *Вісник ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка*. 2007. №. 44. С.180–183.

Янков Сергій Володимирович,
*старший викладач кафедри філософії,
соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

НЕТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ФІЗИЧНОЇ АКТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Період студентських років – це унікальний етап становлення людини, пов'язаний з розквітом її фізичних та духовних можливостей. Тому дуже важливо саме в цей час виховати в неї повагу до власного тіла, розкрити цінність гарної фізичної форми, описати та створити позитивне ставлення до щоденної рухової активності.

Професія юриста, яка є одною з престижних та поважних в світі, накладає на її представника велику відповідальність. Для успішної реалізації у професії, необхідно розвивати сильне, витривале, гнучке тіло, виховувати дух та дисциплінувати розум. В цьому відношенні, метод фізичних вправ, авторська фітнес-програма «ШЛЯХ ДО ЗДОРОВОГО ЖИТТЯ», в основу якої покладено алгоритм побудови індивідуальних фітнес-програм для самостійних занять здобувачів вищої освіти [1; 2], на мій погляд, володіє найбільшою ефективністю та дозволяє сформувати коректні рухові звички, скорегувати поставу, підвищити гнучкість хребта та суглобів, що призведе до покращення фізичної та розумової працездатності, а також зниженню психоемоційного напруження.

Аналізуючи та узагальнюючи данні наукової літератури з питання особливостей системи фізичних вправ та перспектив її використання для підвищення фізичної та розумової працездатності студентів-юристів.

Щоб відповідати новим стандартам вищої освіти в Україні, випускник закладу вищої освіти повинен володіти рядом професійних та загальних компетентностей (знань, вмінь та навичок), з метою бути затребуваним та конкурентно спроможним спеціалістом на ринку праці. У списку загальних компетентностей має місце здатність до прояву високого рівня фізичної та розумової працездатності. На думку фахівців, успішне оволодіння вищою освітою напряду залежить від достатнього рівня фізичного здоров'я [3], та від формування високого рівня мотивації до занять за допомогою впровадження сучасних фітнес програм [1].

Виходячи з цього, пріоритетними завданнями фізкультурної освіти у закладах вищої освіти мають бути наступні:

- 1) сформувати відношення до фізичного здоров'я – як до важливішої цінності.
- 2) виховати звичку до усвідомленої регулярної рухової активності, з метою набуття та підтримання гарної фізичної форми на протязі життя.

Зрозуміло, що для досягнення кінцевої мети навчання необхідна перебудова свідомості самого студента. В цьому відношенні, авторська фітнес-програма «ШЛЯХ ДО ЗДОРОВОГО ЖИТТЯ», як унікальна, цілісна та науково-обґрунтована система фізичних вправ, яка володіє оздоровчим, профілактичним та лікувальним ефектом, а також дозволяє досягнути єдності тіла, духа та розуму, є перспективним підходом для ефективного вирішення поставлених перед вищою освітою завдань. Отже, може бути рекомендована для впровадження в процес фізичного виховання майбутніх юристів. Перевагами даного метода є наявність наукового обґрунтування фізичних вправ, в основі якого детальне вивчення механізмів функціонування організму людини та біомеханіки рухів. Регулярні заняття за фітнес-програмою дозволять свідомо керувати власними рухами, оптимізувати поставу, підвищити або відновити фізичну та розумову працездатність, знизити психоемоційне напруження.

Література:

1. Ващук Л. Алгоритм побудови індивідуальних фітнес-програм для самостійних занять. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. Vol. 2(34), 2016. pp. 20–35.

2. Эдвард Т. Хоули Руководство инструктора оздоровительного фитнеса. Киев: Издательство «Олимпийская литература», 2004.

3. Кувшинчиков И. Н. Физическое воспитание как средство формирования здорового образа жизни у студенческой молодёжи /И.Н. Кувшинчиков, Г.В. Власов, А.Н. Кобзарь. Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития: сб. научных трудов Sworld по мат. науч. прак. конф. 2011. С. 85–87.

МОВОЗНАВСТВО

Нагорна Ольга Олександрівна,

докторка педагогічних наук, доцентка,

завідувачка кафедри мовознавства

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Нагорний Ярослав Володимирович,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мовознавства

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ІСПИТ В ДОМАШНІХ УМОВАХ ЯК ФОРМА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Сьогодні все більшого поширення та популярності отримує іспит в домашніх умовах як форма підсумкового контролю знань студентів з навчальної дисципліни.

Зарубіжні дослідники (C. Chan (2009), M. Gupta (2007), R. Cullen і R. Forsyth (2018), Kaur V. (2016), M. Weimer (2013) тощо) аналізували питання оцінювання успішності студентів, визначали його вплив на навчальне середовище та значення для забезпечення якості професійної підготовки майбутніх фахівців. Однак, поняття «екзамен в домашніх умовах / take-home exam» в українській науково-методичній літературі зустрічається рідко, що пояснює актуальність розглянутого питання.

Основною метою цієї роботи є з'ясувати значення терміну «екзамен в домашніх умовах» та обґрунтувати необхідність його застосування в навчальному процесі закладів вищої освіти.

Як правило, такий іспит проводиться в онлайн форматі з використанням комп'ютерних технологій. Студенти отримують можливість протягом визначеного часу виконати пропонувані завдання вдома без нагляду викладача, користуючись усіма доступними матеріалами курсу, при цьому дотримуючись етики та академічної доброчесності [1].

У цьому контексті ретельно розроблений силабус навчальної дисципліни, в якому викладено основну мету та структуру курсу, відображено взаємозв'язок навчальних тем, прописано основні інструкції та рекомендації (перелік основних питань іспиту, список дозволених для використання джерел, матеріалів) для підготовки до іспиту в домашніх умовах, допомагає студенту відповідати цій вимозі.

Іспит в домашніх умовах передбачає тривалу підготовку та вдумливий аналіз навчального матеріалу, однак основним завданням такого іспиту не є перевірка здатності студента запам'ятовувати та пригадувати факти, описувати чи узагальнювати зміст, натомість – це оцінка здатності здобувача вищої освіти розв'язувати проблеми, аналізувати та синтезувати інформацію, робити висновки.

Наведемо приклади типових завдань, які виносяться на такий іспит: короткі або розгорнуті відповіді на запитання з наведенням доказів або прикладів з матеріалів курсу, написання есе, оцінювання обставин, аналіз ситуації / сценарію, окреслення перспектив впровадження тощо.

Зрозуміло, що завдання, які виносяться на іспит в домашніх умовах, надають можливість студентам продемонструвати власне критичне аналітичне мислення та розуміння понять, що викладаються в межах навчальної дисципліни, тому важливо

виконувати завдання самостійно, висловлювати індивідуальне бачення пропонованого питання.

Основні критерії оцінювання знань студентів під час іспиту в домашніх умовах такі: повнота викладеного матеріалу, доречність, аргументація, правильне цитування, оформлення роботи, самоорганізація.

Отже, впровадження іспиту в домашніх умовах як форми підсумкового контролю знань студентів в навчальний процес сприятиме підвищенню якості професійної підготовки майбутніх фахівців.

Література:

1. What is a take-home exam? Preparing for and Writing a Take-Home Exam. URL : <https://www.trentu.ca/academicskills/how-guides/how-study/prepare-and-write>.

Павлик Ольга Борисівна,
*кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри мовознавства Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ОСОБЛИВОСТІ МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Протягом тривалого часу науковці намагаються дослідити такий феномен як молодіжна мова. Але зробити це дуже складно, оскільки молодіжний сленг постійно змінюється, набуває нових ознак та піддається впливу засобів масової інформації, міграції та глобалізації.

Теми «молодь» і «молодіжна мова» стали останнім часом об'єктом міждисциплінарних досліджень, але труднощі виникають уже на етапі того, кого розуміти під терміном «молодь». Чи включає це поняття також дітей і молодих людей дорослого віку, чи лише підлітків? У будь-якому разі, не існує однорідного середовища молодих людей, адже окрім вікових ознак, вони відрізнятимуться ще за соціальними, етнічними, територіальними, культурними та іншими ознаками.

Проблему молодіжного сленгу в німецькій мові досліджували такі науковці як:

- Е. Нойланд, який проаналізував відмінності між літературною та молодіжною мовою;
- П.Шлобінський, який досліджував лексичні особливості молодіжної культури і сленгу;
- Г. Ейманн, який уклав лексикон німецької молодіжної мови;
- М. Гайнеманн, який ввів молодіжну мову у видання «Малого словниканімецької мови» у НДР у 80-х роках ХХ століття;
- Г. Генне, який написав роботу «Молодь та її мова».

Поняття «молодіжна мова» і «молодіжна комунікація» позначають мовні зразки і ознаки, які використовують чи використовували різні групи молодих людей у різні часові періоди, у різному віці та за різних умов комунікації. Шлобінський у своєму дослідженні зазначає, що «не існує молодіжної мови, якою б розмовляли всі» [1, с.229]. Найважливішою особливістю молодіжної мовної культури є широке розповсюдження сленгу, який виникає як протест проти словесних штамів,

одноманітності повсякденної мови чи просто через бажання виділитися, бути оригінальним і дотепним, що властиво для молоді у всі часи.

За допомогою сленгу молоді люди виражають свої емоції, своє критичне ставлення до старшого покоління чи його світогляду, виявляють свою індивідуальність, самостверджуються та самоідентифікуються і, водночас, відмежовуються від літературної мови та дорослих людей як її носіїв. Молодіжний сленг – це пароль усіх членів референтної групи. Сленг – це також один із способів приховати сказане від навколишніх, тобто це є прихована, таємна, зашифрована мова молодих людей.

Лексикон сучасних молодих людей змінюється так часто, як і все у їхньому житті. Нові молодіжні слова часто досягають популярності не лише у внутрішньо групових комунікаціях. Подекуди вони виходять у сферу міжгрупової чи навіть загальносоціальної комунікації. Проте ця популярність швидко минає, актуальність певного висловлювання зникає, і багато слів з молодіжного сленгу залишаються лише у спеціальних словниках.

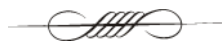
Характерною особливістю сленгу є клішеподібна описовість поняття, експресивність, яскрава наочність, жартівливо-іронічні порівняння. У молодіжному слензі лексеми, які вступають у синтагматичні відносини, можуть докорінно змінювати своє значення. Наприклад, *Flinke Floppy* вказує на наявність швидкої реакції, а вираз «*nen Virus in der Floppy haben*» – на порушення у мисленні. Саме слово «*Floppy*» походить із комп'ютерного жаргону і позначає голову [2].

Особливістю молодіжного сленгу в сучасній німецькій мові є вживання великої кількості запозичень з англійської мови, таких як *super, Look, Party, Trend, Star, Tipp, cool* [2] та інших.

Отже, молодіжний сленг є важливим засобом спілкування молоді. Він потрібен для того, щоб відрізнитись від дорослих, а також є засобом самовираження. Сленг дуже динамічно розвивається і зазнає постійних змін. Завдяки інтернету постійно з'являються нові популярні серед молоді слова, які швидко розповсюджуються по всьому світу. Молодіжний сленг, поряд із літературною мовою, потребує постійного вивчення та створення словників.

Література:

1. Тищенко О. Український молодіжний сленг у когнітивному вимірі. Лексикографічний бюлетень: зб. наук. пр. К. : Ін-т української мови НАН України, 2010, Вип.19.С. 229–231.
2. Kleines Wörterbuch Jugendsprache. URL : www.t-online.de/leben/familie/schulkind-und-jugendliche.

Логвин Руслана Олегівна,

асистентка кафедри мовознавства

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДИСКУРСУ

Перше, що потрібно визначити це що таке дискурс та для чого потрібен його аналіз. Взагалі аналіз дискурсу це свого роду дослідження мови. Деякі науковці визначають аналіз дискурсу як одну з лінгвістичних дисциплін. Різні лінгвістичні дисципліни вивчають різні аспекти мови і мовлення. Так фонетика вивчає звуки і їх використання, лексикологія зосереджується на вивченні слів та їх походження, а граматика досліджує яким чином слова формують речення та усні висловлювання. Щодо аналізу дискурсу, то це дослідження того як речення об'єднуються в тексти, як

будуються розмови, усні взаємодії між людьми та як вони підлаштовуються під соціальний контекст ситуацій.

Якщо заглибитись далі у визначення поняття аналізу дискурсу, то це ще й дослідження мови з точки зору її практичного використання людьми в реальному житті. Іншими словами досліджуються різні мовні ситуації, такі як сварки, жарти, переконування, флірт або жарти. Потім на базі цих досліджень можна зробити висновок, що той чи інший спосіб спілкування притаманний певній групі населення або певній персоні.

Ефективний аналіз дискурсу базується на чотирьох основних стовпах: двозначність мови; мова залежить від місця і часу; мова це частина особистості; мова не може використовуватись самотійно.

Двозначність мови. Майже неможливо сказати з абсолютною точністю, що означає якесь висловлювання або слово. Аналіз завжди має включати визначення інтенцій та мети мовця для точнішої інтерпретації сказаного. Процес інтерпретації природні у повсякденному житті. У кожної людини бувають ситуації, коли складно визначити чи дійсно сказане кимось висловлювання передає реальні інтенції та мету мовця. Весь процес комунікації включає елементи значення, яке не є передане фактично сказаними чи написаними словами, а є інтерпретованими реципієнтом або відповідно читачем. Навіть коли нам здається, що ми висловлюємось дуже однозначної конкретно, це може бути не так. Наприклад, коли хтось хоче позичити у когось іншого ручку. Ця інтенція може бути висловлена питанням: «Маєш ручку?». Фактично це питання не передає інформації, що людині потрібна ручка, а лише передає бажання визначити чи хтось інший її має. Для того щоб це питання було розцінено як прохання позичити ручку, реципієнт повинен пройти через процес інтерпретації. Цей процес відбувається автоматично і несвідомо але все ж є невід'ємним процесом спілкування.

Мова залежить від місця і часу, а усвідомлення цього фактору допомагає ефективніше аналізувати дискурс. Один з способів краще зрозуміти сказане це провести зв'язок між висловленням та соціальним контекстом в якому воно сказане або написане. Адже значення висловлення може кардинально змінитись в залежності від того хто це сказав, коли і де, а також не менш важливо кому. Для прикладу те саме питання «Маєш ручку?» поставлене вчителем учню перед екзаменом, уже не буде мати значення, що вчителю потрібно цю ручку позичити. У цій ситуації це питання ставиться з метою впевнитись, що учень має всі потрібні інструменти для виконання завдань. Ситуативна інтерпретація мови завжди прив'язана як мінімум до чотирьох пунктів. Перше це матеріалізація мови, тобто розміщення та вигляд тексту. Вивіска на магазині, текст на веб-сайті або кегль у підручнику усе це впливає на сприйняття та інтерпретацію тексту. Друге це відносини, у яких знаходяться учасники мовлення. Інтерпретація висловлення залежить від того з ким ми говоримо, наскільки добре ми знаємо людину та який соціальний статус вона має відносно нас. Третє це своєрідна історія, тобто що сталося перед висловленням та, що має статись після. Останній четвертий пункт це відношення однієї мови з іншими мовами. Тобто один текст завжди якимось чином відповідає іншому [2, с. 2–5].

Мова це частина особистості. Мова використовується для того щоб установити соціальний статус та показати, що хтось належить до якоїсь певної групи населення. Мовець вибудовує свій дискурс спираючись на власний психо-емоційний стан та когнітивний стиль. У свою чергу адресант порівнює висловлювання з узагальненими поняттями та інтерпретує так як йому це дозволяє власний психо-емоційний стан та когнітивний стиль [1, с. 252].

Мова не може використовуватись самотійно. Доволі очевидно, що мова постійно поєднується з такими факторами як тембр голосу, тон, інтонація, темп, атакож емоції, що передаються обличчям та жестами. У текстах це кегль, колір, розміщення тексту на папері і навіть сам папір.

Розглянувши вище наведені чотири пункти стало зрозуміліше яка мета в аналізі дискурсу. Основною причиною є те, що процес аналізу мовлення є природнім та мовці постійно його здійснюють, коли інтерпретують висловлювання інших мовців. Для чого тоді втручатись у процеси, які і так відбуваються в підсвідомості? Справа в тому, що у всіх бувають непорозуміння засновані на неправильній інтерпретації сказаного або ситуації коли складно донести свою думку. Розуміння шляхів аналізу дискурсу дозволить ефективніше будувати комунікацію та краще розуміти співрозмовників. Суть аналізу дискурсу у тому, щоб описати та структурувати процеси, які відбуваються несвідомо у кожної людини. Щоб потім цю інформацію можна було застосувати для подальших лінгвістичних досліджень.

Дослідження аналізу дискурсу має й інші переваги. Оскільки мовлення тісно пов'язане з встановленням соціального становища та соціальних зв'язків, аналіз дискурсу може допомогти краще зрозуміти оточуючий соціум та шляхи його організації. Крім того дослідження дискурсу це не лише дослідження мови, а й в певному сенсі дослідження і аналіз відносин, психології, політики, влади тощо.

Усне мовлення має ряд особливостей. Найперше це інтерактивність усного мовлення. Усне мовлення будується зазвичай на взаємодіях, так спікер міняє свою манеру мовлення коли помічає, що аудиторія не вловлює його думку та відповідно підтримує манеру коли аудиторія показує, що добре прослідковує основну думку.

Наступний аспект, досить очевидний, мовлення більш спонтанне. При письмі текст в більшості випадків перечитується, редагується, планується та перевіряється. У той час як в усному мовленні, навіть у підготовленому є дуже обмежена кількість часу для прийняття рішення.

Прагматичний аналіз досліджує як люди використовують слова для втілення своїх інтенцій в розмовах. Прикладами інтенцій можуть бути прохання, вибачення або питання коли слова перетворюються в своєрідні дії. Їх дослідження допомагає визначити які дії намагаються втілити в життя за допомогою слів та підібрати правильну реакцію та відповідь.

Прагматика, з філософськими коренями, розглядає вирішення проблеми з точки зору логіки, звертаючи увагу на умови, які потрібні щоб учасники мовленнєвої ситуації могли адекватно визначити значення конкретного висловлення або прагматичну силу (тобто, на втілення якої інтенції мовця спрямоване висловлення) [2, с. 20–22].

Література:

1. Бацевич Ф. С. Проблеми і термінологічний апарат сучасної лінгвістичної прагматики. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2008. № 620. С. 250–253.
2. Rodney J. *Discourse Analysis: A Resource Book for Students*. New York: Routledge, 2018. 231 с.

Гуменчук Ольга Євгенівна,
старша викладачка кафедри мовознавства
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
Петренко Марина Олександрівна,
старша викладачка кафедри мовознавства
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПСИХОЛОГО-АКМЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ

Психолого-акмеологічна культура є основним фактором, важливою ознакою розвитку та самореалізації сучасного управлінського керуючого і розглядається як самостійна категорія його управлінської практики, що є однією з формуючих умов продуктивної реалізації його управлінських завдань.

Структура психолого-акмеологічної культури розкриває ієрархію (диспозиції) її компонентів і взаємозв'язки між ними. Саме у ній можна визначити два взаємозалежних, функціонально пов'язаних блоки: потенціал та поведінкову активність.

Керівник повинен з розумінням ставитися до своїх підлеглих, поважати їх особистість, сприймати їхні недоліки та успіхи як власні. Крім того, він повинен постійно дбати про поліпшення їх умов праці та проживання. До того ж, офіційний статус керівника вимагає від нього оцінювання роботи підлеглих, прийняття постійних рішень, заохочення чи покарання, виконання чи невиконання різноманітних потреб підлеглих [6, с. 216]. Ефективність роботи керуючого визначається не лише рівнем його підготовки, а й його психічним станом.

Вимоги до управлінця слід розглядати з точки зору стилів керівництва, що відображають стійкий набір особистісних і соціально-психологічних характеристик керуючого, за допомогою яких реалізуються конкретні методи впливу на колектив. Згідно з дослідженнями, більшість керівників віддають перевагу демократичному стилю керівництва, який є найбільш сприятливим для підтримки психологічного добробуту підлеглих. Однак, впроваджуючи демократичний стиль керівництва, керуючий повинен вміти правильно спрямовувати робочий процес та результати [8, с.122].

Контроль часто розглядається як інструмент мотивації. Для керівника контроль має визначатися розумінням того, що помилки є спільними для всіх людей і, що при добре організованому контролі більшість підлеглих здатні досягти високих результатів.

Контроль підкреслює важливість контрольованої діяльності, сприяє визнанню результатів роботи та мотивує прагнення до якісної роботи, допомагає задовольнити потребу сприймати підлеглого як відповідального та важливого працівника служби. Важливо також усвідомити, що контроль має бути не епізодичним (ситуативним), а безперервним, спланованим, свідомим процесом. Для більшої ефективності керівник повинен знати про наступне:

- а) контроль не є реакцією на інцидент або подію.
- б) повний контроль не мотивує працівників.
- в) прихований контроль лише створює напругу в кожній команді.
- г) підозра з боку керуючого завжди свідчить про сумнів.

Дослідники О. Д. Сафін (1997), О. А. Урбанович (2001), В. В. Шпалінський та К. А. Помазан (2002), А. В. Опалєва та Г. В. Дубова та ін. визначили перелік

психологічних правил поведінки з підлеглими. Його дотримання є свідченням високого рівня управлінської культури керівника, що об'єктивно сприятиме підвищенню ефективності управлінської діяльності.

Значну роль у розвитку методів управління людськими ресурсами (HRM) у державному управлінні відіграли роботи німецького соціолога М. Вебера. Він визначив основні правила, сукупністю яких є бюрократичний метод управління персоналом державних організацій:

1. Поділ праці, що створює умови для чіткого визначення. Відповідальність кожного члена організації за ефективне виконання своїх обов'язків.
2. Ієрархія влади, яка формує ланцюг командування або принцип посади.
3. Система правил, що регулюють діяльність організації (норми та інструкції, які забезпечують послідовне виконання кожного завдання).
4. Формальна неоднозначність керуючого (керівництво відповідно до раціональних стандартів).
5. Відповідність професійній кваліфікації займаної посади.
6. Чіткий відбір кандидатів на заміщення вакансії за професійними та моральними критеріями.
7. Регулярна атестація персоналу.

Проте сучасне розуміння управління людськими ресурсами як рівня культури управління автоматично оновлює потребу в таких управлінських одиницях — керівниках-менеджерах, які на відповідному професійному рівні бажають і здатні реалізувати процес управління персоналом. Крім того, принципи керівництва повинні бути нерозривно пов'язані зі світоглядом, професіоналізмом і моральними якостями сучасних менеджерів, їх навичками міжособистісного спілкування з підлеглими, а також умінням не тільки бачити, а й розуміти сучасні тенденції керівництва.

Потреба у професійному самовдосконаленні керівника особливо відчувається у сфері державного управління України. Сьогодні спостерігається не лише недооцінка, а й абсолютне нехтування керівником психологічної складової суспільного життя підпорядкованого службовця. Таке небажання керівника бачити і розуміти особистість, індивідуальність державного службовця призводить до негативних наслідків: управлінський потенціал використовується дуже рідко або зовсім не використовується, хоча сьогодні людина потребує активізації в державному управлінні, що безпосередньо пов'язано з завданнями ретельного вивчення її статусу в цій сфері, а також шляхами і засобами заохочення працівників до більш активної, відповідальної та ефективної роботи.

Людина в управлінні завжди відіграє домінуючу, вирішальну роль. Адже справжню історію творять люди, які підкоряються об'єктивним законам суспільного розвитку і поступово розширюють «простір» для самодіяльності та самореалізації особистості.

Література:

1. Возняк Л. С. Управлінська адаптація як механізм розвитку особистості і посадового просування керівників. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 1998. Вип. 2. Ч. 1. С. 31–43.
2. Діденко Н. Г. Взаємодія управління, влади і держави як предмет філософського аналізу: Автореферат дис... на здобуття наук. ступ. канд. філософських наук: 09.00.03. Донецький національний університет. Донецьк, 2002. 20 с.
3. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. СПб: Питер, 1999. 368 с.

4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб: Питер, 2000. 512 с.
5. Карцев В. С. Формування особистості: детермінанти, проблеми, перспективи (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис... доктора філос. наук: 09.00.03 / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. К., 2003. 36 с.
6. Мотозюк Л. М. Психологічний аналіз труднощів у роботі молодого керівника. *Збірник наукових праць № 23. ч. II. Спеціальний випуск: матеріали науково-практичної конференції «Самовиховання як фактор розвитку особистості»*. Хмельницький: НАПВУ, 2002. С. 114–120.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління: навчальний посібник. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 695 с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Сост., авт. послеслов. и коммент. А. В. Брушлинский и К. А. Абульханова-Славская. СПб.: Питер, 2000. 705 с.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

1. Репресоване дисиденство. Місінкевич Л.Л.	4
2. Східні мотиви в українському державотворенні доби пізнього середньовіччя. Стеньгач Н.О.	10
3. Правосвідомість і правова культура Тополь Ю.О.	12

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

4. Податкова безпека як провідний елемент бюджетної безпеки держави Бригінець О.О.	14
5. Legal regulation of cooperation between international organizations and public authorities Ivanova R.Y.	15
6. Правова природа та ознаки публічної служби в адміністративно-правовій доктрині Владовська К.П.	17
7. Дискреція при реалізації повноважень у земельних правовідносинах як елемент визначення належного способу судового захисту Бойченко І.В.	19

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

8. Зобов'язання на підставі вини за Цивільним кодексом Східної Галичини 1797 року ¹ Гринько С.Д.	22
9. Договір як джерело цивільного права та індивідуальний регулятор цивільних правовідносин фізичних та юридичних осіб Ватрас В.А.	24
10. До питання про надання міжнародної правової допомоги в умовах обмеженої мобільності Бондаренко-Зелінська Н.Л.	25
11. До питання про включення нагород та прав на них до складу спадщини Бориславська М.В.	29
12. Здійснення виконавчого напису нотаріусом як спосіб захисту сімейного права та інтересу Гаврік Р.О.	31
13. Поняття та сутність сімейних правовідносин Сердечна І.Л.	33
14. Правочин, що порушує публічний порядок: окремі питання Чорна Ж.Л.	35
15. Тривалий розгляд справи як підстава для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Якимчук С.О.	37
16. Щодо питання реєстрації розірвання шлюбів нотаріусами Грицишина Л.В.	39
17. Історичний розвиток та становлення правової категорії володілець джерела підвищеної небезпеки через призму діяльності атракціонів Бабійчук В.М.	41
18. Судовий захист сімейних прав батьків та дітей за законодавством Німеччини та Франції Салюк П.І.	46
19. Зарубіжний досвід здійснення усиновлення дітей іноземними громадянами Соловей А.О.	48

20. Щодо питання про сутність спадкових правовідносин подружжя Сусь Ю.С.	50
21. «Спадщина» як одна із ключових категорій спадкового права Федосєєв Д.А.	52

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

22. Деякі аспекти визнання висновку експерта недопустимим доказом у кримінальному провадженні Крушинський С.А.	55
23. Участь громадян по відправленню правосуддя (зарубіжний досвід для України) Налуцишин В.В.	58
24. «Провокація злочину» як предмет вивчення кримінальної процесуальної науки Циганюк Ю.В.	60
25. Окремі аспекти впливу розвитку науково-технічного прогресу на процеси популяризації псевдозаконів кримінальної субкультури Виговський Д.Л.	62
26. Судова практика застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання Захарчук В.М.	64
27. Окремі питання щодо злочинів проти порядку виконання судового рішення за проектом нового кримінального кодексу України Налуцишин В.В.	66
28. Судова практика застосування строків давності притягнення до кримінальної відповідальності у разі ухилення особи від досудового розслідування та суду Нікіфорова Т.І.	68
29. Про окремі питання кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя людини Плисюк Н.М.	70
30. Історико-правовий аналіз правового статусу Генерального прокурора України Присяжна А.В.	72
31. Перспективи розвитку медіації у кримінальних провадженнях Хмелевська Н.В.	75

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО, АГРАРНЕ ПРАВО ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

32. До питання частки у праві власності на земельну ділянку Костяшкін І.О.	77
33. Судовий збір у трудових спорах Андрушко А.В.	79
34. Проблеми обчислення вислуги років для призначення пенсії військовослужбовцям Михайлова І.Ю.	81
35. Державно-правові проблеми виробництва органічної сільськогосподарської продукції на землях України Місінкевич А.Л.	83
36. Законодавче забезпечення здійснення юридичної експертизи проектів нормативно-правових актів Тараненко Л.С.	85
37. До питання визначення мети і цілей девелопера Бляхарський Я.С.	87

МІЖНАРОДНЕ ТА ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПРАВО

38. Дипломатичний притулок як міжнародне звичаєве право Іваницький А.М.	90
39. Трансформація транспортної політики європейського союзу Кірик А.Ю.	92

ФІНАНСОВО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

40. Трудовий абсентеїзм в сучасній практиці управління робочим часом Захаркевич Н.П.	94
41. Дуальна форма здобуття вищої освіти: від пілотування до розвитку Синчак В.П.	96
42. Фактори впливу на маркетинг органічного землеробства Іжевський П.Г.	99
43. Регулювання зайнятості та соціальний захист населення Кравець І.М.	101
44. Субординовані зобов'язання як джерело поповнення фінансових ресурсів банків Ткачук Н.М.	103
45. Напрями удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління дебіторською заборгованістю покупців та замовників підприємства Булат Г.В.	105
46. Перспективні напрями державної підтримки розвитку сільського господарства України Корюгін А.В.	108
47. Оцінка застосування інструментарію бюджетного стимулювання інвестиційної привабливості туристичного комплексу Крушинська А.В.	110
48. Удосконалення організаційних засад управління матеріально-технічним забезпеченням закладу охорони здоров'я Кудельський В.Е.	113
49. Власний капітал підприємства та сучасні підходи до його управління Піхняк Т.А.	116

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

50. Механізм антикризового державного регулювання в сфері національної безпеки України Щепанський Е.В.	119
51. Вплив енергетичних трендів на зовнішньополітичні інтереси держави Шевчук І.В.	121
52. Підвищення ефективності роботи та стратегічного розвитку медичної сфери на принципах державно-приватного партнерства Ваганова Л.В.	122
53. До питання формування громадської думки в умовах гібридної війни Гаман Т.В.	124
54. До питання використання зображення Державного Герба України центральними органами державної влади Савицький В.Т.	126
55. Оцінка стану страхового ринку в умовах забезпечення фінансової безпеки держави Омельчук Л.В.	130
56. Історичні й географічні особливості розвитку готельно-ресторанного господарства Сем'янчук П.М., Тригуба Т.В.	132
57. Особливості менеджменту в організації туристичного бізнесу	

Фасолько Т.М., Терещенко Т.В.	134
58. Синергізм транскордонного співробітництва	
Хитра О.В.	136
59. Місцеві бюджети - важливий ресурс місцевого самоврядування	
Юричина І.А.	139

МАТЕМАТИКА, СТАТИСТИКА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

60. Основи протидії гібридним загрозам та інформаційно-пропагандистському впливу	
Кулинич Р.О., Кулинич О.І.	142
61. Інформаційні технології управління знаннями проектно-орієнтованого підприємства в сучасних умовах	
Чайковська І.І.	144
62. Математика юристам потрібна!	
Федорчук О.С., Фасолько Т.М.	146

ЗАГАЛЬНОГУМАНІТАРНІ НАУКИ

63. «Громадянська релігія» як чинник політичної соціалізації особистості	
Виговський Л.А.	148
64. Зміна клімату як проблема м. Хмельницького	
Виговська Т.В.	150
65. Лідерство як соціально-психологічний феномен	
Гуменюк О.Г.	153
66. Соціальне служіння церков і конфесій України на ниві збереження сімейних цінностей	
Куліш Н.С.	156
67. Правовий дискурс у літературознавчій спадщині Михайлини Коцюбинської	
Степчук Ю.П.	158
68. Лідерство як позитивна мотивація сучасного керівника	
Шутяк І.А.	160
69. Організаційно-змістові особливості фізичного виховання у вищих навчальних закладах	
Лозінський С.В.	162
70. Особливості модернізації методологічної системи фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів	
Сірий О.М.	165
71. Нетрадиційні форми фізичного виховання для підвищення фізичної активності майбутніх юристів	
Янков С.В.	167

МОВОЗНАВСТВО

72. Іспит в домашніх умовах як форма підсумкового контролю знань студентів	
Нагорна О.О., Нагорний Я.В.	169
73. Особливості молодіжного сленгу в німецькій мові	
Павлик О.Б.	170
74. Лінгвопрагматичний аналіз дискурсу	
Логвин Р.О.	171
75. Психолого-акмеологічна культура управлінських кадрів	
Гуменчук О.Є., Петренко М.О.	174

Наукове видання

ЗБІРНИК ТЕЗ
XXVI щорічної звітної наукової
конференції науково-педагогічних працівників,
докторантів та аспірантів
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова

присвячена 30-річчю
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова

«Управлінські та правові
засади забезпечення розвитку України
як європейської держави»

Відповідальний редактор – *Шевчук І.В.*
Комп'ютерний набір – *Данілова А.В.*

Підписано до друку 04.03.2022 р. Формат 60×84 1/16.

Ум. друк. арк. 10,5. Наклад 50 прим. Зам. № 11.

Видано у Хмельницькому університеті управління та права
імені Леоніда Юзькова.

29013, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, буд. 8. Тел.: (382) 71-75-91,
(382) 71-80-80. Ел. адреса: nauka@univer.km.ua

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та
радіомовлення України про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції Серія ДК № 6982 від 19.11.19 р.